

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANA BİLİM DALI

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ GAP'IN TÜRKİYE VE ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

İHSAN TOY

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANA BİLİM DALI

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ GAP'IN TÜRKİYE VE ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

İhsan TOY

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İBRAHİM MURAT BOZKURT

İstanbul, 2015

TEZ ONAYI

Enstitümüzün, Ortadoğu Ekonomi Politigi Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 301506220089018 no. lu İhsan TOY' un hazırladığı "Güney Doğu Anadolu Projesi GAP' ın Türkiye ve Ortadoğu Ekonomi Politigine Etkileri" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca ...12.11.2015... tarihinde saat ...10... 'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ...Kabul... ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	<i> Kabul </i>	<i> İ. Murat Bozkurt </i>
Prof. Dr. Ahmet TABAKOğLU	<i> Kabul </i>	<i> Ahmet Tabakoğlu </i>
Doç. Dr. Murat BAYAT	<i> Kabul </i>	<i> Murat Bayat </i>

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soy İsim	: İhsan Toy
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Ekonomi Poliğiği
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. İbrahim Murat Bozkurt
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Temmuz 2015
Anahtar Kelimeler	: Güneydoğu Anadolu Projesi GAP, Ekonomi, Politika, Ekonomi-Politik, Ortadoğu, Türkiye, Toprak, Su, Tarım, Kalkınma

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortamında siyasi, ekonomik ve coğrafi olarak şekillenen “Soğuk Savaş” ifadesi ile isimlendirilen çift kutuplu dünya 1990’lı yıllardan sonra ABD tarafından hegemonyal tarzda tek kutuplu hâle sokulmaya çalışılmıştır. Ancak 2000’li yıllarda yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal, gelişmeler dünyada çok kutuplu bir geleceğin teşekkül ettiğini göstermektedir.

Yaşanan gelişmeler Soğuk Savaş döneminin jeopolitik konjonktürüne göre şekillenen bölgesel ve küresel ortama, alanlara ve sorunlara yeniden günümüzün değişen şartlarıyla ve multidisipliner nazarla bakmayı gerektirmektedir.

1936 yılı “Keban Projesi” etütleri ile başlangıcı tarihlenen ve 1977 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi olarak adlandırılan GAP’ın da bu bakış açısıyla ve her yönüyle değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Projenin GAP ismini almasıyla aynı tarihlerde terör olaylarının başlaması ve günümüzde de sürmesi tesadüf değildir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Projesi, ekonomi ve politika disiplinlerinin bakışıyla değerlendirildiğinde, beliren yeni dönemde taşıdığı enerji, tarım, gıda, hayvancılık, turizm, lojistik potansiyeli ve dinamik nüfusuyla Türkiye için insani ve iktisadi kalkınmanın lokomotifi olabilecek özelliklere sahiptir. Bölgenin Ortadoğu ülkelerinin ticaretinin yoğun olduğu merkezlere ve şehirlere yakınlığı göz önüne alındığında ortaya çıkacak fırsatlar daha net anlaşılacaktır.

GAP Bölgesi’nin jeopolitik, ekopolitik ve teopolitik sütunların üzerine oturan jeostratejik konumundan kaynaklanan iktisadi ve sosyal fırsatların değerlendirilip sürdürülebilmesi, riskleri ortadan kaldıracak istikrarlı bir iç siyasi ortam ile bölgeye ilişkin çalışmaları kesintisiz sürdürecektir siyasi iradenin varlığını gerektirmektedir.

Given Name / Surname : Ihsan Toy
Department : Political Economy of Middle East
Advisor : Dr. Ibrahim Murat Bozkurt
Degree and Date : Master's – Kasım2015
Keywords : South Eastern Anatolian Project (GAP), Economy,
Politics, Political Economy, Middle East, Turkey, Soil,
Water, Agriculture, Development

ABSTRACT

In the post war era, the bipolar world which has been called “Cold War” in political, economic, and geographic senses has been tried to turn into uni-polar system from 1990's on by the USA in a hegemonic way. However, political, economic and social developments of 2000's imply that the world is transforming into a multi-polar system in the future.

The above mentioned developments require that we need to view the problems, and global and regional environment shaped in line with the Cold War era need to be reinterpreted with the new circumstances and with a multidisciplinary approach.

The GAP Project which was launched with “Keban Project” of 1936 and named in 1977 needs to be evaluated in its every aspect. It is no coincidence that the naming of the project as GAP and appearance of terror attacks in the region fall in the same period.

When assessed in framework of economics and political science, South Eastern Region and the GAP Project represent a driving force for humanitarian and economic development for Turkey with its potential in energy, agriculture, food, livestock, tourism, logistics and its dynamic population. Given to the geographical proximity of the region to the trade routes and cities in the Middle East, the opportunities will be clear.

Assessment and maintenance of economic and social opportunities, which result from the geopolitical, eco-political and theo-political position of the GAP region, require a stabile domestic atmosphere and a political determination which will continue studies concerning the region.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
TABLOLAR LİSTESİ.....	VI
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
HARİTA LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SU VE EKONOMİ-POLİTİKA İLİŞKİSİ

1.1. İKTİSAT TEORİLERİNDE SU.....	3
1.2. SİYASAL İKTİSAT VEYA EKONOMİ POLİTİK.....	4
1.3. ULUSLARARASI SİYASAL İKTİSAT VE DOĞAL KAYNAKLAR.....	6
1.4. SUYUN DOĞAL KAYNAKTAN İKTİSADİ MALA DÖNÜŞMESİ.....	7
1.5. KAMUSAL ALANDAN PİYASAYA DÖNÜŞÜMÜN KRONOLOJİSİ....	9
1.6. SUYUN STRATEJİK ÖNEMİ.....	9
1.7. POLİTİKA VE SU (HİDROPOLİTİK).....	11
1.8. DOĞAL KAYNAKLAR VE NÜFUSA MALTUSGİL YAKLAŞIM.....	13
1.9. SU HAKKI.....	16
1.10. DÜNYA SU VARLIĞI.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE SU

2.1. TÜRKİYE SU VARLIĞI.....	24
2.2. SUDA TANIMLAMA SORUNU, İLKELER VE TÜRKİYE’NİN YAKLAŞIMI.....	230
2.3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BAKIŞI.....	34

2.4. FIRAT VE DİCLE NEHİRLERİ	35
2.4.1. Sınır Aşan Su Olarak Fırat Nehri	37
2.4.2. Sınır Aşan Su Olarak Dicle Nehri.....	37
2.4.3. Sınır Aşan Su Olarak Asi Nehri	38
2.5. ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA FIRAT VE DİCLE	39
2.6. TÜRKİYE’NİN SU POLİTİKASI.....	41
2.7. SU, TOPRAK, TARIM VE TÜRKİYE.....	42
2.7.1. Dünya Toprak Kaynaklarında Genel Durum.....	45
2.7.2. Türkiye’de Toprak Kaynaklarında Genel Durum.....	48
2.8. SU, ENERJİ VE TÜRKİYE	51
2.8.1. Hidroelektrik Enerji ve Türkiye	52
2.8.2. Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Potansiyeli.....	55
2.8.2.1. Hidroelektrik Enerji Potansiyeli Atlası (HEPA) Projesi ...	59
2.8.2.2. Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası (GEPA) Projesi	60
2.8.2.3. Rüzgâr İzleme ve Tahmin Merkezi (RİTM) Projesi.....	60
2.8.3. Enerjide 2023 Hedefleri	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMI VE GÜNEYDOĞU

ANADOLU PROJESİ GAP

3.1. KALKINMA KAVRAMI	63
3.2. BÖLGESEL KALKINMA VE KALKINMA AJANSLARI	65
3.3. TÜRKİYE’DE KALKINMA AJANSLARI	66
3.4. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ GAP Nedir?	70
3.4.1. GAP’ın İlleri.....	71
3.4.2. GAP Bölgesi’nin Yüzölçümü ve Nüfusu.....	72
3.4.3. GAP’ın Kronolojik Tarihi	74
3.4.4. GAP’ın Kalkınma Aşamaları	77

3.4.4.1. GAP Su Kaynakları Geliştirme Programı.....	77
3.4.3.2. GAP Mastır Planı	79
3.4.3.3. Sürdürülebilir İnsani Gelişme	79
3.4.3.4. GAP Bölge Kalkınma Planı	81
3.4.3.5. GAP Eylem Planı 2008-2012.....	84
3.5. GAP BÖLGESİ SEKTÖREL VERİLERİ	85
3.5.1. Tarım Sektörü.....	85
3.5.2. Sulama Yatırımları	88
3.5.3. Kültür-Turizm	89
3.5.3.1.Turizm.....	89
3.5.3.2. Kültür	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ORTADOĞUDA YENİ DÖNEM
FIRSATLAR VE RİSKLER

4.1. ORTADOĞU	93
4.1.1. Ortadoğu Neresidir?	95
4.1.2. Ortadoğu'nun Ekonomik ve Politik Önemi	97
4.1.3. Ortadoğu'nun Ekonomik Yapısının Siyasal ve Tarihsel Perspektifi	99
4.1.4. Türkiye'nin Körfez İşbirliği Konseyi – KİK'le İlişkileri	102
4.2. TERÖR VE GAP	105
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	110

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Dünya Nüfus Artışı Tablosu	14
Tablo 2: Dünya Su Kaynaklarının Yeryüzüne Dağılımı (BM 2003)	18
Tablo 3: Dünya Ortalamasına Göre Kişi Başına Düşen Kullanılabilir Su Miktarı (Devlet Planlama Teşkilatı,2001)	19
Tablo 4: 1995 ve 2025'te Dünya'da Kişi Başına Kullanılabilir Su Potansiyeli (FAO 2002) .	20
Tablo 5: Temiz ve Tatlı Su Kaynaklarının Sektörel Kullanımı (%)	20
Tablo 6: Tarım Alanlarında Sulama Miktarı (1000 ha)	22
Tablo 7: Sağlıklı Suya Erişen Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%).....	22
Tablo 8: Kişi Başına Günlük Ortalama Kentsel Su Tüketimi (litre)	23
Tablo 9: Türkiye'nin Su Havzaları ve Nitelikleri	26
Tablo 10: Türkiye'nin Su varlığı.....	27
Tablo 11: Türkiye'de Sektörlere Göre Su Dağılımı.....	27
Tablo 12: Türkiye'de Sulanabilir Alan	29
Tablo 13: Sulama Oranlarının Düşüklüğünün Nedenleri.....	29
Tablo:14: Türkiye'nin Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Suları	31
Tablo 15: Dünya, AB 15 ve Türkiye Arazi Varlığı -2002 (1000 ha)	45
Tablo 16: Toprak Bozulmasının Kıtalara Göre Dağılımı.....	46
Tablo 17: Çeşitli Kurumlara Göre Türkiye Arazi Varlığı (milyon ha)	48
Tablo 18: Türkiye'de Arazi Yetenek Sınıflarının Özellikleri ve Dağılımı	49
Tablo 19: Türkiye Topraklarının Eğim Özellikleri	50
Tablo 20: Türkiye Topraklarının Derinlik Özellikleri	50
Tablo 21: Türkiye Topraklarının Organik Madde Durumu	50
Tablo 22: Türkiye Topraklarındaki Sorunlu Alanların Dağılımı	50
Tablo 23: Türkiye Topraklarının Erozyon Özellikleri	51
Tablo 24: Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Görünümü	55
Tablo 25: Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)	68
Tablo 26: GAP Bölgesi Nüfusunun İllere Göre Dağılımı (2000, 2010, 2013)	72

Tablo 27: GAP Bölgesi'nde Şehirleşme Oranı ve Nüfus Yoğunluğu(2000, 2010, 2013).....	72
Tablo 28: GAP Bölgesi İl, İlçe Merkezleri ile Belde ve Köy Nüfusu ve Nüfus Artış Hızı (2013)	73
Tablo 29: GAP Bölgesi ve Türkiye'de Bebek Ölüm Hızı (Binde) (2013).....	73
Tablo 30: GAP Su Kaynakları Geliştirme Programı (Fırat-Dicle)	78
Tablo 31: GAP Bölge Kalkınma Planı Temel Öngörülleri	82
Tablo 35: Belgeli Konaklama Tesislerinde Geliş ve Geceleme Sayıları (2008, 2010).....	89

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Su Ekonomi-Politika İlişkisi	3
Şekil 2: Malthus Nüfus-Gıda Teorisi Grafiği.....	13
Şekil 3: Türkiye'nin Tarımsal GSYİH ve Tarımsal Dış Ticareti (2002-2010)	43
Şekil 4: 1900-2025 Yılları Arasında Küresel Sektörel Su Kullanımı Görünümü.....	44
Şekil 5: Türkiye'de Sektörlere Göre Su Kullanımı (2008-2023 Tahmini)	45
Şekil 6: Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Elektrik Talep Artışı (2011)	51
Şekil 7: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin 50 metrelik yükselti basamaklarının alan ve eğim durumları	55
Şekil 8: Türkiye'de Hidroelektrik Üretimi (2011)	56
Şekil 9: Türkiye'de Elektrik Üretiminde Yenilenebilir Kaynaklar (2011)	57
Şekil 10: Ülkelere Göre Kişi Başına Elektrik Üretimi (2011)	57
Şekil 11: Türkiye Elektrik Talep Tahmini (2020)	59
Şekil 12: GAP Bölgesinin Türkiye Alanına Oranı.....	85
Şekil 13: Havzalara Göre Türkiye'nin Su Potansiyeli	87
Şekil 14: DSİ Tarafından Sulamaya Açılan Alanlar (%).....	88
Şekil 15: Devlet Yatırım Fonları'nın kaynağı ve küresel dağılımı	103

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Dünya Su Kıtlığı Haritası, (World Water Scarcity Map) (Malin Falkenmark, BM)	10
Harita 2: Dünya Temiz ve Tatlı Su Kullanımının Sektörel Dağılımı (%)	21
Harita 3: Türkiye Büyük Su Havzaları Haritası	25
Harita 4: Dünya 2025 Su Kıtlığı Tahmini	28
Harita 5: Türkiye - Fırat ve Dicle Haritası	35
Harita 6: Fırat ve Dicle Havzası	36
Harita 7: Türkiye Yükselti Basamakları (Hipsometrik) Haritası	53
Harita 8: Türkiye Eğim Haritası	54
Harita 9: İDBS Düzey 2'ye Göre Kurulan Kalkınma Ajansları	69
Harita 10: GAP İlleri Haritası	71

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AÇA	Avrupa Çevre Ajansı
AGİ	Akım Gözlem İstasyonları
AT	Arazi Toplulaştırması
BD	Bölünmüş Duple (yol)
BKP	Bölge kalkınma Planı
BM	Birleşmiş Milletler
BMKP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BSK	Bitümlü Sıcak Karışım
BY	Bölünmüş Yol
CBS	Coğrafi Bilgi Sistemleri
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezi
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
DSO	Dünya Sağlık Örgütü
EBİTEM	Enerji Bilgi ve Teknoloji Yönetim Merkezi
EEA	European Environment Agency
EİEİ	Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğü
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
ETKB	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
EURADA	European Association of Regional Development Agencies
FAO	Food and Agriculture Organization (BM)
FAOSTAT	Food and Agriculture Organization Statistics
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP EP	GAP Eylem Planı
GCC	Cooperation Council for the Arab States of the Gulf
GEPA	Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası
GSBH	Gayri Safi Bölgesel Hasıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HEPA	Hidroelektrik Enerji Potansiyel Atlası
HES	Hidroelektrik Santral
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
IWMI	Internationale Water Management Institute
İBBS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İKT	İslam Konferansı Teşkilatı (eski adıyla İKÖ; İslam Konferansı Örgütü)
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu

KISALTMALAR

KA	Kalkınma Ajansı
KHGM	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletme
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KSS	Küçük Sanayi Sitesi
M³	Metreküp
MENA	Middle East and North Africa
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
NUTS	Nomenclature of Territorial Units for Statistics
ODKA	Ortadoğu ve Kuzey Afrika
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
RES	Rüzgâr Enerjisi Santrali
RİTM	Rüzgâr İzleme ve Tahmin Merkezi Projesi
SODES	Sosyal Destek Programı
SWF	Sovereign Wealth Fund (Bağımsız Varlık Fonları)
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TASAM	Türk-Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TEK	Türkiye Ekonomi Kurumu
TEMA	Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TEP	Ton Eşdeğer Petrol
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TİGH	Tarla İçi Geliştirme Hizmetleri
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UEBYM	Ulusal Enerji Bilgi Yönetim Merkezi
UHK	Uluslararası Hukuk Komisyonu
UK	United Kingdom
UMKE	Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri
UN	United Nation
UNDP	United Nation Development Programme
USİ	Uluslararası Siyasal İktisat
WHO	World Health Organization
WSSD	World Summit on Sustainable Development
WWDR	World Water Development Report
YEGM	Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü

GİRİŞ

2011 tarihli GAP Yönetici El Kitabı'nda "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek bu yörede yaşayan insanlarımızın gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölgelerarası farklılıkları gidermeyi ve ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan ve ülkemizi uluslar arası alanda markalaştıran; toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirmeyi hedefleyen, entegre, sosyo-ekonomik, sürdürülebilirlik ilkesine dayalı bir bölgesel kalkınma projesi" olarak tanımlanan GAP Türkiye'nin en büyük ve en uzun süren projesidir.

Proje alanı Fırat ve Dicle havzaları ile Yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin 9 ilini (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) kapsamaktadır.

Atatürk'ün emri ile Fırat Nehri'nde araştırmaların başlamasından 1989 yılına kadar olan süreçte Türkiye, projeyi konvansiyonel anlamda enerji, su, sulama, gıda, tarım vb. kaynaklarının geliştirilmesi anlayışıyla ve iktisadi bir bakışla değerlendirmiştir. GAP Master Planı'nın hazırlanmasının tarihlendiği 1989 yılından itibaren ise çalışmalar insanı merkeze alan, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, beşeri, sürdürülebilirlik ilkesine dayanan, bölgesel-ulusal kalkınma odaklı ve bütüncül yaklaşımla yürütülmektedir. Bu anlayışta GAP; tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, çevre, turizm, kırsal ve kentsel altyapı yatırımlarıyla bölgesel kalkınmayı kapsamaktadır. Bölge halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmayı ve kırsal alandaki verimlilik ile istihdam imkânlarını artırarak sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Uluslararası çıkarların kesiştiği enerji kaynakları bakımından dünyanın en zengin bölgesi olan Ortadoğu coğrafyasına yakınlığı itibariyle de GAP Projesi stratejik bir

önem taşımaktadır. Türkiye'nin açıkladığı 2023 hedeflerine ulaşmak için de Proje'nin tamamlanması kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görünmektedir.

Hidrolojik olarak Türkiye 25 havzaya bölünmüştür. Bu havzalardan toplam ortalama yıllık su akışı 186 milyar m³'tür. DSİ verilerine göre bunun yaklaşık üçte biri, ülkenin doğusunda yer alan Fırat-Dicle Havzası'na aittir.

GAP'ın atar damarları ölçüsündeki Fırat ve Dicle nehirleri Türkiye'de doğmakta, ülkemiz sınırlarından çıktıktan sonra denize dökülmeden önce birleşip tek nehir haline gelmekte ve Şatt'ül Arap (Arapların Sahili) adını alarak Basra Körfezi'nde yolculuğunu tamamlamaktadır.

Türkiye sahip olduğu yükselti itibariyle bölge ülkeleri içinde bir yayla özelliği taşır. Ülkemizin bu özelliğinden dolayıdır ki; Türkiye'den doğan ırmaklar birden çok ülkeye akar.

Hem alan olarak hem de kapasite itibariyle Türkiye'nin diğer havzalardan daha büyük olan Fırat ve Dicle nehirlerinin tek havza olarak ele alınmasının en önemli nedeni uluslararası su hukukunun henüz oluşma aşamasında bulunmasıdır.

Su kaynaklarının ulusal sınırlar dışında akması, kaynak kullanımı ve kaynağa egemenlik bakımından birçok karmaşık sorunu da beraberinde getirmektedir.

2000'li yıllardan sonra dünyada yaşanan iktisadi, siyasi, sosyal ve teknolojik gelişmelerin ardından ortaya çıkan zaman, zemin ve şartların değişimi GAP Projesi'ni multidisipliner olarak ele almayı gerektiriyor.

Çalışmada nüfus, kalkınma, gıda, tarım, kıtlık, enerji, güvenlik terimleri ekonomi-politik açıdan kavramsal çerçevede ele alınmış ardından da GAP'ın Türkiye ve Ortadoğu Ekonomi Politikası'na etkileri incelenmiştir.

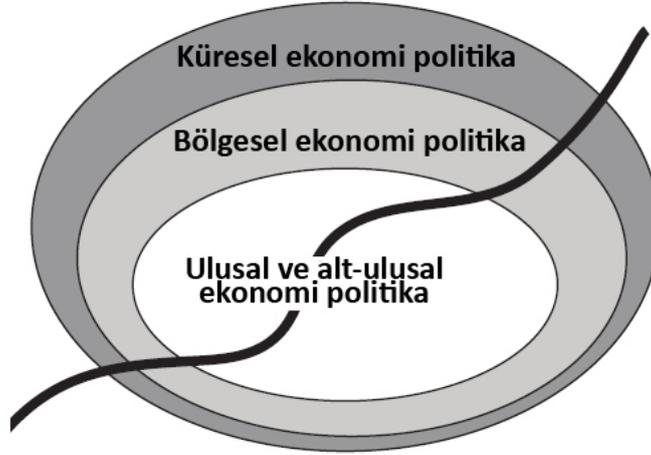
BİRİNCİ BÖLÜM

SU EKONOMİ-POLİTİKA İLİŞKİSİ

1.1. İKTİSAT TEORİLERİNDE SU

Klasik iktisat teorilerinde **emek, sermaye ve girişimcinin** yanı sıra üretim faktörlerinden olan **doğal kaynakların** sonsuzluğu ve tükenmeyeceği benimsenmiştir. Keynesyen teorilerde doğal kaynakların kullanımı ve dağıtımının kamu hizmetlerine dâhil olduğu, aksinin tekel piyasaları oluşturacağı görüşü hâkimdir. Neoklasik iktisatta ise suyun da içinde yer aldığı doğal kaynaklar “*Gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağını tehlikeye atmaksızın, şimdiki kuşakların ihtiyaçlarını karşılamak*”¹ diye tanımlanmış olan “sürdürülebilir kalkınma” kavramı kapsamında incelenmiştir.

Şekil 1: Su Ekonomi-Politika İlişkisi

Katmanlar: Küresel, bölgesel, ulusal ve alt bölgesel ekonomi politika katmanları

Ekonomi politika açısından ele alındığında ise su ve “*nehirler tüm ekonomi politika katmanlarının içinden bir sınır aşan akarsu gibi geçerler.*”²

¹ BM, Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu (**Brundtland Raporu**), 1987.

² Ana Elisa Cascao and Mark Zeitoun, **Power Hegemony and Critical Hydropolitics**, Transboundary Water Management, Principles and Practice, Edited by Anton Earle, Anders Jagerskog and Joakim Öjendal, Stocholm International Water Institute, 2010, s. 30.

Su kullanımına ya da mülkiyetine ilişkin anlaşmazlıklar yazılı tarihin ilk dönemlerine kadar gider. Tarihi verilerin bulunmadığı dönemlere kadar uzandığı da söylenebilir.

Dünyada “sınır aşan sular” ve “sınır oluşturan sular” bağlamında, iki veya daha fazla ülkenin siyasi sınırlarını geçen 261 adet sınır aşan su havzası bulunmaktadır. Bu havzalar yeryüzündeki karaların % 45’ini, dünya nüfusunun yaklaşık % 40’ını ve dünyadaki tüm nehir akışının % 60’ını oluşturmaktadır. Dünyada toplam 145 ülkenin sınır aşan nehir havzalarında toprağı bulunmaktadır. Sınır oluşturan sularla birlikte bu sayı 200’ü aşmaktadır. Sınır aşan ya da sınır oluşturan su havzalarında yer alan ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma, altyapı kapasitesi veya politik yönelim konularındaki farklılıklar, su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimi konularının daha da karmaşık hale gelmesine neden olmakta ve bu sulardan yararlanma ilgili ülkeler arasında ciddi sorunlara yol açabilmekte ve konu uluslararası siyaset alanına taşınmaktadır.³

1.2. SİYASAL İKTİSAT VEYA EKONOMİ POLİTİK

Toplumlar kendilerine kavramsal aynalardan bakmaya mecburdur. Her kavramın ilk çıktığı ve kullanıldığı dönemdeki anlamı, zaman içerisinde dolaşımında olduğu toplumun ve kullanıcılarının ona yüklediğı olumlu, olumsuz, nötr içerikleriyle ve kronolojik yöntemle okunduğunda, (toplum gibi) homojen ve yekpare olmayan aynadaki kırılmalar, eğilmeler, bükülmeler ve kesintiler şeklinde seyreder. Ona yüklenen benimseme veya reddiye algısına paralel değışir, yontulur, derinleşir, uyur, söner, doğurur, farklılaşır ve menderesler oluşturarak sosyal zamanda akar. Ekonomi (iktisat), politika (siyaset), ekonomi politika (siyasal iktisat) ve çalışmalarını Ortadoğı üzerinde yoğunlaştıran Siyasal İktisatçı akademisyen John Waterbury’nin 1978’de dolaşıma soktuğı ve tezimizin ilerleyen bölümlerinde inceleyeceğimiz hidropolitik (Hydropolitics) kavramı da bu çıkarımın dışında değıldir.

³ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2007, s.6.

Fen ve matematik bilimlerinin dili ikilidir. Yani her sorunun yalnızca iki cevabı vardır; doğru veya yanlış, evet ya da hayır, pozitif, negatif, 1 ve 0 gibi. Sosyal bilimlerde ise amaç bu d ualiteyi ortaya çıkartmaktan çok çalışılan hususta aydınlatıcı olmaktır. Bu yüzden problematikte “evet” ya da “hayır” yanıtına nadiren ulaşılır. Sosyal bilimlerin asıl yoğunlaştığı alan çoğunlukla gri alanlardır.

“Siyasal iktisat” deyimini ilk defa merkantilistler (1500-1800) tarafından kullanılmıştır.⁴ 1890’lı yıllardan itibaren ise iki kavramın birbirlerinden ayrıldığını söyleyebiliriz. Tekrar birleşmeleri Keynes’in “ekonomiye müdahale”, “istikrar politikası” gibi kavramlarının iktisat literatürüne girmesiyle (1930’lu yıllar) tarihlenir.⁵

Siyasal iktisat iki yüz yıllık geçmişi olan bir ilgi ve bilimsel faaliyet alanıdır. Bu kavramı ilk kullanmaya başlayan, kendi disiplinlerini, kendi uğraş alanlarını bu şekilde tanımlayanlar açısından bir bilim dalı, toplumsal gerçekliklere bütünsel bir  er eve içinde bakma anlayışını gündeme getiren bir kavramdır. Ancak, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren toplumsal gerçeklikle “bilimsel olarak” uğraşmaya, bilimsel bilgi üretmeye damgasını vurmuş olan pozitivizmin etkisiyle gündemden düşmüş ya da düşürülmüştür. Pozitivizmin bilimsellik anlayışı, 20. yüzyılın önemli bir bölümünde herhangi bir sıfat eklenmeden “Bilimsel faaliyet böyle yapılır” şeklinde algılanmıştır. Pozitivizmin kurduğu egemenliğin öncesinde toplum bilimler yokmuşçasına düşünülecekse, kendilerini siyasal iktisatçı olarak tanımlamış ve zaman içinde de farklılaşmış, birbirlerine rakip pozisyonlar oluşturmuş kişileri de bilim dışı saymak gerekir,  nk  pozitivizmin bilim anlayışının epey dışında ‘bilimsel faaliyet’ göstermişlerdir.

Siyasal iktisadın kimisine göre çok kapalı bir kutu, hatta uzak durulması gereken bir kavram olması, bilim dışı bir alan gibi düşünülmesi böyle bir  er eve içinde baktığınız zaman çok da yadırganacak bir şey değildir. 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın son çeyreğine kadar olan yaklaşık yüz yıllık dönemde siyasal iktisat diye bir kavram sanki yoktu. Ya da vardı ama pozitivizmin tanımladığı bilim anlayışı

⁴ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Ankara: Remzi Kitabevi, 2004, s. 43.

⁵ Ercan Eren, **Siyaset Ekonomisi, İktisat Siyaset İlişkisi**, Hiperlink (Ocak 2013) <http://ekodialog.com/Makaleler/siyaset-ekonomisi-iktisat-siyaset-iliskisi.html>

çerçevesinde, bilimsel faaliyetlerin oldukça dışında marjinal, radikal bir duruşu ya da yaklaşımı tanımlamak için kullanılıyordu. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren siyasal iktisat tabiri caizse yeniden “moda” oldu ve farklı siyasal iktisat ekolleri gündeme geldi.⁶

Günümüzde gelişmeleri ve yaşananları yalnızca siyasi veya yalnızca iktisadi olarak ayırıp değerlendirmek ve diğerinin etkisini göz ardı edip analiz yapmak, değerlendirmeyi yapanın yanlış sonuçlar çıkarmasına yol açacaktır. Aynı bilimsel disiplinler olarak kabul edilen ekonomi ve politika, birbiriyle sürekli etkileşim hâlinde olmuştur. Günümüz dünyasında uluslararası iktisadi bir meseleyi siyasetten, siyasi bir meseleyi iktisattan bağımsız olarak incelemek, analiz edip anlamaya çalışmak ve sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek çok zordur.

Uluslararası düzeyde kurulan her siyasi ilişkide, yönün belirlenmesinin arkasında mutlaka iktisadi bir faktör vardır. Hiç bir uluslararası ilişki yoktur ki ekonomik çıkarlar onu etkilemesin veya yönlendirmesin. Ortadoğu’da da son 150 yılın projeksiyonuna tüm alanlarda ve disiplinlerde bu açıdan bakmak gerekir.⁷ İktisadi bilgiden yoksun uluslararası siyaset bilimi çıkarımları kadar siyasal bilgilerden yoksun iktisadi çıkarımlar da sağlam zemin problemi taşır.

1.3. ULUSLARARASI SİYASAL İKTİSAT VE DOĞAL KAYNAKLAR

Madenler (metalik olan veya metalik olmayan madenler), sular (akarsular, göller, denizler), doğal bitki örtüsü, doğal hayvan toplulukları, topraklar (tarımsal topraklar, otlaklar ve orman arazilerindeki topraklar) doğal kaynaklar olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, dünyadaki bütün doğal ve doğal olmayan oluşumların kaynağı olan güneş, doğal kaynakların en başında yer alır. Bunun yanı sıra, rüzgârlar ve yağış doğal kaynaklar sınıfında yer alan diğer oluşumlardır.⁸ İnsan unsuru da iktisadi olarak değerlendirildiğinde doğal kaynak kavramının dışında değildir.

⁶ Galip Yalman, *Aydınlanmadan Günümüze Siyasal İktisat*, Osmanlı Bankası Anşiv ve Araştırma Merkezi, Siyasal İktisat Söyleşileri 2008, Hiperlink (Ocak 2013) http://www.obarsiv.com/pdf/galip_yalman.pdf

⁷ İhsan Toy, *Edi ile Bütü Libya'daydı*, Hiperlink, (Ocak 2013) <http://www.haber7.com/ihsan-toy/haber/785407-edi-ile-budu-libyadaydi>

⁸ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, *Türkiye'nin Yeni ve Temiz Enerji Kaynakları*, TÇS Vakfı Yayını, Ankara 1984, s. 75.

Ülkeler, [*bazı görüşlere göre insanın da dâhil olduğu*] doğal kaynakları, tarihi süreç içerisinde daima kullanmış ve bu sayede bazı dönemlerde hızla gelişerek zenginleşmişlerdir. Günümüzde endüstri devrimlerini gerçekleştirmiş olan ülkeler, her şeyden önce doğal kaynaklarını harekete geçirerek [*veya merkantilizm dönemindeki gibi diğer ülkelerden, ülkelere transfer ederek*] bu düzeyi yakalamışlardır.⁹

Son 25-30 yıldır yaşanan küresel ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmeler suyun ekonomik ve stratejik önemini yükseltmiştir. Petrol kaynaklarının mülkiyeti, yönetimi ve paylaşımı için geçen yüzyılda yapılan açık ya da gizli hâkimiyet mücadelelerinin, yakın gelecekte su için yapılacağı beklenebilir. Hâlen etkileri atlatılmamış olan 2008 küresel ekonomik krizi de, su kaynaklarına yönelik ekonomik, stratejik ve politik eğilimleri daha da arttırmıştır.

21. yüzyılda uluslararası politikalarda konvansiyonel güvenlik kavramının yanında özellikle “gıda arzı ve güvenliği” ile “enerji arzı ve güvenliği” konularına, stratejik alan görülerek yoğunlaşılması ve bu hususta çıktılarının üretilmesi, içinde suyun da bulunduğu doğal kaynaklar üzerindeki gerilimi daha da arttırmaktadır. Nitekim FAO 2012 Dünya Su Günü’nün temasını buradan hareketle “Su ve Gıda Güvenliği” olarak belirlemişti. (www.fao.org/nr/water/news/wwd12.html)

Dünyanın eriştiği gelişmişlik düzeyi, içinde suyun da bulunduğu doğal yollardan ortaya çıkmış ve insan ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılabilen kaynaklara ekonomi politik olarak bakılmasını zorunlu kılmaktadır.

1.4. SUYUN DOĞAL KAYNAKTAN İKTİSADİ MALA DÖNÜŞMESİ

Kapitalizmin olduğu kadar iktisadın da ana dayanağı; kaynakların kıt (*scarce*), insanların ihtiyaçlarının sonsuz olduğudur. Tabiatta su bütün coğrafyalara eşit dağıtılmadığı gibi kıt değildir fakat sınırlıdır (*limited*).

⁹ MTA, *Madencilik Ülkemizdeki Önemi*, Ankara, MTA Yayını, 2000, s. 1.

Kadim zamanlardan beri iktisadi mübadele aracı olan altının Bretton Woods'tan (1944-1971) itibaren bir madene dönüştürülmesinin tersine doğal kaynak olan su, sanayileşme ve küreselleşme ile birlikte ona olan ihtiyacın artmasıyla iktisadi bir mala dönüş(türül)mektedir. Taşıdığı iktisadi öneme atfen “siyah altın” benzetmesi yapılan petrol gibi, piyasalarda meta haline ge(tiri)lmekte olan suya da “mavi altın” benzetmesi yapılmaktadır. Mavi altının varlığı hayat membaı iken yetersizliği/kıtlığı sürdürülebilirliğin sonu, yokluğu ise istisnasız her canlı için ölümün diğer adıdır.

Petrol ve kömür benzeri örnek madenlerde olduğu gibi doğal kaynaklar tükenebilir ancak, su gibi kaynaklar tükenme özelliğinden çok kalitesinin bozulması durumuyla karşı karşıyadır. Bir bakıma belki toprak da tükenmeyen kaynak olarak düşünülebilir. Ancak yeraltı ve yerüstü sularının çeşitli nedenlere bağlı olarak niteliklerinin bozulup kullanılamaz duruma geldiği günümüzde hep görülmektedir. Toprak için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.¹⁰

Bir mal ya da hizmetin kapitalist sistemin piyasasında değer biçilerek fiyatlandırılması için kıt olması yeterlidir. Suyun çeşitli nedenlerle kirlenerek niteliğinin bozulup kullanılamaz duruma gelmesi, değişik coğrafyalarda farklı maliyetlerle arz edilebilmesi gibi nedenlerle, piyasanın arzını sınırlı, talebini sonsuz kabul etmesiyle su, fiyatının ödenebileceği bir mal ve hizmet hâline dönüşmektedir.

Bu dönüşüm Uruguay Roundu'nun imzalanmasından iki yıl önce Dublin'de toplanan “Uluslararası Su ve Çevre Konferansı'nda (1992) suyun “ekonomik mal” olarak kabul görmesiyle başlamıştır.¹¹

Ekonomide her ihtiyaç duyulduğunda tabiatta bulunabilen ve bir değişim bedeli ödemeksizin ulaşılabilen serbest mal olarak kabul edilen su 1992'den itibaren “ekonomik mal” olarak konuşulmaya/değerlendirilmeye başlayarak literatürde “su ekonomisi/piyasası” adıyla piyasalaşmıştır. Kaynaklar kıt olunca insan için sonsuz ihtiyaçlar arasında doğru bir tercih yapmak hiç de kolay değildir. Ne var ki, liberalizmin “insan” tanımı bu zorluğu ortadan kaldırır. Liberalizmde “insan” sözcüğü, çıkarlarını en akılcı (rasyonel) biçimde tanımlayan ve kullanan anlamında kullanılır.

¹⁰ Nazif Kuyucuklu, **Doğal Kaynaklar ve Çevre Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1998, s.15.

¹¹ Financing Water For All, “**Report of World Panel on Financing Water Structure**”, March 2003

... Bu akılcı insanın kendi bireysel gelişimi de dâhil olmak üzere tüm çıkarlarını en yüksek getiri getirecek alanlardan karşılayacağı kabul edilir. Aksi davrananlar ya da bunu başaramayanlar sistem dışına itilirler. Ekonomideki karşılığıyla iflas eder, yoksullaşır; sağlık, eğitim, emeklilik gibi temel gereksinimlerini dahi en düşük seviyede karşılayacak hâle gelirler.¹²

1.5. KAMUSAL ALANDAN PİYASAYA DÖNÜŞÜMÜN KRONOLOJİSİ¹³

1992 Dublin Uluslar arası Su ve Çevre Konferansı
1992 Rio Kalkınma ve Çevre Konferansı
1992 İçmesuyu Arzı ve Çevresel Hıfzısıhha Bakanlar Konferansı, Noordwijk
1994 BM Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı
1995 Dünya Sosyal Kalkınma Toplantısı, Kopenhag (Yoksulluk, su arzı ve hıfzısıhha)
1995 BM 4.Dünya Kadın Konferansı Pekin (Cinsiyet sorunları, su arzı ve hıfzısıhha)
1996 BM İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II, İstanbul
1996 Dünya Gıda Toplantısı Roma
1997 I. Dünya Su Forumu Marakeş
1997 BM Genel Asamblesi Özel Oturumu
2000 II.Dünya Su Forumu, Lahey – Dünya Su Vizyonu ve Eylem Planı
2001 Uluslararası Temiz Su Konferansı, Bonn
2002 Dünya Sürdürülebilir Gelişme Toplantısı Rio+10
2003 III.Dünya Su Forumu, Kyoto
2003 Camdessus Raporu (Report of World Panel on Financing Water Structure)
2006 IV. Dünya Su Forumu, Mexico City

2009 Dünya Su Forumu, İstanbul

1.6. SUYUN STRATEJİK ÖNEMİ

Su, hava ve gıda ile birlikte sadece insan değil tüm canlıların yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli olan üç temel unsurdan biridir. Göç ve kentleşmenin yaygınlaşması sosyal hayatta ona duyulan ihtiyacı daha da arttırmıştır.

İnsanoğlunun var oluşundan bu yana hayatının neredeyse her aşamasını şekillendiren suyun İnsanlık tarih ve medeniyetinin gelişiminde de önemli bir rolü olmuştur. Tarih boyunca yerleşim yerleri su kaynaklarının yakınına kurulmuştur. Toplulukların toprağı ve suyu tarım için kullanmayı öğrenmesiyle birlikte, göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş ve günümüz modern şehir yaşamına kadar uzanan tarihi bir süreç başlamıştır.

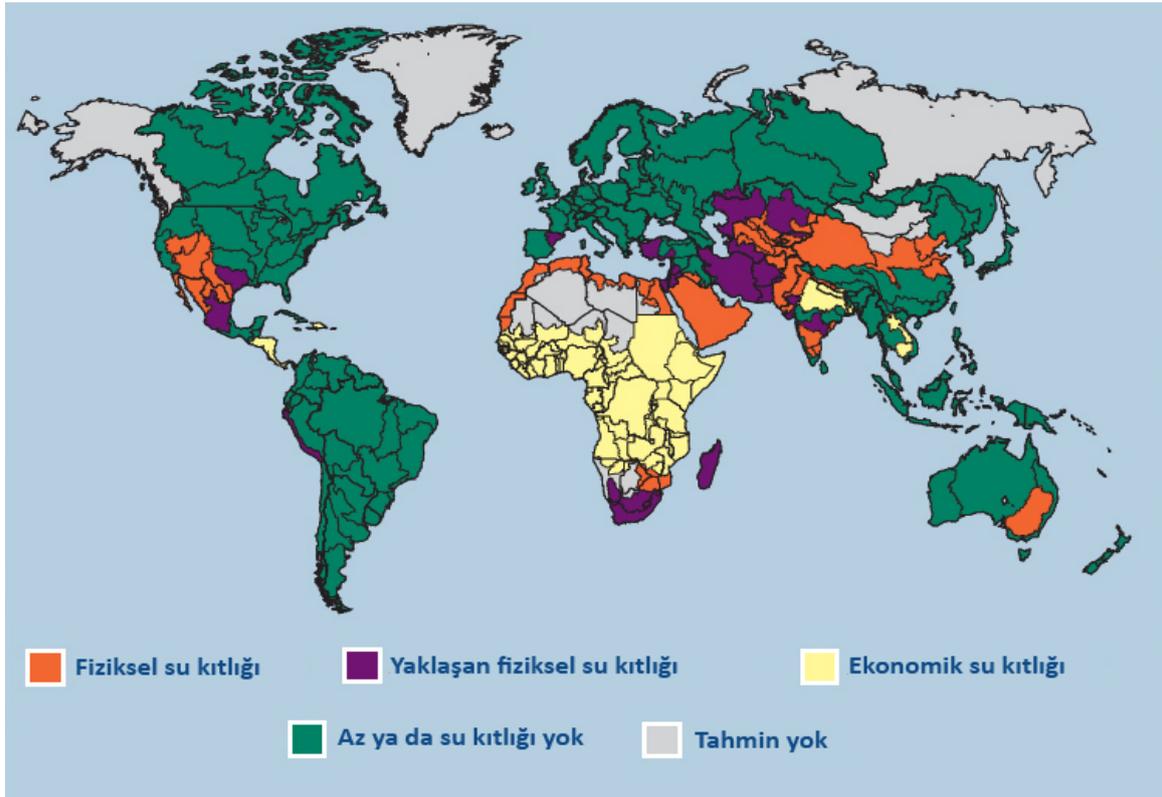
¹² Türkel Minibaş, **Globalizmde Suyun Ekonomi Politikası**, VII.Ulusal ÇevreMühendisliği Kongresi “Yaşam-Çevre-Teknoloji” 24-27 Ekim 2007, İzmir, Çağrılı Tebliğ.

¹³ Minibaş, 2007

İçme suyu, evsel kullanım, tarımsal sulama, enerji üretimi, endüstriyel üretim, atıkların uzaklaştırılması, sportif amaçlar gibi; soluduğumuz havadan gündelik yaşamımıza, sanattan ekonomiye kadar her alanda hayatın devamlılığını su sağlamaktadır. Kimyasal olarak hidrojen ve oksijen elementlerinden oluşmakta, sıvı, katı ve gaz haline kolaylıkla dönüştürülebilmektedir. Buharlı makinelerden hidroelektrik santrallere, ilaç yapımından tekstile ve kozmetiğe kadar birçok alanda kaynak olarak yine o kullanılmaktadır.

(E) DSİ Genel Müdürü Özden Bilen'e göre bir doğal kaynağı stratejik kılan ve aşağıda belirtilen bütün unsurlara sahip yegâne doğal kaynak sudur; **(I)** Bir bölgedeki veya ülkedeki doğal kaynağın yetersizliği, **(II)** Aynı doğal kaynağın bir veya daha fazla ülke tarafından kullanılması veya bir bölgede yoğunlaşması, **(III)** Söz konusu kaynağın yerine geçebilecek başka seçeneklerin olup olmaması ve **(IV)** Kaynağa sahip ve kullanıcı ülkeler arasındaki ekonomik ve askeri güç farklılığı.¹⁴

Harita 1: Dünya Su Kıtlığı Haritası

İlk kez Malin Falkenmark (1989), nüfus/su miktarı oranını “Standart hidrolojik bir gösterge” olarak ele almıştır. Bu göstergeye göre ülkeler ve bölgeler su zengini veya su yetersizliği çeken bölge ve ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Kaynak: BM, 2007

¹⁴ Özden Bilen, **Suyun Stratejik Önemi**, 2000, Hiperlink (2013) <http://www.ozdenbilen.com/ozdenBilenYayinlari.aspx>

Ayrıca su ekonomi politik açıdan şu özellikleri taşımaktadır;

(I) İkame edilemez, insan kadar insan yaşamını var eden diğer canlıların yaşamının yani vazgeçilemeyen gereksinimlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla talebi sürekli dir.

(II) İkame edilmez özelliği nedeniyle kullanım değeri çok yüksektir.

(III) Hızlı nüfus artışının da etkisiyle talebi çeşitlenerek sürekli artmaktadır.

(IV) Bulunmasından nihai kullanıcıya ulaştırılmasına kadar su kanalları, barajlar, arıtma tesisleriyle sürekli hizmet ve istihdam yaratmaktadır.

(V) Yaşamın vazgeçilmez bir gereksinimi olması nedeniyle tarım ve hayvancılıkta zorunlu tamamlayıcıdır. İmalat sanayiinden inşaata, madencilikten sağlığa, taşımadan enerji üretimine kadar üretimin çeşitli safhalarında girdi olarak kullanılmaktadır.

(VI) Sulamanın yanı sıra taşıma ve aydınlatmada da kullanılan bir enerji kaynağıdır.¹⁵

1.7. POLİTİKA VE SU (HİDROPOLİTİK)

Su kullanımına ya da mülkiyetine ilişkin anlaşmazlıklar yazılı tarihin ilk dönemlerine kadar gider. Tarihi verilerin bulunmadığı dönemlere kadar uzandığı da söylenebilir.

Tarihsel kayıtlar incelendiğinde suyla ilgili ilk çatışmaların yaşandığı ve suyun silah olarak kullanıldığı ilk coğrafyanın Mezopotamya olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun en temel nedeni ise ilk uygarlıkların Fırat ve Dicle nehirleri çevresinde gelişmiş olmasıdır. Bölgedeki verimli hilâlin toprakları, bundan yaklaşık 11 bin yıl önce dünyada ilk defa bu günkü anlamıyla üzerinde tarım yapılan topraklar olmuştur.¹⁶

Suyun savaş nedeni olması dışında bir savaş silahı olarak kullanılması da yine çok eskilere dayanmaktadır. Ortadoğu – Akdeniz tarihinin en başarılı barajlar kralı olan Asur kralı Sinaherib M.Ö. 698’de Babil’e saldırmıştır. Kenti ele geçirmek isteyen Kral Sinaherib önce Fırat Nehri üzerine bir baraj yaptırmış, sonra bu barajı yıktırarak

¹⁵ Minibaş, 2007.

¹⁶ Dursun Yıldız, **Su’dan Savaşlar**, Truva Yayınları, 2010, İstanbul, s. 177.

barajda biriken suları Babil üzerine bırakmıştır. Yapay olarak yaratılan bu sel kenti yerle bir etmiş, kentin molozları Fırat'a dökülmüştür.¹⁷

Suyun stratejik bir silah olarak kullanılmasının en yakın tarihli örneklerinden biri ise Türkiye ile Suriye arasında yaşanmıştır. PKK'nın Suriye'de barınıp destek görmesi nedeniyle Türkiye, 1980 ve 1990'lı yıllarda Fırat suyunu, Suriye'ye karşı silah olarak kullanıp PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasını sağlamıştır.

“Su Politikası” kavramı, ilk kez Amerikalı öğretim görevlisi John Waterbury tarafından, “Nil Vadisinin Su Politikası” kitabıyla ortaya atılmıştır. (Hydropolitics of the Nile Valley, Syracuse University, 1978-79).

20. Yüzyıl'ın başlarından itibaren uluslararası veya sınır aşan nitelikteki yer altı ve yer üstü su kaynaklarının tahsisi, paylaşımı ya da birlikte kullanımı konusunda sorunlar belirginleşmeye başlamış, “Hidropolitika” adı altında uluslar arası yeni bir politika kavramı ve disiplini ortaya çıkarmıştır.

Hidropolitikayı (hydropolitics) özetle “Ülkeler arasında su kaynaklarının kullanımı nedeniyle ortaya çıkan çıkar ilişkilerini değerlendirerek, sudan yararlanmaya dönük sosyo-ekonomik, politik ve hukuki önlemlerin alınmasına yönelik politikaları inceleyen çok disiplinli bir bilim” alanı olarak tanımlayabiliriz.¹⁸

¹⁷ Dursun Yıldız, s.178.

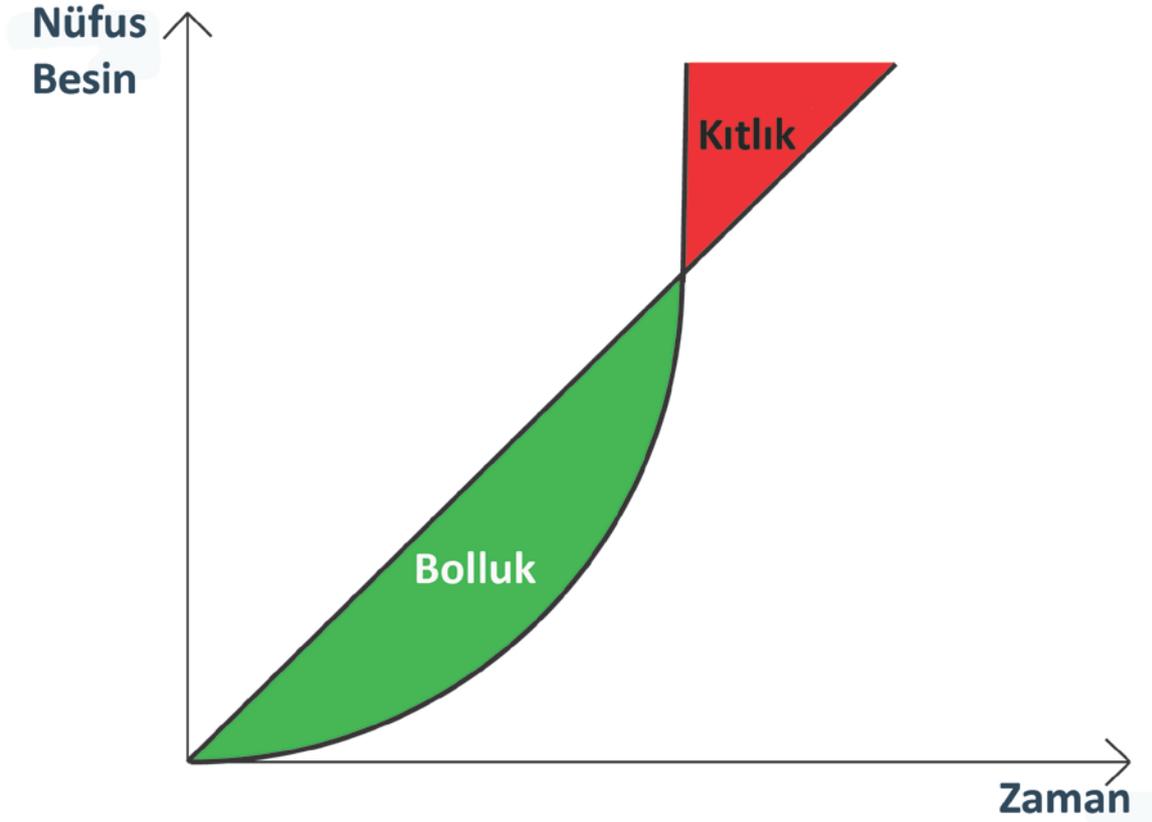
¹⁸ Dursun Yıldız, **Uzman Görüşü**, (Ocak 2013) Hiperlink, <http://www.orsam.org.tr/SuKaynaklari/uzmangorusugoster.aspx?ID=252>

1.8. DOĞAL KAYNAKLAR VE NÜFUSA MALTHUSGİL YAKLAŞIM

İlk Siyasal İktisat Profesörü unvanına sahip (1805)¹⁹ İngiliz nüfus bilimci ve ekonomi politik teorisyeni Thomas Robert Malthus “Nüfus Prensibine Dair Deneme” (Essay on the Principle of Population) (1798) adlı çalışmasında, nüfus artışı konusunda oldukça karamsar bir tablo çizer;

“Tüm dünyayı ele alırsak ve göçleri hariç tutarsak, bugünkü dünya nüfusu eğer bir milyar ise insan ırkının sayısal artışı şöyle olacaktır: 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256; ancak varlık vasıtaları 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 diye artacaktır. İki yüzyıl sonunda nüfusun varlık vasıtalarına oranı 256’ya 9 olacaktır; üç yüzyılın sonunda ise 4096’ya 13; iki bin yıl sonraki rakamlar neredeyse hesaplanamayacak düzeydedir.”²⁰

Şekil 2: Malthus Nüfus-Gıda Teorisi Grafiği

Thomas Robert Malthus'un teorisine göre nüfus geometrik artarken besin üretimi aritmetik artar. İkisinin çakıştığı noktadan itibaren de kıtlık başlayacaktır.

¹⁹ William James Ashley, (1907) “The Present Position of Political Economy”, The Economic Journal, Sayı 17 s. 68.

²⁰ Batıya Yön Veren Metinler, Nüfus Prensibine Dair Deneme, Thomas Malthus, Hiperlink (Ocak 2013) <http://www.dusuncetarihi.com/makale/nuerus-prensibine-dair-deneme>

Nüfus artışını gösteren eğri adeta “J” harfini andırmaktadır. Grafiklerde böyle bir artış çok fazla ya da anormal kabul edilir. Nüfus artışının kontrolden çıkmış olduğunu ifade edebilmek için demograflar buna “**Deli J**” adını vermektedirler. Bu artış dünya ekonomistleri, ekologları, demografları ve siyasetçileri arasında endişe, hatta korku yaratmaktadır.²¹

Teorisi “azalan verim kanunu” görüşüne dayanan Malthus, nüfus artış hızının, insanın beslenmesi için gerekli gıda artış/üretim kapasitesinden çok daha yüksek olduğunu, bunun da mevcut hâliyle yönetilemeyeceğini ve kaçınılmaz biçimde geometrik nüfus artışının kriz çıkaracağını söylüyordu.

Tablo 1: Dünya Nüfus Artışı Tablosu²²

Zaman	Dünya Nüfusu	Artış %	İkiye Katlama Süresi	Ortalama Ömür (Yaklaşık)
M.Ö. 10.000 Yıl	86 Milyon			20 Yıl
Milât	250 Milyon	%0001	2000 Yıl	
1650	500 Milyon	%005	1650 Yıl	
1750	730 Milyon	%01	700 Yıl	35 Yıl
1800	900 Milyon	%03	400 Yıl	
1850	1.1 Milyar	%05	240 Yıl	45 Yıl
1900	1.6 Milyar	%010	140 Yıl	55 Yıl
1950	2.5 Milyar	%1.1	70 Yıl	65 Yıl
2000	6 Milyar	%1.7	41 Yıl	

Dünyanın nüfuslanma süreci, insanın yerleşik hayata geçtiği Neolitik Dönemle başlar.²³ Müteakip dönemlerde tıp alanında yapılan buluşlar neticesi yaygın hastalıkların önlenmesi, refah seviyesinin yükselmesi, teknolojik imkânların artması vb. gelişmeler sayesinde, insan ortalama ömrünün uzamasına da bağlı olarak nüfus artışı da hızlanmıştır. 10-12 bin yıl önce 80 milyon civarında olan dünya nüfusu 1650’lerde 500 milyona, Son 360 yılda ise, 500 milyondan yaklaşık 7 milyara yükselmiştir (**6.973.738.433, 2011** verileri BM). (Tablo 1)

²¹ Hayri Çamurcu, (2005), **Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Balıkesir, Cilt 8, Sayı 13, s. 94.

²² Mine Kışlalıoğlu, Fikret Berkes, (1991), **Çevre ve Ekoloji**, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.113.

²³ Hayri Çamurcu, (2005), s. 87.

Malthus nüfus-besin dengesinin sağlanabilmesi için geç evlenmek, az sayıda çocuk sahibi olmak gibi yaklaşımların teşvik edilmesi, nüfus kontrolü ve planlamasının gerektiğini düşünüyordu. O'na göre toplumsal sefaletin en büyük sebebi alt sınıflardı ve nüfus planlaması alt sınıflara uygulanmalıydı.

Nitekim Malthus'un fikirlerini benimseyen Neo-Malthusçuluk özellikle 20. yüzyıl boyunca Üçüncü Dünya ülkelerinde rağbet görmüş ve nüfus planlaması politikaları için kuramsal dayanak olmuştur.

Her ne kadar Malthus'un ve Neo-Malthusçuların 20. yüzyıl için öngördükleri aşırı nüfus artışı karşısında yetersiz gıda üretimi kaynaklı sefalet ve kriz yaşanmamış olsa da, bu tür bir krizin yaşanmamasında gelişen teknolojilerin ve nüfus artış hızının Malthus'un geometrik artış beklentisinin altında kalmasının payı büyüktür.

Su kaynaklarının geliştirilerek insanlığın hizmetine sunulması yönündeki çabalar binlerce yıl önce başlamış ve günümüze kadar teknolojik gelişmelere paralel olarak artarak devam etmiştir. Bu gelişmeler özellikle 20. yüzyılda tarihi rekorlara ulaşmıştır. Örneğin; Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu'nun tespitine göre, 20. yüzyıl başlarında çeşitli ülkelerde 420 adet baraj varken bu rakam 20. yüzyıl sonlarında 36327'ye ulaşmış ve bu sayının % 90'nı 1950 yılından sonra inşa edilmiştir. Belirtilen sayının yaklaşık üçte biri gelişmiş Avrupa ülkeleri ile ABD ve Kanada'da yer almıştır. Belirtilen artışa paralel olarak sulanan alanlar 1950 yılında 74 milyon hektar iken, 20. yüzyıl sonunda 274 milyon hektara ulaşmış, bu değişim "Mavi Devrim" olarak isimlendirilmiştir. Mavi Devrim, hızla artan ve çağın sonunda 7 milyara yaklaşan dünya nüfusunun önemli bir bölümünün gıda güvenliğinin sağlanmasında büyük bir etken olmuştur.²⁴

2005 yılında yazılan bir makalede (Çamurcu s. 94) o yılın verileriyle Dünya nüfusunun ortalama artış hızının %1,7 ve dünya nüfusuna her yıl yaklaşık 97 milyon insan ekleneceği hesaplanmıştı. Ancak TÜİK yeni girdilerle güncellediği 2011

²⁴ Özden Bilen, Suyun Stratejik Önemi, 2000, Hiperlink (Ocak 2013) <http://www.ozdenbilen.com/ozdenBilenYayinlari.aspx>

rakamlarıyla nüfus artış hızını % 1,1'e ve her yıl dünyaya eklenen insan sayısını ise 80 milyona revize etti. (TÜİK, 2011)

İlki 1987 yılında olmak üzere, her yıl 11 Temmuz tarihinde, nüfusun önemli konularını ele alan bir tema ile BM öncülüğünde bütün Dünyada nüfus günü kutlanmaktadır. Dünyanın hızla artan nüfusundan kaynaklanan problemlerin gündeme gelmesi, tartışılması ve çözümü için bir fırsat olarak değerlendirilmesi gereken "Dünya Nüfus Günü"nin 2013 yılı ana temasının "Üreme Sağlığı Hizmetlerine Tam Erişim" olarak belirlenmesi, nüfus planlamasında Maltusgil yaklaşımın artık tamamen terkedildiğini de göstermektedir.

Günümüzde su kaynaklarının çok değişik nedenlerden dolayı kirlenmesi ve azalması fizyolojik olarak kullanılabilirlik oranını düşürmekte dünya nüfusu ise hızla artmaktadır. Azalan kaliteli su arzına karşın, artan dünya nüfusu ve daha çok suya ihtiyaç duyulması, insanlık için hayati bir durum ortaya çıkarmış, su kaynakları konusundaki ulusal ve küresel duyarlılığı artırmıştır.

Malthus'un fikirleri o hayattayken bile büyük tartışmalara yol açmıştır. Günümüzde O'nu savunanların sayısı azalmış olmakla beraber nüfus artışı ve sınırlı kaynaklar çözülmesi gereken problem olarak dünyanın önünde durmaktadır.

1.9. SU HAKKI

Su hakkı kısaca insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli suya erişim hakkıdır.

Su hakkı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde belirtilmemiştir. Ancak 3. Maddedeki "yaşama hakkı"nın suya erişimi de kapsadığı iddia edilebilir.²⁵

1994 Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programı'nda herkesin yeterli standartlarda yaşama hakkı içinde su ve sağlığın korunması da yer almıştır.

²⁵ Filiz Kartal, *Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet*, TMMOB Su Politikaları Kongresi 2006, s. 478.

1999'da Genel Toplantı Kararı (53/175) temiz suyu temel insan haklarından bir olarak tanımıştır.²⁶

Su hakkının en geniş tanımının yapıldığı uluslararası belge, 26 Kasım 2002 tarihinde yayımlanan, Birleşmiş Milletlerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Genel Açıklama 15'dir.²⁷ Birleşmiş Milletlere göre; ayırım yapılmaksızın her insanın yeterli, güvenli, fizikî olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişim hakkı vardır. Bir ailenin gelirinin yüzde 2'sinden fazlasını su faturası oluşturamaz.

Su hakkı ile ilgili devletin yükümlülüğü tam olarak tanımlanmamış olsa da devlet, su hakkı açısından güvenli, ulaşılabilir su temin etmekle sorumludur. Devlet, toplumun tüm kesimlerine güvenli ve sağlıklı su sağlamakla yükümlüdür.²⁸

Hukuki olarak "su hakkı" kavramını bazı devletlerin tanımayıp reddetmeleri hakkın evrenselleşmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Örneğin ABD su hakkının uluslararası kabulüne karşı çıkmış, Kanada ise Birleşmiş Milletlerin 2002 İnsan Hakları Komisyonu oturumunda, su hakkının varlığını kabul etmeyen tek ülke olmuştur. Ancak Kanada, uluslararası ve Kanadalı sivil toplum kuruluşlarının baskıları sonucu bu konudaki tutumunu yumuşatmıştır.²⁹

Suyun mülkiyetinin şirketlere devrine karşı çıkıp onun ticari bir mal olarak, kullanım, işletim ve dağıtımını eleştiren dünyanın dört bir tarafındaki bazı sivil toplum kuruluşları BM'nin tertip ettiği su konusundaki her toplantıya alternatif toplantı tertip ederek alternatif çıktılar üretmektedir.

Suyun en temel insan hakkı olduğu, kamusal niteliği göz önünde bulundurularak herkesin yeterli miktar ve kalitede suya fiziksel ve ekonomik olarak eşit biçimde erişmesinin sağlanması gerektiği, su yönetimlerinde kamu yararını gözeten, demokrasiyi ve katılımı temel alan, suyu tüm canlılar için yaşam kaynağı olarak gören, su hakkını, ekolojik sistemi koruyan ve güvence altına alan yönetim

²⁶ Filiz Kartal, 2006, s.478.

²⁷ United Nations, **The Right to Water**: 20/1/2003. E/C.12/2002/11 (General Comments), Substantive Issues Arising in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 15 (2002), (16.01.2009)

²⁸ **Su Hakkı Raporu**, İnşaat Mühendisleri Odası, Su Hakkı Çalışma Grubu Yayını, İstanbul, 2009, s.28.

²⁹ Akgün İlhan, Yeni Bir Su Politikasına Doğru, Sosyal Değişim Derneği Yayını, 1. Bs. İstanbul 2011, s. V.

modellerinin oluşturulması gerektiğini savunan su hareketlerinin karşı duruşları her geçen gün artmaktadır.³⁰

1.10. DÜNYA SU VARLIĞI

Dünyadaki toplam su miktarı yaklaşık 1,4 milyar km³ olup, bu suyun 1,3 milyar km³'ü (% 97,5) tuzlu su, 0,035 milyar km³'ü (% 2,5) ise tatlı su kaynaklarından oluşmaktadır.³¹

Yeryüzündeki tatlı suların % 97'si yeraltı sularından oluşmaktadır. Su kaynaklarının yeryüzüne dağılımına baktığımızda; nüfus açısından en yoğun kıtalar Asya, Avrupa ve Afrika, su kaynağı olarak Asya, Güney ve Kuzey Amerika ön plâna çıkmaktadır. (Tablo 2).

Tablo 2: Dünya Su Kaynaklarının Yeryüzüne Dağılımı (BM, 2003)

KİTALAR	Nüfus (%)	Su Kaynağı (%)
Kuzey Amerika	8	15
Güney Amerika	6	26
Avrupa	13	8
Afrika	13	11
Asya	60	36
Avustralya ve Adalar	1	5

Kaynak: BM, 2003

Yüzeysel tatlı suyun % 20'si Asya'daki Baykal Gölü'nde, diğer bir % 20'si ise Huron, Michigan ve Superior'daki büyük göllerde depolanmıştır. Nehirler toplam tatlı su rezervlerinin sadece % 0,6'sını oluştururlar. Göllerde, akarsularda, barajlarda ve göletlerde bulunan kullanılabilir ve içilebilir özellikte tatlı suların % 0,3 oranında olması, tatlı su kaynaklarının % 90'ının ise kutuplarda ve yeraltında hapsedilmiş olarak bulunması, kolaylıkla yararlanabilecek elverişli tatlı su miktarının çok az olduğunu göstermektedir.

Dünyadaki toplam suyun yaklaşık 500 000 km³'ü her yıl denizlerde ve toprak yüzeyinde meydana gelen buharlaşmalarla atmosfere geri dönmekte ve hidrolojik çevrim içerisinde yağış olarak tekrar yeryüzüne düşmektedir. Yeryüzüne düşen yağış yılda 110 000 km³ olup, bunun 42 700 km³'ü yüzeysel akışa geçerek nehirlerle

³⁰ Maude Barlow, "Commodification of Water - The Wrong Prescription", Water Science and Technology, Cilt 43, Sayı 4, 2001, s. 79-84.

³¹ UNWWDR, Water for People Water for Life, UN World Water Development Report, 2003, UK.

denizlere ve kapalı havzalardaki göllere ulaşmaktadır. Bu miktarın yılda 9 000 km³'ü teknik ve ekonomik olarak kullanılabilir durumdadır.³²

Dünyada su kıtlığının nedenleri; a) yenilenebilir kaynak miktarının kıtlığı, b) suyun kullanım şeklindeki yanlışlar, c) yüksek nüfus artışının kişi başına düşen kaynakları azaltması, olarak üç başlık altında toplanabilir. XX. yüzyıl boyunca dünya nüfusu, XIX. yüzyıl sonuna göre üç kat artarken, su kaynaklarının kullanımı altı kat artmıştır. 1940 yılında dünyadaki toplam su tüketimi yılda yaklaşık 1 000 km³ iken, bu miktar 1960 yılında ikiye katlanmış, 1990 yılında 4.130 km³'e ulaşmıştır. Dünya'da kişi başına düşen kullanılabilir su ortalaması yılda 7.600 m³'tür (Tablo 3).

Tablo 3: Dünya Ortalamasına Göre Kişi Başına Düşen Kullanılabilir Su Miktarı (DPT, 2001)

ÜLKE	Kişi Başına Düşen Su Miktarı (m ³ /yıl)
Türkiye	1 735
Asya Ortalaması	3 000
Batı Avrupa Ortalaması	5 000
Afrika Ortalaması	7 000
Güney Amerika Ortalaması	23 000
Dünya Ortalaması	7 600

Kaynak: DPT (2001), VIII. BYKP, Su Havzaları ÖİK Raporu, Ankara.

Nüfus yoğunluğunun artması ve su kaynaklarının dünya genelinde dengeli dağılmaması nedeniyle, yaklaşık 80 ülkede nüfusun % 40'ında su arzı mevcut talebi karşılayamamaktadır. Yaşanabilecek iklim değişiklikleri dışında dünyadaki yenilenebilir su kaynakları miktarı sabittir. Yenilenebilir su potansiyelinden daha fazla suyun tüketilmesi durumunda yer altı su rezervleri tüketilmeye başlamakta ve kullanılabilir su kaynakları azalmaktadır. Günümüzde Çin, ABD, Hindistan, Suudi Arabistan ve Libya'da bu sorun yaşanmaktadır.³³ Su varlığına göre ülkeler sınıflandırıldığında; yılda kişi başına düşen ortalama kullanılabilir su miktarı 1 000 m³'ten az olan ülkeler "su fakiri", 2 000 m³'den az olan ülkeler "su azlığı", 8 000-10 000 m³'ten fazla olan ülkeler ise "su zengini" olarak kabul edilmektedir.

³² DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2007, s.6. **Yenilenebilir su potansiyeli:** Yağışlar yoluyla tekrar yerine konulabilen su miktarı olup, bu miktara yer üstü akışlarının yanında yağmurlarla biriktirilen yer altı suları da dahildir. **Kullanılabilir su potansiyeli:** Yenilenebilir su potansiyeline yer altında depolanmış olan ve teknik olarak kullanma olanağı olan suyun da eklenmesiyle ortaya çıkan su miktarıdır.

³³ S. Ahmet Çeliker, Hakan Anaç, **21. YY'da Su Kıtlığı**, T.E.A.E.-Bakış, Nisan 2004, Sayı: 5.

FAO'ya göre, 1995 yılında su kıtlığı ve su stresi yaşayan nüfusun dünya nüfusuna oranı sırası ile % 29 ve % 12 iken, 2025 yılında bu oranlar % 34 ve % 15'e yükselecektir (Tablo 4).³⁴

Tablo 4: 1995 ve 2025'te Dünya'da Kişi Başına Kullanılabilir Su Potansiyeli

DURUM	Su Kaynağı (m ³ /kişi)	1995		2025	
		Nüfus (milyon)	Dünya Nüfusuna Oran (%)	Nüfus (milyon)	Dünya Nüfusuna Oran (%)
Su Kıtlığı Var	< 500	1 077	19	1 783	25
	500-1 000	587	10	624	9
Su Stresi Var	1 000-1 700	669	12	1 077	15
Su Yeterli	>1 700	3 091	55	3 494	48
Sınıflandırma Dışı		241	4	296	4
Toplam		5 665	100	7 274	100

Kaynak:FAO (2002), *Crops and Drops: Making the Best Use of Water for Agriculture*, Rome.

Dünyadaki toplam su tüketiminin, çeşitli kaynaklara göre değişse de, yaklaşık % 70'i tarım sektöründe sulama, % 22'si sanayi ve % 8'i içme ve kullanma suyu amaçlı olarak kullanılmaktadır (Tablo 5). Avrupa'da sektörler itibariyle su kullanımı % 33 sulama, % 51 sanayi, % 16 içme ve kullanma amaçlıdır.³⁵

Tablo 5: Temiz ve Tatlı Su Kaynaklarının Sektörel Kullanımı (%)

SEKTÖR	Dünya	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Az Gelişmiş Ülkeler	Avrupa	Türkiye
Tarım	67-70	39	52	86	33	72 - 75
Sanayi	22- 23	46	38	7	51	10 - 12
İçme ve Kullanma	8- 10	15	10	7	16	15 - 16

Kaynak: Orman Su İşleri Bakanlığı, 2005

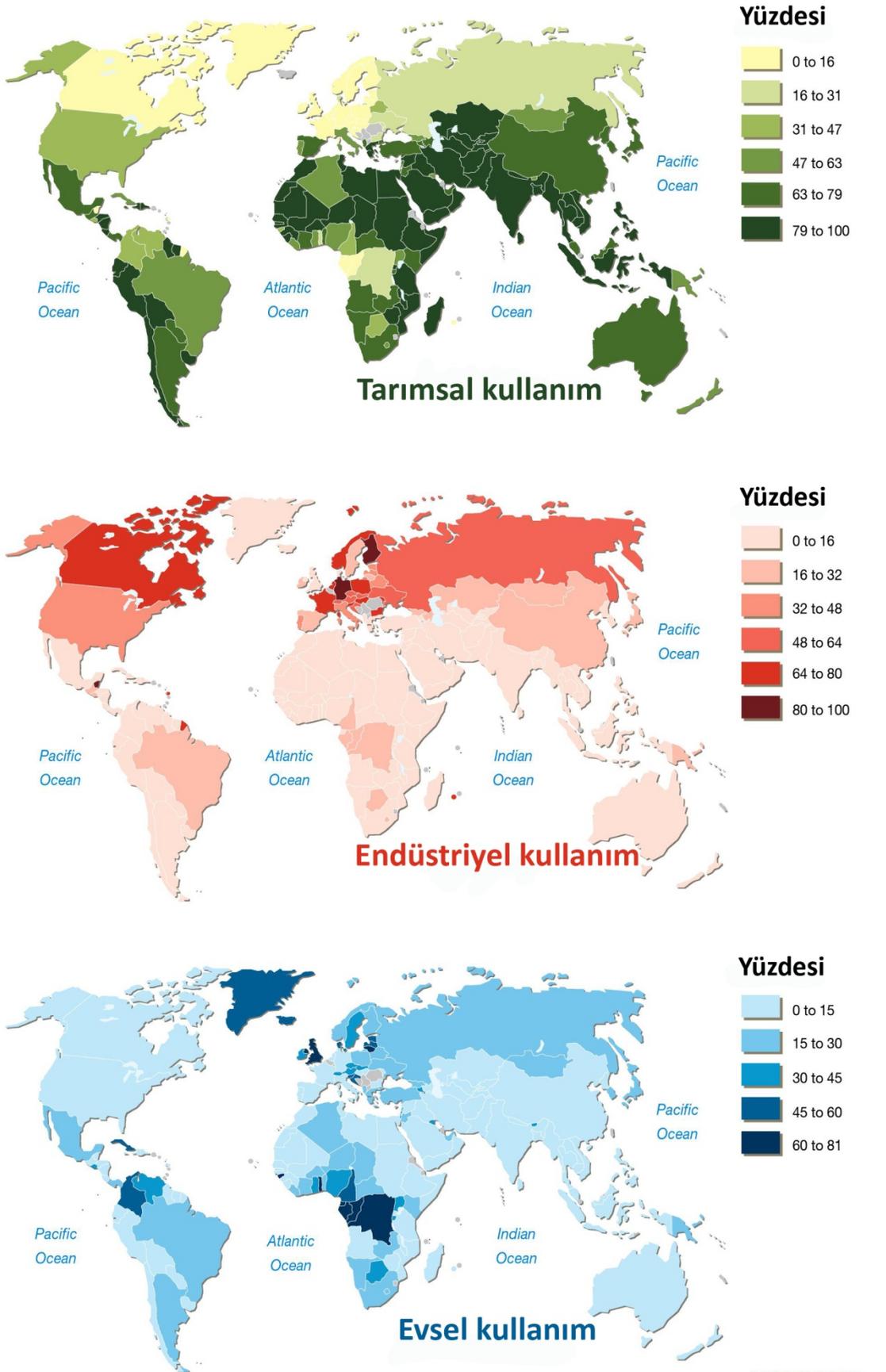
Dünyadaki tarım alanlarının % 16'sı sulanmakta, % 84'ünde ise yağışa bağlı (kuru) tarım yapılmaktadır. 1995 yılında 262 milyon ha, 2002 yılında 276 milyon ha olan sulanan tarım alanlarının, 2010 yılında 290 milyon ha'a, 2025 yılında ise 330 milyon ha'a ulaşması beklenmektedir (Tablo 6). Dünya'da sulanan alanların yaklaşık % 10'unu oluşturan 25 milyon ha alan tuzlanma sorunu yüzünden ürün veremez duruma gelmiştir. Tuz birikimi her yıl tahminen 1-1,5 milyon ha'lık bir alana daha yayılmaktadır. Bu miktar, her yıl sulamaya açılan yeni tarım alanlarının yarısı kadardır.³⁶

³⁴ FAO, *Crops and Drops: Making the Best Use of Water for Agriculture*, 2002, Rome.

³⁵ Avrupa Çevre Ajansı AÇA, *Avrupa'nın su kaynakları: Göstergeler bazında hazırlanan değerlendirme-Özeti*, Avrupa Toplulukları Resmî Yayın Bürosu, 2003, Kopenhag, Danimarka.

³⁶ S. Postel, *Son Vaha-Su Sıkıntısı İle Karşı Karşıya*, TEMA Yayını, No: 7, 2000, Ankara.

Harita 2: Dünya Temiz ve Tatlı Su Kullanımının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: World Resources 2000-2001, People and Ecosystems The Fraying Web of Life, World Resources Institute WRI, Washington DC, 2000. (Philippe Rekacewicz-2002).

Tablo 6: Tarım Alanlarında Sulama Miktarı (1000 ha)

	1980	1990	1995	2000	2002
Dünya	210 222	244 988	262 304	275 188	276 719
Türkiye	2 700	3 800	4 186	4 745	5 215

Kaynak: FAOSTAT, 2004.

Dünyada kişi başına su tüketimi yılda ortalama 800 m³ civarındadır. Dünya nüfusunun yaklaşık % 20'sine karşılık gelen 1,4 milyar insan yeterli içme suyundan yoksun olup, 2,3 milyar kişi sağlıklı suya hasrettir. Bazı tahminler, 2025 yılından itibaren 3 milyardan fazla insanın su kıtlığı ile yüz yüze geleceğini göstermektedir.³⁷

2050 yılında su sıkıntısı çeken ülkelerin sayısı 54'e, bu şartlarda yaşamak zorunda kalan insanların sayısı 3,76 milyara yükselecektir. Bu durum 2050 de 9,4 milyar olması beklenen dünya nüfusunun % 40'ının su sıkıntısı çekeceği anlamına gelecektir.³⁸

Tablo 7: Sağlıklı Suya Erişen Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)

DÜNYA GENELİ	82
Sanayileşmiş ülkeler	99
Gelişmekte olan ülkeler	66
Afrika ülkeleri	38
Asya ve Pasifik ülkeleri	63
Latin Amerika ve Karayip ülkeleri	77
Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri	77
Türkiye	93

Kaynak: Selim Yılmaz, "GATS: Su Ticareti Yapılabilen Değerli Bir Metadır", TMMOB İstanbul İKK Ölçü Dergisi, 2003 Aralık Sayısı.

³⁷ WSSD, World Summit on Sustainable Development, Implementation Report, Johannesburg, 26 Ağustos-3 Eylül 2002, Güney Afrika, www.johannesburgsummit.org.

³⁸ www.unep.org/vitalwater/resources.htm

Sağlıklı suya erişen nüfusun toplam nüfusa oranının dünya ortalaması % 82 olup, Türkiye’de bu oran % 93’tür (Tablo 7). Kişi başına günlük ortalama kentsel su tüketim standardı; Türkiye’de 111 litre olup, dünya ortalaması 150 litredir (Tablo 8). Su kirliliği dünya çapında önemli bir sorun olup, halen su ile ilişkili hastalıklardan ölenlerin sayısı ise yılda 7 milyon kişidir.

Tablo 8: Kişi Başına Günlük Ortalama Kentsel Su Tüketimi (litre)

KABUL EDİLEN DÜNYA ORTALAMASI	150
Sanayileşmiş ülkeler Ortalaması	266
Afrika ülkeleri Ortalaması	67
Asya ülkeleri Ortalaması	143
Latin Amerika Ortalaması	184
Arap ülkeleri Ortalaması	158
Türkiye	111

*Kaynak; Selim Yılmaz, “GATS: Su Ticareti Yapılabilen Değerli Bir Metadır”,
TMMOB İstanbul İKK Ölçü Dergisi, 2003 Aralık Sayısı.*

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE SU

2.1. TÜRKİYE SU VARLIĞI

Dünyada var olan suyun kısıtlı, buna karşın suya olan talebin gittikçe artıyor olması; su sorununu insanlığın çözmekle zorunlu olduğu meseleler listesinin başına yerleştirmiş durumdadır.

Sorunun çözümü için dünyadaki su doğal kaynağının zaman ve mekân bakımından uyumlulaştırılıp arz ve talep dengesinin sağlanabilir olması göz ardı edilemeyecek bir imkân sunmaktadır. Bunun başarılabilmesi barajlar, arıtma tesisleri ve yerleşim yerlerine uzak mesafelerden su getirilmesi gibi birçok pahalı ve acil yatırımlara bağlıdır. Yerküredeki su kaynakları ve nüfus birbiriyle orantılı olarak dağılmamıştır. Birtakım bölgelerde ve ülkelerde su bolluğu yaşanırken bazı yerlerde su kıtlığı yaşanmaktadır. Suyun ve nüfusun orantısız olarak dağıldığı bölgelerden birisi de Türkiye'nin içerisinde yer aldığı Ortadoğu coğrafyasıdır.

Bir konumlandırma yapmak gerekirse Türkiye var olan su kaynakları itibariyle dünyanın su zengini ülkeleri arasında yer almadığı gibi su fakiri bir ülke de değildir. Ekonomik yapısına, nüfus artış hızına buna bağlı gıda ve enerji ihtiyacına

baktığımızda, su kaynaklarının enerji ve sulamada kullanımının yoğunlaştırılması Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınması için önemli ve planlanması gereken bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'nin su kaynakları iyi planlandığında Orta Doğu'daki uluslararası politikaların şekillenmesinde, zamanı geldiğinde petrol kadar etkili bir ekonomik ve siyasal enstrüman olarak kullanılabilir.

Sahip olduğu su kaynakları bakımından göreceli olarak günümüzde kendisine yetecek miktarda suyu bulunan ülkelerden birisi olan Türkiye, sınır aşan sularıyla da komşu ülkelere su sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu uzun deniz kıyıları, ilerde arıtma teknolojisinin gelişip maliyet bakımından verimlilik seviyesini yakaladığında, deniz suyunun arıtılıp değerlendirilebileceği bir potansiyeli taşımaktadır.

Harita 3: Türkiye Büyük Su Havzaları Haritası

Kaynak: www.dsi.gov.tr (2012)

DSİ verilerine göre genel olarak Türkiye'nin su varlığına baktığımızda, ortaya çıkan tablo şudur: Türkiye'de yıllık ortalama yağış yaklaşık 643 mm olup, yılda

ortalama 501 milyar m³ suya tekabül etmektedir. Bu suyun 274 milyar m³ toprak ve su yüzeyleri ile bitkilerden olan buharlaşmalar yoluyla atmosfere geri dönmekte, 69 milyar m³ lük kısmı yeraltı suyunu beslemekte, 158 milyar m³ lük kısmı ise akışa geçerek çeşitli büyüklükteki akarsular vasıtasıyla denizlere ve kapalı havzalardaki göllere boşalmaktadır.

Tablo 9: Türkiye'nin Su Havzaları ve Nitelikleri

Havza Adı	Yağış Alanı (km ²)	Ortalama Yıllık Akış (km ³)	Potansiyel İştirak Oranı	Ortalama Yıllık verim (l/s/km ²)	Kurulu Güç (Mw)	Yıllık Enerji Üretim Potansiyeli (Gwh)
Meriç-Ergene	14 560	1,33	0,7	2,9	24	0,0
Marmara	24 100	8,33	4,5	11,0	250	1,0
Susurluk	22 399	5,43	2,9	7,2	442	1,5
Kuzey Ege	10 003	2,90	1,1	7,4	13	0,0
Gediz	18 000	1,95	1,1	3,6	123	0,4
Küçük Menderes	6 907	1,19	0,6	5,3	48	0,2
Büyük Menderes	24 976	3,03	1,6	3,9	308	1,2
Batı Akdeniz	20 953	8,93	4,8	12,4	535	3,0
Antalya	19 577	11,06	5,9	24,2	1,371	5,0
Burdur Göller	6 374	0,50	0,3	1,8	0	0,0
Akarçay	7 605	0,49	0,3	1,9	0	0,0
Sakarya	58 160	6,40	3,4	3,6	1,176	2,5
Batı Karadeniz	29 598	9,93	5,3	10,6	582	1,9
Yeşilirmak	36 114	5,80	3,1	5,1	1,234	4,9
Kızılırmak	78 180	6,48	3,5	2,6	2,130	6,4
Konya Kapalı	53 850	4,52	2,4	2,5	43	0,1
Doğu Akdeniz	22 048	11,07	6,0	15,6	1,897	6,9
Seyhan	20 450	8,01	4,3	12,3	1,777	6,8
Asi	7 796	1,17	0,6	3,4	54	0,2
Ceyhan	21 982	7,18	3,9	10,7	1,708	5,6
Fırat-Dicle	184 918	52,94	28,5	21,4	14,592	54,7
Doğu Karadeniz	24 077	14,90	8,0	19,5	3,639	12,3
Çoruh	19 872	6,30	3,4	10,1	3,207	10,7
Aras	27 548	4,63	2,5	5,3	892	2,7
Van Gölü	19 405	2,39	1,3	5,0	55	0,2
TOPLAM	779 452	186,86	100		36,100	128,3

Kaynak: DSİ (2005)

Tablo 10: Türkiye'nin Su varlığı

Su Kaynağı	Yıllık Ortalama Yağış (mm)	Su Miktarı (milyar m ³ /yıl)	Brüt Su Potansiyeli (milyar m ³ /yıl)	Teknik ve Ekonomik Tüketilebilir Potansiyel (milyar m ³ /yıl)
Yer üstü suyu			193	98
Yurt içi	646	501	186	95
Yurt Dışı			7	3
Yeraltı suyu			41	14
Toplam			234	112

Kaynak: ETKB, 2005; DSİ (2005), 1954-2005 51. Yılında DSİ; www.dsi.gov.tr

Yeraltı suyunu besleyen 69 milyar m³ lük suyun 28 milyar m³ ü pınarlar vasıtasıyla yerüstü suyuna tekrar katılmaktadır. Ayrıca, komşu ülkelerden ülkemize gelen yılda ortalama 7 milyar m³ su bulunmaktadır.

Böylece ülkemizin brüt yerüstü suyu potansiyeli 193 (158+28+7) milyar m³ olmaktadır. Yeraltı suyunu besleyen 41 (69-28) milyar m³ de dikkate alındığında, ülkemizin toplam yenilenebilir su potansiyeli brüt 234 (193+41) milyar m³ olarak hesaplanmıştır. Ancak, günümüz teknik ve ekonomik şartları çerçevesinde, çeşitli amaçlara yönelik olarak tüketilebilecek yerüstü suyu potansiyeli yurt içindeki akarsulardan 95 milyar m³, komşu ülkelerden yurdumuza gelen akarsulardan 3 milyar m³ olmak üzere yılda ortalama toplam 98 milyar m³'tür. 14 milyar m³ olarak belirlenen yeraltı suyu potansiyeli ile birlikte ülkemizin tüketilebilir yerüstü ve yeraltı su potansiyeli yılda ortalama toplam **112 milyar m³** olmaktadır (Tablo 10).

Tablo 11: Türkiye'de Sektörlere Göre Su Dağılımı

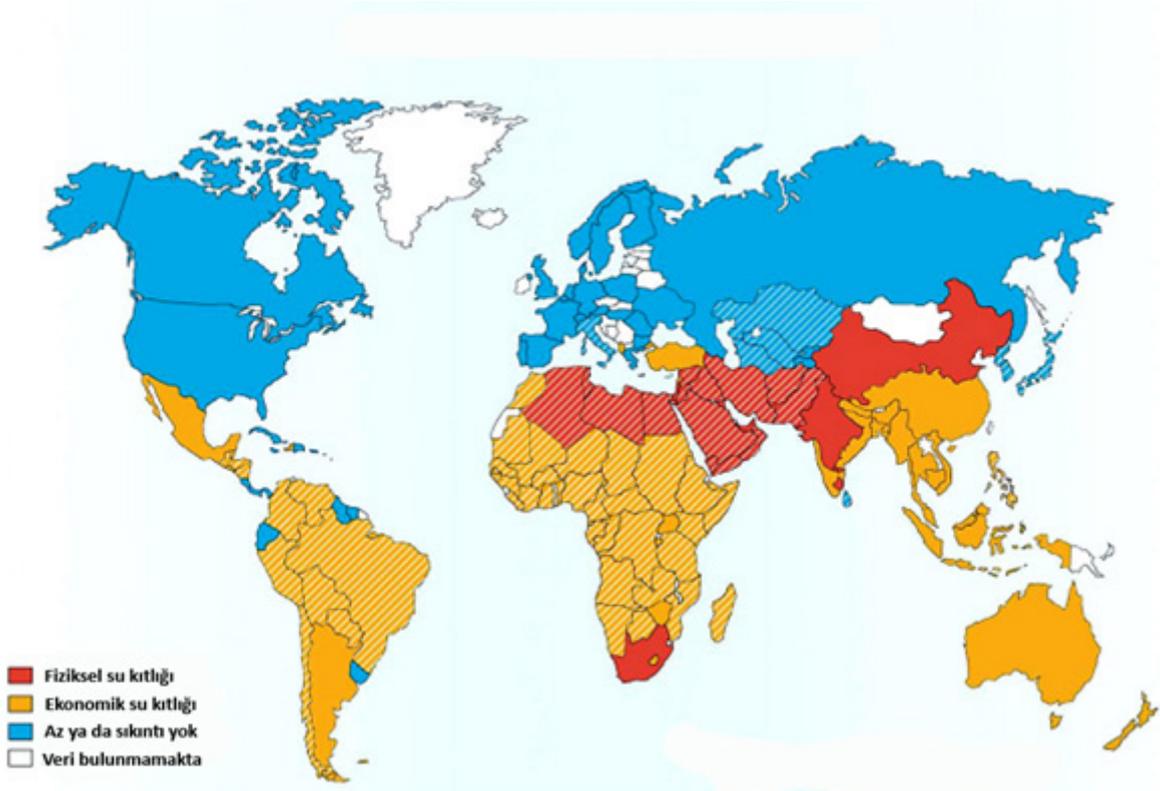
Yıllar	Toplam Kullanılan Su		Su Kullanıcı Sektörler					
			Sulama		İçme-kullanma		Sanayi	
	milyon m ³	%	milyon m ³	%	milyon m ³	%	milyon m ³	%
1990	30 600	27	22 016	72	5 141	17	3 443	11
2000	39 300	35	29 300	75	5 800	15	4 200	10
2004	40 100	36	29 600	74	6 200	15	4 300	11

Kaynak: DSİ, 2005

Su kaynakları ile su tüketiminin karşılaştırdığımızda Türkiye'nin su zengini bir ülke olmadığı, aksine gerekli önlemler alınmaz ise gelecekte su sıkıntısı çeken bir ülke olacağı görülecektir.

Kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı 1.600 m³ dür. Diğer ülkeler ve dünya ortalamasıyla kıyaslırsak, Türkiye kişi başına kullanılabilir su miktarı bakımından su azlığı çeken ülkeler arasında görülebilir. Kişi başına 5 000 m³ ve fazla su potansiyeli olan bir ülke "su zengini" olarak kabul edilir. 2023 yılı için nüfusumuzun 100 milyon olacağını öngörülmüştür.

Harita 4: Dünya 2025 Su Kıtlığı Tahmini

Kaynak: Uluslararası Su Yönetimi Enstitüsü

Uluslararası Su Yönetimi Enstitüsü'nün (IWMI-Internationale Water Management Institute) 2000 yılında yaptığı araştırmaya göre oluşturduğu 2025 Dünya Su Kıtlığı Haritasında Türkiye'nin ekonomik su sıkıntısı çeken bir ülke olacağı tahmin ediliyor. Türkiye'nin hemen altında yer alan MENA/ODKA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi) ise fiziksel su sıkıntısı çekecek bölge olarak gösteriliyor.

Tablo 12: Türkiye’de Sulanabilir Alan

SU KAYNAĞI	TOPRAK KAYNAKLARI POTANSİYELİ	
	Milyon ha	%
Yerüstü	7,9	93
Yer altı	0,6	7
Toplam	8,5	100

Kaynak: www.dsi.gov.tr

100 milyon nüfusa ulaşmış bir Türkiye’de 2023 yılı için kişi başına düşen kullanılabilir su miktarının 1.125 m³/yıl civarında olacağı söylenebilir. Mevcut büyüme hızı, su tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi faktörlerin etkisi ile su kaynakları üzerine olabilecek baskıları tahmin etmek mümkündür. Ayrıca tüm bu tahminler mevcut kaynakların hiç tahrip edilmeden aktarılması durumunda söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla Türkiye’nin gelecek nesillere sağlıklı ve yeterli su bırakabilmesi için kaynakların çok iyi korunup, akılcı kullanması gerekmektedir.³⁹

Tablo 13: Sulama Oranlarının Düşüklüğünün Nedenleri

	NEDENLER	Oran (%)
1	Yağışların yeterli olması veya çiftçilerin yağışı yeterli görmesi	27
2	Sosyal ve ekonomik nedenler	20
3	Tarım alanlarının yerleşim, sanayi ve turizm alanına dönüşmesi vb. diğer etkenler	17
4	Nadasa bırakma	12
5	Sulama tesisleri yetersizliği	6
6	Su kaynağının yetersizliği	7
7	Topografya yetersizliği	4
8	Taban suyu yüksekliği	2
9	Tuzluluk ve sodyumluk	3
10	Bakım ve onarım yetersizliği	2

Kaynak: DSİ, 2005

Türkiye’de sulama alanları da verimli kullanılamamaktadır. Bunun en belirgin nedenleri DSİ tarafından; yağışların yeterli olması veya çiftçilerin yağışı yeterli görmesi, sosyal ve ekonomik nedenler, tarım alanlarının yerleşim, sanayi ve turizm alanına dönüşmesi ve nadasa bırakmak olarak tespit edilmiştir (Tablo 12).

³⁹ <http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm>

2.2. SUDA TANIMLAMA SORUNU, İLKELER VE TÜRKİYE’NİN YAKLAŞIMI

Su kaynaklarının ulusal sınırlar dışında akması, kaynak kullanımı ve kaynağa egemenlik bakımından birçok komplike sorunu da beraber getirmektedir. Türkiye sahip olduğu yükselti itibariyle bölge ülkeleri içinde bir yayla özelliği taşır. Ülkemizin bu özelliğinden dolayıdır ki; Türkiye'den doğan ırmaklar birden çok ülkeye akar. Bunları, ırmaklar ve aktığı ülkeler bakımından kısaca şu şekilde sıralayabiliriz: Fırat Suriye ve Irak'a, Dicle Irak'a, Aras Azerbaycan'a, Kura ve Çoruh Gürcistan'a, Kotur Çayı ve Sarı Su İran'a akar. Yine Nizip Çayı, Habur Çayı, Kuveyik Suyu, Belh Suyu, Zerka Çayı ve Çağçağ suyu Suriye'ye; Hezil Çayı, Zap Suyu ve Şemdinli Çayı da Irak'a akmaktadır.⁴⁰

Türkiye'nin sahip olduğu bazı su kaynakları yukarıda belirtildiği üzere ulusal sınırları dışına çıkmaktadır. Ancak kaynaklarını ülkemizden aldığı için de sınır aşan bir nitelik taşımaktadır. Bu çerçevede sınır aşan sular konusunun temellendirilmesi bakımından bazı deyimlere açıklık getirilmesi zorunludur.

Bu alanda ileri sürülen deyimler bazı ülkeler açısından amaçsal bir özellik taşımaktadır. Çünkü birden çok ülkede akan ve havzasını birden çok ülkenin oluşturduğu akarsular günümüzde önemli bir uluslararası sorun durumundadır. Sadece Orta Doğu'da değil, dünyanın birçok yöresinde nehir sularıyla ilgili anlaşmazlıklar vardır. Bu bağlamda hakların tescili bakımından bir akarsuya getirilecek tanım önem kazanmaktadır.

Bir akarsu eğer bir ulusal sınır içinde doğup aynı ulusal sınır içinde denize dökülüyorsa milli nehir diye tanımlanır. Bu nehirler buldukları ülkenin hukuksal rejimine tabidirler. Eğer bir nehir doğduğu ülkenin sınırları dışına çıkıyorsa o zaman ülkelerin konumu, politik ve askeri gücü, söz konusu suya olan talebin esnekliği, ilgili

⁴⁰ Mehmet Atalay, Uygulamalı Hidrografya, Ege Üniversitesi Yayını / İzmir (1986)

ülkelerin alternatif su kaynakları ve ilgili nehir suyunun kullanım olanakları gibi etkenlerle değişik tanımlamalara, konu olmaktadır. Bu bağlamda münhasıran Fırat ve Dicle'yi ele alacak olursak, bu kaynaklar için Türkiye'nin yaklaşımı ile Irak ve Suriye'nin yaklaşımları farklıdır.

Tablo 14: Türkiye'nin Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Suları

	AKARSU ADI	ÜLKE ADI
SINIR OLUŞTURAN SULAR	Meriç	Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye
	Aras	Türkiye, Azerbaycan, İran, Ermenistan
	Arpaçay	Türkiye, Ermenistan
	Hezil Çayı (Dicle'nin kolu)	Türkiye, Irak
	Mutlu Deresi (Rezve)	Türkiye, Bulgaristan
SINIRAŞAN SULAR	Habur Çayı (Res-ul Ayn. Pınar)	Türkiye, Suriye
	Sacir Suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye, Suriye
	Nusaybin (Çağçağ Pınar)	Türkiye, Suriye
	Culap Deresi (Fırat'ın kolu)	Türkiye, Suriye
	B.Circop Suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye, Suriye
	Karacurum Çayı	Türkiye, Suriye
	Balık Suyu	Türkiye, Suriye
	Zerkan Suyu	Türkiye, Suriye
	Senpas Suyu	Türkiye, Suriye
	Fırat-Dicle Nehri	Türkiye, Suriye (sınır), Irak
	Büyük Zap Suyu (Dicle'nin kolu)	Türkiye, Irak
	Şemdinen çayı (Zap'ın kolu)	Türkiye, Irak
	Drahini Deresi (Hezil'in kolu)	Türkiye, Irak
	Çoruh Nehri	Türkiye, Gürcistan
	Asi Nehri	Lübnan, Suriye, Türkiye
	Afrin Çayı(Asi N.'nin kolu)	Türkiye, Suriye, Türkiye
	Sabun Suyu (Afrin'in kolu)	Türkiye, Suriye, Türkiye
	Kura (Kür) Çayı	Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan
	Sarısı (Gürbulak sınır kapısı)	Türkiye, İran
	Kocadere (veleka)	Türkiye, Bulgaristan

Kaynak: DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2007, s.132.

Fırat ve Dicle Irmakları Suriye ve Irak için “Uluslararası Su” Türkiye için ise “Sınır Aşan Su” (Transboundary rivers) dur. Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle'yi uluslararası su olarak nitelendirmeleri her şeyden önce paylaşma amacına dayanıyor. Çünkü “uluslararası” nitelemesi genellikle paylaşılabilirliği ortaya koymaktadır. Oysa “sınır aşan” sulara suyun çıktığı ülke ile aktığı ülke arasında eşit egemenlik söz konusu olamaz.⁴¹

Hukukta sınır aşan ya da uluslararası sulara ilişkin olarak bağlayıcı bir yasa, kural veya genel kabul gören teamülü bir uygulama yoktur. Bu alanda ortaya çıkan sorunlar, ilgili taraflar arasında, daha önce yapılmış benzer nitelikteki anlaşmalar, uluslararası teamülü hukukun genel ilkeleri dikkate alınarak iki ya da çok taraflı anlaşmalar yoluyla ve özel koşulları içinde çözülmeye çalışılmaktadır.⁴²

Bu akarsular konusunda 29.3.1946 tarihli bir anlaşma varsa da bu Türkiye ile Irak arasında olup Suriye taraf olmadığı için, söz konusu anlaşmanın Fırat ve Dicle'yi uluslararası su konumuna getirmeyeceği açıktır.

Türkiye, Suriye ve Irak 1990 yılında bir teknik komite kurarak su konusunda çalışma başlatmışlardır. Ancak bugüne kadar yapılan periyodik toplantılarda her üç ülkenin kabul edeceği bir sonuca ulaşamamıştır.

Birden çok ülkeyi ilgilendiren sular konusunda ülkelerin ortak bir tanımda buluşabilmesi amacıyla "uluslararası su" (international waters) yerine önerilen bazı tanımlar şunlardır: “komşu sular” (contiguous waters), “ulusal olmayan sular” (non national waters), “sınır oluşturan sular” (boundary waters), “devam eden sular” (successive waters), “sınır aşan sular” (transboundary waters).⁴³

Fırat ve Dicle nehirleri için onları uluslararası su kılan bir düzenleme olmadığına göre bu sular için, sınır aşan akarsu terimini kullanmak en uygun tanımlama olacaktır.

⁴¹Sandıklı, Atilla, Hiperlink, <http://www.tasam.org/index.php?altid=76> (2004)

⁴²Sandıklı, Atilla, (2004)

⁴³ Raj. Krishna, “**International Watercourses: World Bank Experience and Policy**”, Water In The Middle East Legal Political and Commercial Implications, London: Tauris Academic Studies. (1995)

Türkiye sınır aşan suların yanında ortak sınır çizen sular bakımından da büyük potansiyele sahiptir. Türkiye'nin komşularıyla paylaştığı toplam 2763 km'lik sınırın 615 km'si akarsuların oluşturduğu sınırdır (wet boundaries) (DSİ).

Birden çok ülkeyi ilgilendiren su kaynaklarından yararlanma konusunda kesin kurallar bulunmamakla birlikte, uluslararası literatürde bazı görüşler tartışılmaktadır. Bunları kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

I. Tam Egemenlik İlkesi:

Bu görüşe Harmon Doktrini de denmektedir. Buna göre suyun kaynaklandığı ülkenin kesin hakkı ve egemenliği söz konusudur. Bu doktrin 1895 yılında ABD ile Meksika arasında ortaya çıkan Rio Grande anlaşmazlığında ileri sürülmüştür. Buna göre yukarı çığır ülkesi suyunu kullanırken, aşağı çığır ülkesini düşünmek zorunda değildir.

II. Doğal Birlik İlkesi:

Bu görüş bir anlamda tam egemenlik görüşüne karşı ortaya atılmıştır diyebiliriz. Buna göre yukarı çığır (suyun kaynaklandığı devlet) ülkesinin ırmağın bütünlüğüne dokunmaması gerekir. Bu ilkeye göre bütün hak suyun sonlandığı ülkedir. Bu görüşü savunan ülkelerin başında Irak gelir. Bu genel kabul gören bir ilke değildir.

III. Kullanımda Öncelik İlkesi:

Bu doktrin tam egemenlik doktrininin biraz daha yumuşatılmış şeklidir. Bu doktrine göre suyun kaynaklandığı ülkenin hakkını tanımak öncelik taşır. Ancak bu yukarı çığır ülkesi için kazanılmış hak teşkil etmez.

IV. Kullanımda Adalet İlkesi:

Bu görüş uluslararası çevrelerde en çok kabul gören ilkedir. Aynı zamanda uluslararası hukuk komisyonu tarafından da tanınmaktadır. Bu görüşe göre akarsu üzerinde her ülkenin kendi sınırları içerisinde akan miktarı kullanım hakkı vardır. Ancak bu kullanım kabul edilebilir ve aşağı çığır ülkesine zarar vermeyecek şekilde olmalıdır. Bu ilke hiçbir zaman için suyun ilgili ülkeler arasında eşit paylaşımını da gerektirmez⁴⁴.

⁴⁴ Yüksel İnan, **Legal Dimentions of International Watercourse Euphrates and Tigris**, Water As An Element Of Cooperation and Development In The Middle East, Hacettepe University and Friedrich-Naumann Foundation , Ankara (1994) s.223-236.

2.3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BAKIŞI

Birden çok ülke sınırları içinde akan sulardan yararlanmada özellikle uluslararası rızaya dayanan anlaşmaların yapılmasında Birleşmiş Milletler de başarıya ulaşmamıştır.

Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK) 1966'da Helsinki'deki 52. Konferansı'nda "Uluslararası Sular İçin Helsinki Kurallarını" önermiştir. Finlandiya 1970 yılında UHK'nın önerdiği Helsinki Kuralları'nın birden çok ülkeyi ilgilendiren sularda model olarak ele alınmasını ileri sürmüştü, ancak Birleşmiş Milletler'in 6. komitesi bunu görüşürken üç konuda itirazla karşılaşmıştır. Bu itirazların şu noktalarda toplandığını görüyoruz: 1. Kurallar devletleri temsil edemeyecek, profesyonel bir örgütçe ortaya konduğu için herhangi bir surette devletleri bağlayamaz. 2. Bu profesyonel örgütte her ulusa ait temsilcinin bulunmaması bir eksikliktir. 3. Brezilya, Belçika, Çin ve Fransa gibi ülkeler Helsinki Kuralları'nın sadece drenaj alanlarını dikkate aldığını ve ulusal egemenlik kavramına dikkat etmediğini dolayısıyla ulusal egemenliğe bir tehdit oluşturduğunu vurgulamışlardır⁴⁵.

Bu ve benzeri görüşlerle sıcak bakılmayan Helsinki kurallarına, 1970 yılında yapılan Birleşmiş Milletlerdeki oylamada 41 hayır, 25 evet, 38 çekimser oy kullanılmıştır. Daha sonra 1974 yılında Birleşmiş Milletler üyesi 147 ülkeye 9 sorudan oluşan bir soru demeti gönderildi. Bu sorudan birisi "uluslararası su tanımı", iki tanesi "drenaj alanı kavramı", beş tanesi "su kullanımı ve sorunlar", sonuncu soru ise "teknik ve bilimsel uygulamaların rolü" konusunu içeriyordu.⁴⁶ Dolayısıyla ülkelerin bu kavramlar ve konular hakkında ne düşündüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu soruların cevaplanması umulduğu gibi gerçekleşmemiştir. Sorulara 1976 yılına kadar 147 ülkeden 21 ülke, 1978'e kadar 4, 1979'a kadar 1, 1980'e kadar 4, 1982'ye kadar 2, sonuç olarak 147 ülkeden sadece 32 tanesi ancak 18 yıl gibi uzun bir sürede yanıt vermiştir.⁴⁷ Dolayısıyla konunun bütün ulusları tatmin edici bir çözüme ya da tanımlamaya kavuşması daha çok uzun bir zaman alacağına benziyor. Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımlarına İlişkin Sözleşme, 1997 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Sözleşmeyi bu güne kadar Suriye'nin de içinde

⁴⁵ H. Hasan Can, *Türkiye'nin Sınır Aşan Suları*, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi / Sayı: 12, s. 62 (2003)

⁴⁶ H. Hasan Can, (2003).

⁴⁷ H. Hasan Can, (2003).

bulduğu bazı mansap ülkeleri kabul etmiş olup, Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok memba ülkesi kabul etmemiştir.

2.4. FIRAT VE DİCLE NEHİRLERİ

Türkiye'nin sınır aşan suları arasındaki en önemli iki nehir Fırat ve Dicle'dir. Medeniyetlerin beşiği sayılabilecek bir bölgenin yani bu iki nehrin yeşerttiği Mezopotamya'nın adeta can damarı olan Fırat ve Dicle için ünlü İslam coğrafyacısı Al Hamevî, Ülkeler Ansiklopedisi (Mücem'ül Buldan) adlı 1224 tarihini taşıyan kitabında “cennetten çıkan iki ırmak” olarak niteliyor.⁴⁸

Harita 5: Türkiye - Fırat ve Dicle Haritası

Ülkelerin Fırat Nehri'ne yaptığı su katkısı ve kullanım oranları;

Katkı:-----

Türkiye: % 89 Irak: - Suriye: % 11

Kullanım:

Türkiye: % 35 Irak % 44 Suriye: % 21

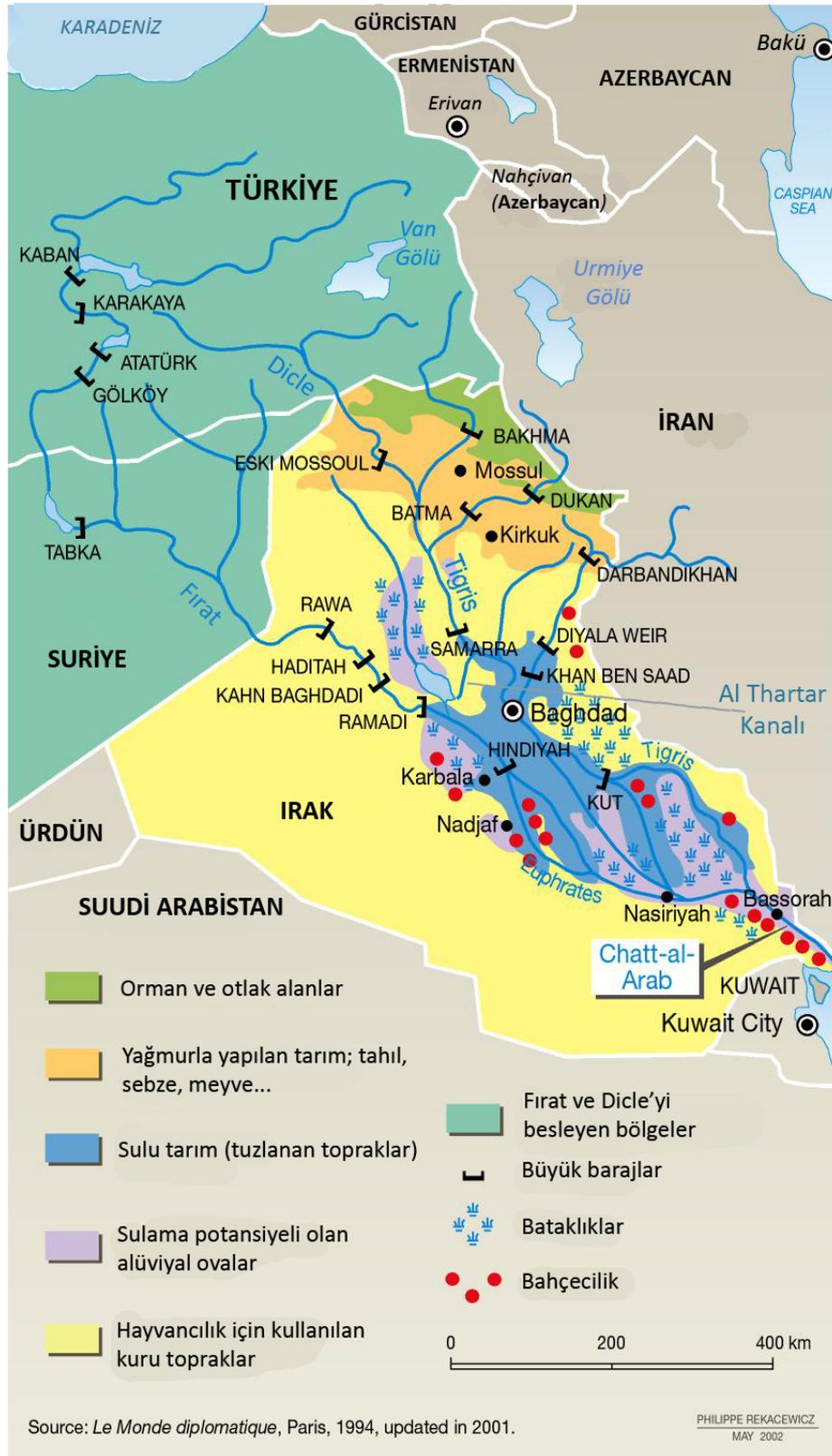
Havza:

Türkiye: % 40 Irak: % 43 Suriye: % 17

Kaynak: DSİ, 2005

⁴⁸ Zekeriya Kitapçı, “İslam Coğrafyacılarından El Hamevi'ye Göre Fırat Havzası Şehirleri”, Fırat Üniversitesi Coğrafya Sempozyumu, Fırat Üniversitesi Yayını, Elazığ (1990), s.192.

Harita 6: Fırat ve Dicle Havzası

Kaynak: *Le Monde Diplomatique*, Paris, 1994, 2001 güncellemesiyle. P. Rekacewicz, 2002

2.4.1. Sınır Aşan Su Olarak Fırat Nehri

Arapların “Al Furat” diye adlandırdığı Fırat Nehri’ne İngilizler “Euphrates” demişlerdir. Fırat Türkiye’nin menba ülkesi Suriye’nin ise mansıb ülkesi olduğu bir sınır aşan sudur. Fırat, 2800 km yatak uzunluğuna sahiptir. Fırat Nehri ülkemiz topraklarında 971 km aktıktan sonra Suriye’ye girer. Fırat’ı, Türk topraklarında Karasu, Murat, Kuruçay, Tohma Suyu, Kahta Çayı, Göksu, Nizip Çayı ve Sacır Suyu besler. Fırat, Suriye topraklarına girdikten sonra ise kaynağını yine Türkiye’den alan Belh Suyu ve Habur Çayı ile beslenir.⁴⁹

Fırat’ın Suriye’den sonra girdiği ülke Irak’tır. Burada yine Türkiye’den gelen Dicle ile birleşen Fırat “Şattül Arap” (Arapların Sahili) adını alarak Basra Körfezi’ne dökülür. Fırat Nehri’nin ortalama yıllık su kapasitesi 31,5 milyar m³’tür. Bu suyun % 89’u yani 28,5 milyar m³’ü Türkiye’den kaynaklanır. Fırat Nehri’ne Suriye’den katılan kolların da Türkiye’den giriş yaptığı düşünülürse Fırat sularının % 98’inin Türkiye’den kaynaklandığı görülür.⁵⁰

Fırat’ın toplam suyunun % 56’sı halen Suriye’ye akmaktadır. Bu miktar saniyede 500 m³’e denk düşen yıllık 15,768 milyar m³’lük miktardır. Suriye’nin Fırat Irmağı üzerine yaptığı başlıca barajlar Tishreen, Tabga ve Ba’ath barajlarıdır. Ayrıca Fırat’a Suriye’de katılan ve beslenme kaynaklarını çoğunlukla Türkiye’den alan Habur Irmağı üzerine de Suriye tarafından Saab, Sohuei ve Taaf adında üç baraj inşa edilmiştir.⁵¹

2.4.2. Sınır Aşan Su Olarak Dicle Nehri

Türkiye’nin menba ülkesi Suriyenin ise mansıb ülkesi olduğu bir sınır aşan su olan Dicle Nehri’nin 1900 km olan yatağının 523 km’si Türkiye topraklarında yer alır. Türkiye’de Maden, Dipni, Deve Geçidi, Ambar, Göksu, Aşağı Hanik, Kuruçay, Batman, Garzan, Botan gibi kollarla beslenerek Cizre’nin güneyinde Türkiye Suriye sınırını oluşturup daha sonra Irak ile Suriye arasında akarak Irak topraklarına girer.

⁴⁹ Hiperlink, dsi.org.tr.

⁵⁰ Pulat Tacar, **Türkiye’nin Sınır Aşan Suları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi-75. Yıl Özel Sayısı / Sayı: 42, Cilt: XIV, s. 42 (Kasım 1998)

⁵¹ Pulat Tacar, (Kasım 1998) s. 43.

Dicle Nehri Irak topraklarında kaynağı yine Türkiye olan Büyük Zap Suyu ile İran'dan kaynaklanan Küçük Zap ve Diyale sularını alır. En düşük debisi 91 m³/sn., en yüksek debisi 6450 m³/sn. olan Dicle'nin ortalama debisi 629 m³/sn.dir. Dicle Nehri'nin yıllık su kapasitesi 48,5 milyar m³'tür. Bu suyun % 51'i Türkiye'den, % 39'u Irak'tan, % 10'u ise İran'dan kaynaklanır. Irak, Fırat ile Dicle'nin birbirine yaklaştığı Bağdat'ın doğusunda Al-Thartar Kanalı ile bu iki nehri birleştirmiştir.⁵² Böylece Dicle'den Fırat'a su naklini gerçekleştirmiştir.

Irak Fırat ve Dicle Nehri üzerinde Türkiye'deki Güneydoğu Anadolu Projesi GAP'a benzer bir projeyi yapmış bulunuyor. Bu çerçevede Irak'ın Fırat ve Dicle Nehri üzerinde yaptığı yatırımlar, Dicle ve kolları ile Fırat üzerinde yapılan barajlardan oluşur. Irak, bu sular üzerine yapmış olduğu yatırımlarla suların büyük bölümünü kullanmaktadır. Irak, Dicle üzerine ayrıca çeşitli sulama kanalları inşa etmiştir.

2.4.3. Sınır Aşan Su Olarak Asi Nehri

Fırat ve Dicle sınırlarımız dışına çıkmakta, Asi Nehri ise aksine Suriye'den Türkiye'ye geçmektedir. Lübnan'dan doğup ülkede 40 km kat ettikten sonra 120 km de Suriye topraklarından akarak, Hatay ilinden ülkemize giren Asi Nehri 88 km de Türkiye içerisinde yol aldıktan sonra Akdeniz'in sularında son bulmaktadır.

Suriye halen Asi Nehri'ni büyük ölçüde sulamada kullanarak yaz mevsimi boyunca suların Türkiye'ye ulaşmasını engellemektedir. Suriye Asi Nehri'nden yaptığı sulamalarda tasarruf sağlayıcı sulama yöntemlerine de başvurmayarak bu nehirlerden Türkiye'nin yararlanmasını imkânsız bir hale getirmektedir. Suriye Asi Nehri üzerinde yaptığı çalışmalar konusunda da Türkiye'ye bilgi vermemektedir. Oysa Türkiye, Fırat ve Dicle üzerinde yaptığı bütün projelerde Suriye'yi bilgilendirmekte ve 1987 yılında yapılan bir protokole istinaden de bu ülkeye Fırat Nehri'nden saniyede 500 m³ su bırakmayı da sürdürmektedir. 2009 Mayıs ayında Irak'ta yapılan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ yeni adıyla İKT) Dışişleri Bakanları toplantısında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu Fırat üzerinden bırakılan suyun miktarının 160 m³/saniye artırılacağını açıklamıştır.

⁵² Pulat Tacar, (Kasım 1998) s. 43.

Yapılan hesaplamalara göre Suriye Asi Nehri üzerine inşa ettiği barajlarla Hatay'ın önemli ovası olan Amik Ovası'nın sularının 1/3'ünü 1990'lı yılların ilk yarısında kesmişti. Asi Nehri'nin yıllık su potansiyeli 1,2 milyar m³'tür. Suriye ve Lübnan Asi Nehri'nin sularının yaklaşık % 98'ini kendi ülkelerinde kullanmakta, Türkiye'ye çok az bir miktar bırakmaktadırlar. Asi Nehri'nin su kapasitesinin % 2'sini Türkiye kullanmakta olup, bu miktar da nehre Türkiye'den katılan sulardır.

Suriye, geçmişte Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını içine sindirememenin etkisiyle; Asi Nehri'nin durumunu Türkiye ile tartışmaya açmama gibi, iki ülke arasındaki iyi münasebetlere uygun olmayan ve dostane de sayılmayan tutumunu uzun müddet sürdürmüştür.

Suriye 1950'lerde Asi Nehri üzerine inşa edeceği tesisler için Dünya Bankası'ndan kredi talebinde bulunmuş; Dünya Bankası ise aşağı çığır ülkesi olan Türkiye'nin de görüşünü almasını istemiş; bunun üzerine Suriye, kredi talebini geri çekmiştir.⁵³

2.5. ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA FIRAT VE DİCLE

Geçmişte Türkiye'nin su kaynakları konusunda özellikle uluslararası bazı kuruluşların çeşitli çalışmalarla bunları uluslararası su konumuna çekmeye çalıştıkları görülmüştür. Birleşmiş Milletler'in "Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu" tarafından hazırlanan bir raporda şu ifadeler yer verilmiştir. "Petrol zengini ülkelerin petrolü tekellerinde tutmalarına nasıl izin verilmemiş ise, Türkiye'nin de su kaynaklarını tekelinde tutmasına izin verilmemelidir"⁵⁴. Bu ifadeler bize uluslararası kuruluşların, Orta Doğu suları, özellikle de Türkiye'nin su kaynaklarıyla ilgilenmelerinin pek masum olmadığını göstermektedir. Geçmişte Türkiye'nin hiçbir art niyeti olmadan kendi suları üzerinde yaptığı yararlanmaya yönelik tesislerin yapımı sırasında çeşitli uluslararası spekülasyonların yapılması da iyi niyetli değildir.

⁵³ Pulat Tacar, (Kasım 1998) s. 44.

⁵⁴ Ferruh Müftüoğlu, (1998) "Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye" yazı dizisi, Zaman Gazetesi, s.10. (1-8 Kasım 1998).

Nitekim Karakaya ve Atatürk barajlarının yapılması sırasında göl alanları altında kalan köylerin etnik nedenden dolayı yerlerinden edildiği⁵⁵ iddiaları dile getirilmiştir. Oysa dünyanın her yerinde barajlar yapılmakta ve baraj sahasında kalan yerleşim birimleri tahliye edilmektedir, bundan daha doğal bir şey yoktur. Türkiye'nin su alanındaki uluslararası kuruluşların çalışmalarına çok dikkatli yaklaşması zorunlu gözüküyor. Ülkemizin su kaynaklarının uluslararası yararlanmaya zorunlu olarak konu edilmesine yönelik çalışmalara ihtiyatlı yaklaşmak her şeyden önce ülkemizin gelecekteki ihtiyaçları ve güvenliği için zorunludur.

Türkiye Güneydoğu Anadolu Projesi GAP çerçevesinde yaptığı barajlarla suyu düzenlemekte ve debi farklarından etkilenmeyecek bir şekilde komşu ülkelere su sağlamakta, dolayısıyla büyük ölçüde onlara yararlı olmaktadır. Bu husus uluslararası ilişkiler de özenle vurgulanmalıdır. Eğer Türkiye'nin GAP çerçevesinde yaptığı barajların suları düzenleme işlevi olmasa idi, Suriye ve Irak kurak dönemlerde susuzlukla karşı karşıya gelecekti. Çünkü Fırat ve Dicle'nin debileri kurak dönemlerde çok azalmaktadır. Öyle ki Fırat'ın debisi 70 ila 80 m³/sn.ye düşebilmektedir. Bu takdirde Suriye'nin 500 m³/sn. su bulması imkânsız olurdu. Görüldüğü gibi Türkiye'nin bu hususları vurgulaması, ülkelerarası ilişkilerde büyük öneme haizdir. Bu bağlamda Türkiye'nin yürüttüğü GAP'ı aynı zamanda bir bölgesel barış yatırımı olarak değerlendirenler de vardır.⁵⁶

Ortadoğu'da kışkırtılmaya eğilimli bir yapının olduğu öteden beri bilinmektedir. Unutulmaması gereken diğer bir nokta da Ortadoğu'da sınırların değişmesinin zor olduğudur. Son yıllarda yaşanan olaylar bunu kanıtlamıştır. Nitekim su yolu konusunda Şattül- Arap'taki anlaşmazlık İran'la Irak'ı 8 yıl savaştırmış ancak bu ülkelerin hiç birisine de kazanç sağlamamıştır.

Bilindiği gibi Fırat ve Dicle nehirleri Şattül-Arap adını aldıktan sonra İran ile Irak arasında anlaşmazlığa konu olur. Nitekim 1980'de Saddam Hüseyin Şattül-Arap sınırını tanımadığını ilân etmiş ve bu deklarasyon üzerine 1980'de başlayan İran-Irak

⁵⁵ Ferruh Müftüoğlu, (1998).

⁵⁶ Lütfi Şehsuvaroğlu, **Su Barışı**, Gümüş Motif yayınları, İstanbul (1997).

Savaşı 1988 yılında sona ermiştir. Bu savaş olsa olsa bu iki ülkenin petrollerine egemen olmalarını engellemiş, biraz da silah satan ülkelerin cirolarını yükseltmiştir.

Suriye'nin Fransa'dan bağımsızlığını kazanması sürecinde Hatay sorunu, Soğuk Savaş'ta karşıt bloklarda yer almaktan kaynaklanan problemler, su sorunu ve büyük ölçüde bu tür sorunlarda Suriye'nin elini güçlü tutmak için bir koz olarak kullanmak üzere PKK'ya verdiği destek, buna karşılık Türkiye'nin İsrail ile geliştirdiği yakın ilişkiler 1990'lı yılların sonlarına doğru Türkiye-Suriye ilişkilerinin temel problem alanlarını oluşturmuştur. 1998 Ekiminde PKK lideri Öcalan'ın sınır dışı edilmesi, Adana Mutabakatı'nın imzalanması ve Hafız Esat'ın ölümünden sonra Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ilk yurtdışı gezisini Esat'ın cenaze törenine katılarak gerçekleştirmesi ilişkilerde bir dönemi sona erdirmiştir.⁵⁷

Arap halklarının demokrasi, özgürlük ve insan hakları talepleriyle 2010 yılında ortaya çıkan bölgesel, toplumsal bir siyasi-silahlı hareket olan Arap Baharı veya Arap Uyanışı'nın Suriye'ye sıçraması sonucu 15 Mart 2011 tarihinden beri devam eden Suriye İç Savaşı Türkiye-Suriye arasındaki hidropolitika ilişkilerini dondurmıştır.

2.6. TÜRKİYE'NİN SU POLİTİKASI

Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sitesi mfa.gov.tr'nin "Temel Dış Politika Konuları" bölümünün alt başlığı olan "Türkiye'nin Su politikası" kısmında Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi görüşü genel hatlarıyla şu şekilde açıklanmaktadır "*Su konusu son yıllarda uluslararası gündemin üst sıralarında yer almaya başlamıştır. Suyun dünya kamuoyunun ilgisini giderek artan bir biçimde çekmesinin başlıca nedenleri arasında nüfus artışı, hızlı şehirleşme ve sanayileşmenin yol açtığı su ihtiyacı ve iklim değişikliği yer almaktadır. Su sıkıntısının gelecek 20-25 yıl içerisinde Orta Doğu dâhil bazı bölgelerde su krizine dönüşmesi ihtimali mevcuttur. Bu nedenle, ikamesi mümkün olmayan bu doğal kaynağın, 21. yüzyılın stratejik kaynaklarından biri olacağı genel kabul görmektedir.*

⁵⁷ Sezer'in cenaze törenine katılmasının ilişkilerde dönüm noktası olduğu bizzat Beşar Esat tarafından Türkiye ziyareti öncesi M. Ali Birand ile yaptığı söyleşide belirtilmiştir.

Su kaynakları politikamız, suyun ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınması, su ve gıda güvenliği açısından önceliklerimiz, AB ile tam üyelik müzakereleri, bölgesel gelişmeler göz önünde bulundurularak oluşturulmakta ve değişen koşullara göre gözden geçirilmektedir. Türkiye'nin yenilenebilir, ucuz ve çevre dostu olan hidroenerji potansiyelinden ve su kaynaklarımızın sağladığı diğer ekonomik ve sosyal faydalardan verimli ve sürdürülebilir biçimde yararlanması amacıyla gerekli projeler hayata geçirilmektedir. Bu çerçevede, başta GAP Bölgesi olmak üzere ülkemizdeki baraj, hidroelektrik santrali ve sulama projelerini bir an önce gerçekleştirmesine ilişkin çalışmalar sürdürülmektedir.

Uluslararası su hukuku henüz oluşturulma aşamasındadır. Su konusunda bugüne kadar kabul edilen uluslararası sözleşmeler daha ziyade sınır aşan su kaynaklarının yönetimi ve korunmasına odaklanmıştır. Suyu tüm boyutlarıyla ele alan küresel ölçekte kabul gören uluslararası bir sözleşme bulunmamaktadır.

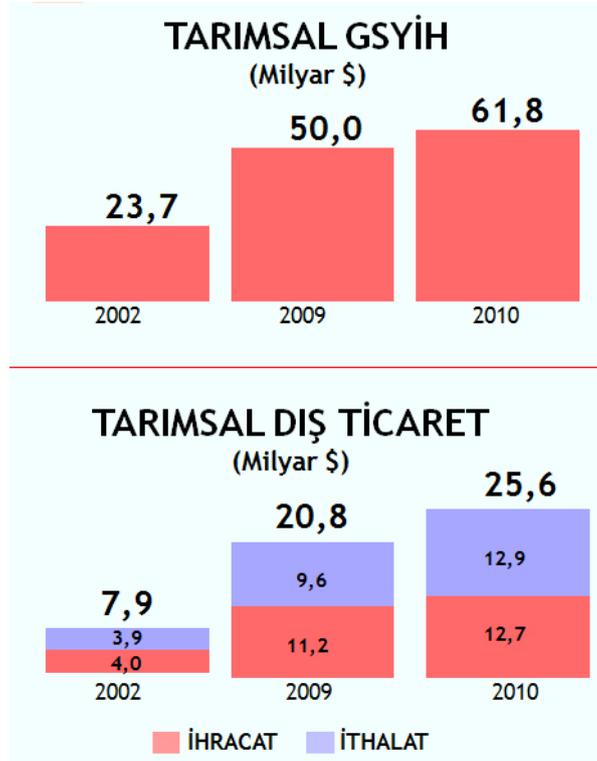
Tek bir nehir halinde denize dökülen Fırat ve Dicle Nehirlerinin tek bir havza oluşturduğu genel kabul görmektedir. İki nehir tek havza ilkesi Türkiye için vazgeçilmez bir koşuldur. Bu kapsamda iki nehrin toplam su potansiyelinin kıyıdaş üç ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede Türkiye, suların hakça, akılcı ve optimum kullanımını, suyun yararlarının paylaşılmasını ve diğer kıyıdaş ülkelere "ciddi zarar" verilmemesini savunmakta olup Dicle ve Fırat suları konusunu tüm boyutlarıyla ve bütüncül bir yaklaşımla görüşmeye hazırdır. Bu çerçevede bir iyi niyet gösterisi olarak talep edilen bilgi ve veriler diğer kıyıdaş ülkelere iletilmiş ve bilgi değişiminin havza bazında karşılıklı olması gerektiği vurgulanmıştır".

2.7. SU, TOPRAK, TARIM VE TÜRKİYE

Tarım sektörü; nüfusun gıda maddeleri gereksiniminin karşılanması, tarıma dayalı sanayinin hammadde kaynağını teşkil etmesi, üretim, işleme, dağıtım ve pazarlamada doğrudan veya dolaylı istihdam sağlaması, dışa bağımlılığın önlenmesi ve ödemeler dengesi üzerinde etkilerinin bulunması nedenleriyle ekonominin önemli sektörlerindedir.

Günümüzde tarım sektörünün gelişimi tek başına ülkeler için refah sağlayacak güce sahip değildir. Tarımın işlevi değişmiş ticarete konu bir meta haline gelmiştir dolayısıyla markalaşma uluslararası piyasalara entegre olmada köprü haline gelmiştir. Gıda temin ve tüketim alışkanlıkları değişmektedir. Şehirlerdeki önemi, kırsaldan çok daha büyük bir ivmeyle artmaktadır. Tarım, sadece toprakta ve pazardaki süreçler ve araçlarla yönetilemeyecek kadar da büyümüştür. Kendi kendine yeterli olma kaygısı yerini, dünya için üretim ve pazarlama yaklaşımına bırakmıştır. Tarımsal üretim ve gıda tüketimi iç içe geçmiş iki kavram olarak, tarım sektörünün bir bütün içinde algılanması gerektiğini çok net ortaya koymuştur.⁵⁸

Şekil 3: Türkiye'nin Tarımsal GSYİH ve Tarımsal Dış Ticareti (2002-2010)

Kaynak: Ferhat Şelli, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2012

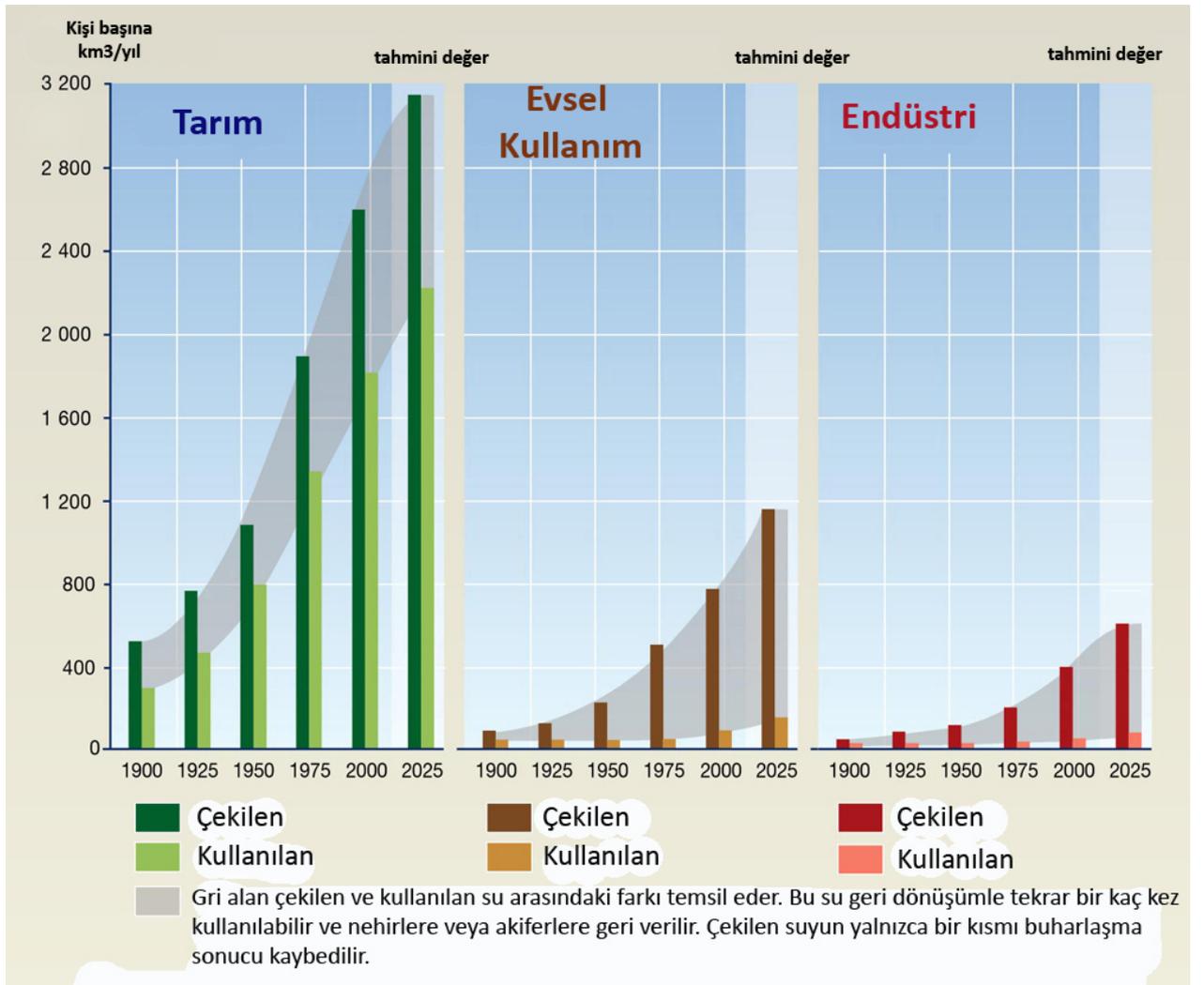
Türkiye'nin tarım alanı 24,4 milyon ha, sulanan alan 5,4 milyon ha, tarımsal işletme sayısı 3.076'dır. Tarım sektörünün; GSYİH'daki payı (2010) %8,4, İstihdamdaki payı (2010) %25,2 olarak gerçekleşirken, 2002-2010 döneminde

⁵⁸ Ferhat Şelli, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı, Türkiye'nin Stratejik Vizyonu 2023, Stratejik Lokomotif Sektörler, **Tarım, Gıda ve Hayvancılık 2023 Çalıştayı 2** sunumu, TASAM, İstanbul, 28 Ocak 2012.

Tarımsal GSYİH %161, kişi başına gelir %235, ihracat %213, tarımsal ticaret %224 artmıştır. Türkiye 2011 rakamlarıyla Dünyanın 17. büyüklükteki ekonomisi iken tarımda 7., Avrupa ülkeleri arasında ise ilk sıraya yerleşmiştir.⁵⁹

Türkiye'nin AB ile Müzakerelerinde 35 fasıldan 3'ü doğrudan tarımla ilgilidir; Tarım ve Kırsal Kalkınma (Fasıl 11), Gıda Güvenilirliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı (Fasıl 12), Balıkçılık (Fasıl 13).

Şekil 4: 1900-2025 Yılları Arasında Küresel Sektörel Su Kullanımı Görünümü

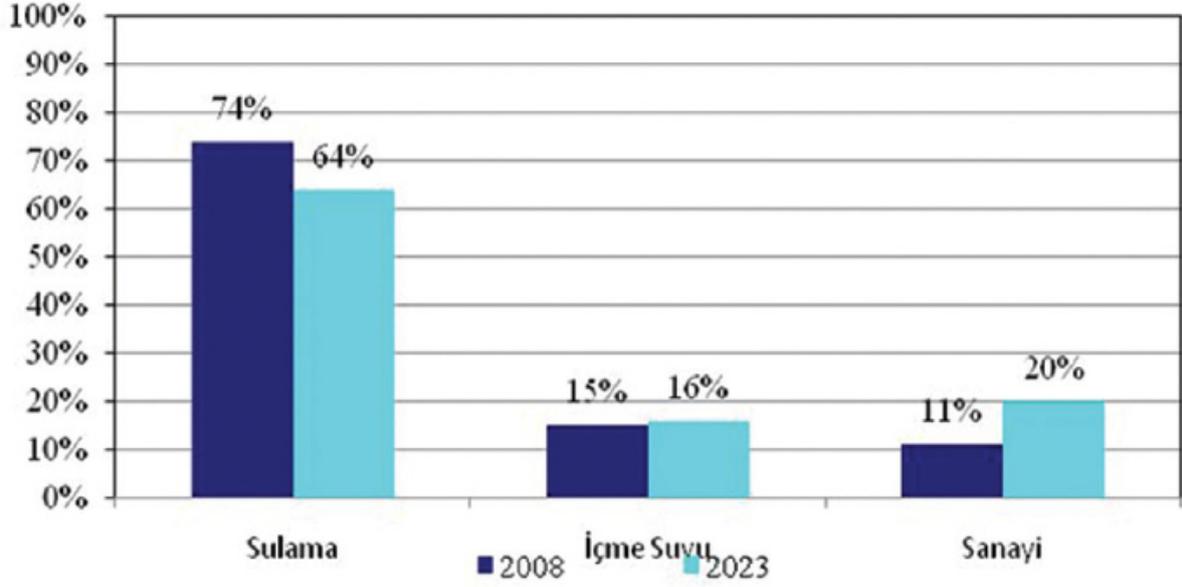

Kaynak: Igor A. Shiklomanov, State Hydrological Institute (SHI, St. Petersburg) and United Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO, Paris), 1999.

<http://www.unep.org>

⁵⁹ Ferhat Şelli, (2012).

Şekil 5: Türkiye’de Sektörlere Göre Su Kullanımı (2008-2023 Tahmini)

Kaynak: DSİ, 2007.

2.7.1. Dünya Toprak Kaynaklarında Genel Durum

Dünyanın toplam alanı 510 milyon km² olup, dünya yüzeyinin 149 milyon km²'si kara (% 29,2), 361 milyon km²'si su (% 70,8) ile kaplıdır. Dünyadaki karaların % 10,7'si işlenebilir tarım arazisi, % 1'i sürekli ürün arazisi, % 88,3'ü diğer arazilerden oluşmaktadır (Tablo 13).

Tablo 15: Dünya, AB 15 ve Türkiye Arazi Varlığı -2002 (1000 ha)

	Dünya	AB 15	Türkiye
Toplam Alan	13 427 880	324 269	77 482
Toplam Arazi	13 066 880	313 084	76 963
Tarım Arazisi	5 012 266	140 987	41 690
İşlenebilir - Sürekli Ürün Arazisi	1 540 708	85 262	28 523
İşlenebilir Arazi	1 404 130	74 124	25 938
Sürekli Ürün Arazi	136 578	11 138	2 585
Çayır - Mera Arazisi	3 471 729	55 725	13 167
İşlenemeyen Arazi	11 526 172	227 822	48 440

Kaynak: FAOSTAT, 2004

Toplam işlenebilir tarım arazisi 3,2 milyar ha olup, bunun 1,4 milyar ha'sında işlemeli tarım yapılmaktadır. Tarım arazilerinin % 92'si Güneydoğu Asya'da, % 21'i Afrika'da, % 15'i ise Güney Amerika'da kullanılmaktadır. Gelişmiş ülkeler, tarım arazilerinin % 77'sine sahiptirler.⁶⁰ Son yıllarda kişi başına düşen tarım arazisi gelişmiş ülkelerde % 14,3, gelişmekte olan ülkelerde % 40 oranında azalmıştır. FAO'ya göre, kişi başına düşen tarım arazisi 0,23 ha olup, 2050 yılında bu miktar 0,15 ha'ya kadar düşecektir.

Dünya nüfusunun hızlı artışı, beraberinde arazi bozulması sorununu getirmektedir. Aşırı otlatma, ormansızlaşma, yanlış tarımsal faaliyetler ve yanlış arazi kullanımı sonucu dünya arazilerinin % 26'sına karşılık gelen 1.2 milyar ha alan bozulma sorunuyla karşı karşıyadır. ISRIC, GLASOD çerçevesinde yeryüzü karasal alanlarının % 15'inin insan aktiviteleri sonucu çeşitli düzeylerde tahrip olduğunu saptamıştır (Tablo 14).

Tablo 16: Toprak Bozulmasının Kıtalara Göre Dağılımı

KİTALAR	Toplam Alan	Kullanım Dışı Alan		Bozulma Olmayan Alan		Yoğun Bozulma	
	km ² x10 ⁶	km ² x10 ⁶	%	km ² x10 ⁶	%	km ² x10 ⁶	%
Avrupa	9,50	0,01	-	7,30	77	2,19	23
Asya	42,56	4,85	11	30,23	71	7,48	18
Afrika	29,66	7,32	25	17,40	59	4,94	16
Avustralya	8,82	0,95	11	6,84	77	1,03	11
Kuzey Amerika	18,85	0,75	4	17,15	91	0,95	5
Orta Amerika	3,06	0,53	17	1,90	62	0,63	20
Güney Amerika	17,86	0,28	2	14,97	85	2,43	13
Toplam Alan	130,31	14,69	11	95,79	74	19,65	15

Kaynak: Oldemann, Hakkeling, Sombrock, 1991, Global Assessment of Soil Degradation, GLASOD, ISRIC, Wageningen.

⁶⁰ Sezer'in cenaze törenine katılmasının ilişkilerde dönüm noktası olduğu bizzat Beşar Esat tarafından Türkiye ziyareti öncesi M. Ali Birand ile yaptığı söyleşide belirtilmiştir.

Bozulan bu alanların, % 55,7'sinde su erozyonu, % 27,6'sında rüzgâr erozyonu, %12,5'inde kimyasal değişimler (besin kaybı, tuzlanma, kirlenme, asitlenme) ve % 4,2'sinde fiziksel değişimler (su baskını, sıkışma, çökme) sorunu yaşanmıştır. Dünya genelinde yerinden taşınan toprak miktarı 0,5-2,0 ton/ha/yıl, kaybolan toprak miktarı ise 24 milyar ton olarak tahmin edilmektedir.⁶¹

Dünya genelinde “orman” sayılan alanların yaklaşık % 80'i kamu, % 20'si özel mülkiyet altındadır. Kamu mülkiyetinde olan alanların oranı Avrupa'da % 47, Kuzey Amerika'da % 72,1, Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nda % 100 ve öteki Kuzey ülkelerinde ise % 69,5 düzeyindedir.⁶²

1980-1995 yılları arasında orman varlığı, gelişmiş ülkelerde 20 milyon ha artış gösterirken, gelişmekte olan ülkelere 200 milyon ha azalmış, dünyadaki toplam orman varlığı 180 milyon ha azalmıştır.⁶³ Her yıl, yaklaşık 12 milyon ha orman alanının, çoğunluğu tarımsal amaçlarla kullanılacak arazilere dönüştürülmek ve daha azı da yeniden ağaçlandırılmak üzere yok edildiği aynı dönem içinde, orman sayılan alanlar içindeki pay Avrupa'da % 4,1, Kuzey Amerika'da % 2,6, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya'da % 1 artarken, Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin payı % 6,4, Afrika'nın % 10,5 ve Güney Amerika'nın % 9,7 oranında azalmıştır.

Dünya genelinde, toplam kara alanının % 30'u, 5,2 milyar ha kuru tarım alanlarının % 70'i çölleşme ve arazi bozulmasından etkilenmekte ve her yıl 60.000 km² alan çölleşmektedir.5 Çölleşme tehlikesi ile karşı karşıya olan kurak alana sahip 110 ülke bulunmakta olup, Afrika'da kurak alanların % 73'ünü kapsayan 1 milyon ha'nın üzerinde arazi, orta derecede veya ciddi bir çölleşme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Asya'da 1,4 milyon ha aynı şekilde etkilenmektedir. Ciddi bir şekilde veya orta derecede çölleşmiş kurak alanların en fazla bulunduğu kıta, % 74 ile Kuzey Amerika'dır. Dünya genelinde insan müdahalesi sonucu çölleşen alan miktarı ise 48,3

⁶¹ Koray Haktanır “Türkiye’de Toprak Kullanımı ve Tarımsal Arazideki Nicelik ve Nitelik Değişimleri”, Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2000, Tarih Vakfı, İstanbul.

⁶² DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2007, s.4.

⁶³ TÜBİTAK, **Vizyon 2023 Bilim ve Teknoloji Öngörüsü Projesi, Tarım ve Gıda Paneli Ön Rapor**, Ocak 2003, Ankara.

milyon km² olup, bu değer 900 milyon insanı etkilemektedir. UNEP, çölleşmenin genel maliyetinin yaklaşık olarak 42 milyar dolar/yıl olduğunu belirtmektedir.⁶⁴

AB’de 1990-2000 yılları arasında tarım dışı amaçlı kullanıma açılan verimli tarım arazisi miktarı 800 000 ha’dır. Bu alan, Lüksemburg’un yüzölçümünün 3 katına eşdeğerdir. Nitelikli tarım arazilerinin, zaten kentleşmiş arazinin fiyatına kıyasla ucuz kalan fiyatı bu kentsel genişlemeyi etkileyen önemli faktörlerden biridir.⁶⁵

2.7.2. Türkiye’de Toprak Kaynaklarında Genel Durum

Türkiye’nin gerçek alanı 814 578 km², iz düşüm alanı ise 780 580 km²’dir. İz düşüm alanı ile gerçek alanın arasındaki farklılık dağlık bir ülke olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkemizin toplam alanının % 98,3’ü kara, % 1,3’ü su yüzeyinden oluşmaktadır. Ülke arazi varlığına dair ilgili kurumlarca, çeşitli zamanlarda, muhtelif amaçlarla elde edilen verilerde farklılıklar vardır (Tablo 15).

Tablo 17: Çeşitli Kurumlara Göre Türkiye Arazi Varlığı (milyon ha)

KAYNAK	Tarım Arazisi	Çayır-Mera	Orman-Funda	Ülke Yüzölçümü
DİE (1980)	28,17	19,72	20,17	-
DİE (1991)	21,10	12,38	19,24	77,94
DİE (2001)	21,60	14,62	18,48	77,94
DSİ (1993)	28,06	21,51	23,25	77,95
KHGM (1987)	27,70	21,75	23,47	77,80
KHGM (1998)	28,05	21,50	23,23	77,89
OB (1994)	-	-	20,20	-

Kaynak: DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 (Tablo 10, s. 109)

Türkiye’de tapu ve kadastro çalışmalarının bitirilememesi sonucu ülke topraklarının mülkiyet durumu ve arazilerin vasıfları tam olarak bilinmemektedir.

⁶⁴ www.unep.org

⁶⁵ DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2007, s.5.

Türkiye, toprak kaynakları açısından yeterince zengin değildir. 1982-84 yıllarında güncellenen yoklama düzeyindeki toprak etütlerinin yorumlarına göre belirlenen arazi yetenek sınıflarının özellikleri ve dağılımını gösteren veriler incelendiğinde; korunması gereken arazilerin ülkemizin yaklaşık dörtte birini oluşturduğu, her türlü tarıma elverişli arazilerin ise sadece % 6,5 oranında kaldığı görülmektedir (Tablo 16).

Tablo 18: Türkiye’de Arazi Yetenek Sınıflarının Özellikleri ve Dağılımı

ARAZİ YETENEK SINIFLARI VE ÖZELLİKLERİ			TOPLAM ALAN (ha)		GENEL TOPLAMA ORANI (%)	
Özellik	Verim Gücü	Sınıf	1965-71	1982-84	1965-71	1982-84
Her türlü tarıma ve işlemeye elverişli	% 100	I	5 012 537	5 086 084	6,4	6,5
İşlemeli tarıma orta elverişli	% 83	II	6 758 702	6 712 873	8,7	8,7
İşlemeli tarıma sınırlı	% 66	III	7 574 330	7 282 763	9,7	9,3
Özel önlemlerle özel ürün	%50	IV	7 201 016	7 425 045	9,3	9,5
		Top.	26 546 585	26 556 768	34,1	34
İşlenmeyen yaş veya kaya çıkışlı düz arazi	% 33	V	165 547	127 934	0,2	0,16
İyi mera, iyi orman	%20	VI	10 238 533	10 825 762	13,2	13,9
Bozuk mera, bozuk orman	% 10	VII	36 288 553	35 836 350	46,6	46,0
		Top.	46 692 633	46 790 036	60,0	60,0
Tarıma elverişsiz arazi	% 0	VIII	3 455 513	4 542 896	5,9	5,8
Toplam (su yüzeyi hariç)		Top.	76 694 731	76 741 591	100,0	100,0

Kaynak: Topraksu, Türkiye Arazi Varlığı, Ankara 1978; KHGM, Yıllık Envanter, Ankara 1998.

Dünyanın dağ oluşum kuşağı üzerinde bulunan Türkiye’de; ülke yüzeyi genellikle çok dik ve sarp meyilli (% 47,5) olup, düz-düze yakın arazi çok azdır (% 12,4). Toprak derinliği genelde çok sığ-sığ (% 67,7) olup, derin topraklardan oluşan arazi azdır (% 14,3). Toprakların % 86’sı organik maddece fakir, % 31,5’inde taşlılık, % 3,6’sında drenaj ve % 1,7’sinde çoraklık sorunu mevcuttur. Ülke topraklarının % 63,2’sinde ileri derecede su erozyonu sorunu mevcut olup, yalnızca % 6,6’sında su erozyon sorunu yoktur. Rüzgâr erozyonundan etkilenen alan % 0,65’tir (Tablo 17, 18, 19, 20, 21).

Tablo 19: Türkiye Topraklarının Eğim Özellikleri

EĞİM (Meyil)		%	Alan (ha)	Oran (%)
1	Düz	0	5 538 952	6,88
2	Düz-Düze Yakın	0-2	4 346 145	5,59
3	Hafif	2-6	8 476 067	10,89
4	Orta	6-12	10 514 253	13,51
5	Dik	12-20	10 747 597	13,81
6	Çok Dik	20-30	13 368 866	17,18
7	Sarp	30 +	23 015 669	29,50

Kaynak: Topraksu, Türkiye Arazi Varlığı, Ankara 1978

Tablo 20: Türkiye Topraklarının Derinlik Özellikleri

Toprak derinliği	Derinlik (cm)	Dağılım oranı (%)
Çok sığ	0-20	37,2
Sığ	20-50	30,5
Orta	50-90	11,9
Derin	90 +	14,3
Diğer araziler	-	6,1

Kaynak: Topraksu, Türkiye Arazi Varlığı, Ankara 1978

Tablo 21: Türkiye Topraklarının Organik Madde Durumu

ORGANİK MADDE (%)	
Fakir (% 1'den az)	64
Orta (%1-2)	22
Yeterli (% 2'den fazla)	14

Kaynak: Topraksu, Türkiye Arazi Varlığı, Ankara 1978

Tablo 22: Türkiye Topraklarındaki Sorunlu Alanların Dağılımı

Sorun Türü	Genel Alanda		Tarım Alanında	
	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%
Drenaj	2 775 115	3,1	1 970 538	9,0
Çoraklık	1 518 722	1,7	837 405	3,8
Taşlılık	28 484 331	31,5	2 989 093	13,6

Kaynak: Topraksu, Türkiye Arazi Varlığı, Ankara 1978

Tablo 23: Türkiye Topraklarının Erozyon Özellikleri

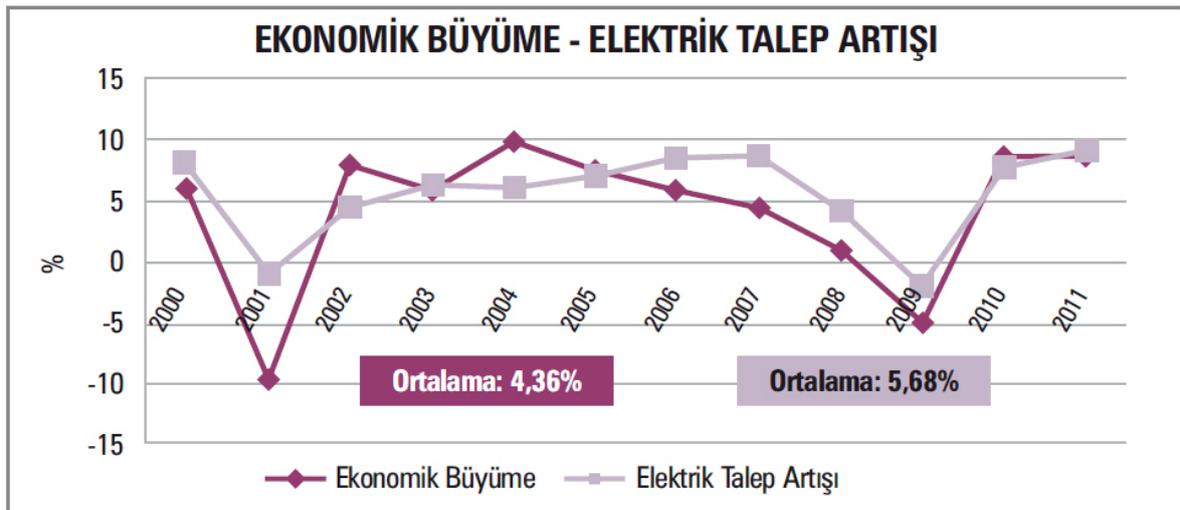
Erozyon Derecesi	Erozyon Şiddeti	Alan (ha)	Oran (%)
Su Erozyonu			
1	Yok	5 166 627	6,64
2	Hafif	5 611 892	7,22
3	Orta	15 592 750	20,04
4	Şiddetli	28 334 933	36,42
5	Çok Şiddetli	17 366 463	22,32
	Çıplak Kayalık	2 930 933	3,77
Rüzgar Erozyonu			
		506 309	0,65

Kaynak: Topraksu, Türkiye Arazi Varlığı, Ankara 1978.

2.8. SU, ENERJİ VE TÜRKİYE

Enerji, kalkınmanın sürdürülebilmesi için insan kaynağından sonra en temel ihtiyaçtır. Ülkemizin enerji talebi refahın da yükselmesiyle büyüme oranının üzerinde seyrediyor (Şekil 6). Büyümeye paralel olarak enerji ihtiyacının da dünya ortalamasından yüksek seyredeceği aşikâr. Süreçte Kaliteli enerjinin makul fiyattan elde edilmesi de çeşitlendirilmesi kadar önemlidir.

Şekil 6: Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Elektrik Talep Artışı (2011)

Kaynak: EPDK Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012

ETKB 2010-2014 Dönemi Stratejik Planı'nda “*Türkiye Orta Doğu ve Hazar Bölgesi Havzaları başta olmak üzere dünyanın ispatlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerinin yaklaşık % 72’sinin bulunduğu coğrafyada yer almaktadır. 2030 yılına kadar % 50 artacağı beklenen dünya enerji talebinin/tüketiminin önemli bir bölümü doğal olarak bu bölgeden karşılanacaktır*”⁶⁶ denilmektedir.

Türkiye arz ve talep coğrafyaları arasında avantajlı bir konuma sahiptir. Bu durum küresel siyasi ve ekonomik istikrarın hâkim olduğu dönemlerde Türkiye’ye avantaj ve fırsatlar getirirken, istikrarsızlık dönemlerinde çeşitli tehdit ve riskler yüklemektedir. Ancak ülkemizin jeo-stratejik konumu, kaynaklara sahip üretici ülkelerin petrol ve doğalgazı piyasalara ulaştırıp ekonomik kazanca dönüştürme, tüketici ülkelerin ise kaynaklara ekonomik koşullarda erişerek enerji arzlarını güvence altında tutma istek/zorunlulukları, Türkiye’nin yaşayacağı istikrarsızlığın enerji arz ve talebine ek maliyetler getireceğinden ülkemiz bakımından avantaj ve fırsatlarını baskın kılmaktadır.

Türkiye ihtiyacı olan enerjinin %31’ini doğalgazdan, yine %31’e yakını kömürden, % 28’ini petrolden ve % 10’unu yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlıyor. Yüzde 9’unu ise atıklardan geri dönüşümle elde ediyor (ETKB, 2010 rakamları). Yenilenebilir kaynaklar arasında ise hidroelektrik üretimi potansiyelin henüz % 37’lik kısmı işletmede olmasına rağmen % 98’lik payla açık ara öndedir.

2.8.1. Hidroelektrik Enerji ve Türkiye

Türkiye denizden ortalama 1141 metre yükseltiye ve % 17 eğime sahiptir. 1000 metreden yüksek olan alanlar toplam coğrafi yüzeyin % 55,5’ini kaplamakta ve arazinin % 64’ünün eğimi % 12’den yüksektir. Türkiye’nin en düz bölgesi Güneydoğu, en alçak bölgesi Marmara, en eğimli bölgesi Karadeniz ve en yüksek bölgesi Doğu Anadolu Bölgesi’dir.⁶⁷ Dolayısı ile akarsu akış eğimleri de fazladır. Mevcut topografik durum ve hidrolojik yapı Türkiye’yi hidroelektrik enerjisi üretimi bakımından oldukça avantajlı kılmaktadır. Hidroelektrik enerji santrallerinin

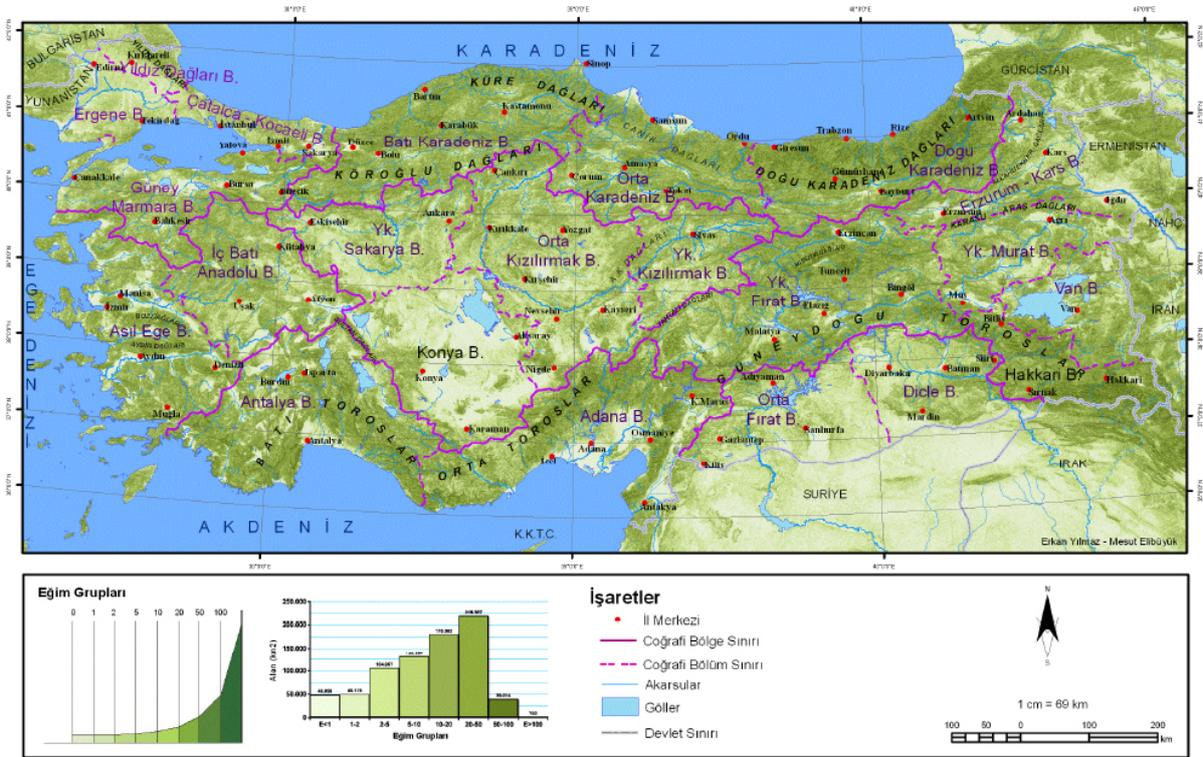
⁶⁶ ETKB, 2010-2014 Dönemi Stratejik Planı, Ankara, 2009, s.18.

⁶⁷ Mesut Elibüyük, Erkan Yılmaz, *Türkiye’nin Coğrafi Bölge ve Bölümlerine Göre Yükselti Basamakları ve Eğim Grupları*, Coğrafi Bilimler Dergisi, CBD, 2010, Yıl:8, Sayı:1, s. 27.

Türkiye teorik olarak 433 Milyar kWh/yıl, teknik olarak 216 milyar kWh/yıl teknik-ekonomik olarak ise 130 milyar kWh/yıl hidrolik enerji üretimi kapasitesine sahiptir. Bunun ancak % 37'ye karşılık gelen 48,1 milyar kWh/yıl'lık bölümü geliştirilmiştir.

“Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi”nde “2023 yılına kadar teknik ve ekonomik olarak değerlendirilebilecek hidroelektrik potansiyelimizin tamamının elektrik enerjisi üretiminde kullanılması sağlanacaktır” denilmektedir.

Harita 8: Türkiye Eğim Haritası

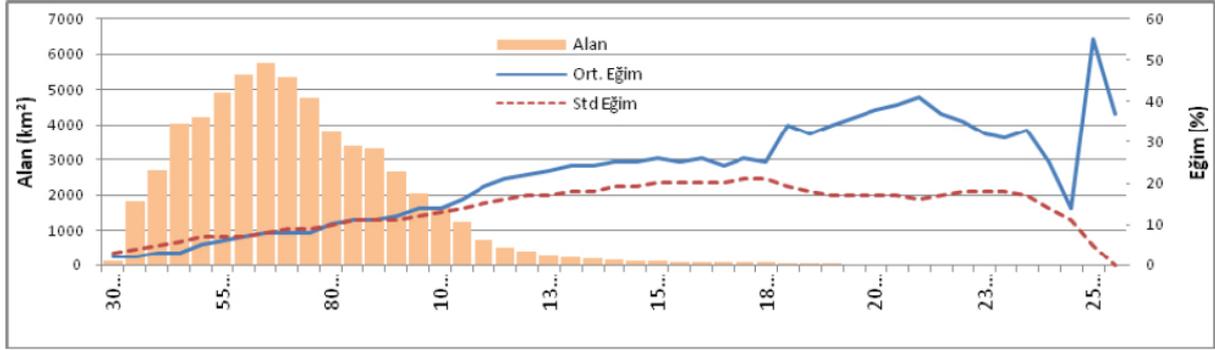

Kaynak: Mesut Elibüyük, Erkan Yılmaz (2010)

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin % 82'si 500-1250 m yükseltiler arasındadır. Bunun altındaki alanlar, bölgenin % 14'ünü oluşturmaktadır. Yükselti bakımından bölümler arasında farklar vardır. Orta Fırat bölümünde, 750 metrenin altındaki saha, bölümün % 70'e yakını oluştururken, Dicle bölümünde bu oran % 42 civarındadır. Bölgede 1250 metrenin üstündeki alan % 3'ü geçmektedir. Bu oran Dicle Bölümü'nde 3,6 civarındayken, Orta Fırat'ta bölge değerine yakındır.⁶⁸

⁶⁸ Mesut Elibüyük, Erkan Yılmaz, (2010)

Şekil 7: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin 50 metrelik yükselti basamaklarının alan ve eğim durumları

Kaynak: Mesut Elibüyük, Erkan Yılmaz (2010)

2.8.2. Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Potansiyeli

Genel anlamda yenilenebilir enerji; Yeryüzünde ve doğada çoğunlukla herhangi bir üretim prosesine ihtiyaç duymadan temin edilebilen, fosil kaynaklı (kömür, petrol ve karbon türevi) olmayan, elektrik enerjisi üretilirken CO² emisyonu az bir seviyede gerçekleşen, çevreye zararı ve etkisi konvansiyonel enerji kaynaklarına göre çok daha düşük olan, sürekli bir devinimle yenilenen ve kullanılmaya hazır olarak doğada var olan, hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal, biyokütle, biyogaz, dalga, akıntı enerjisi ve gel-git, hidrojen gibi enerji kaynaklarını ifade eder.⁶⁹

Tablo 24: Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Görünümü

KAYNAK	POTANSİYEL	FAALİYETTE
Hidro	45.000 MW	17359,3 MW
Rüzgar	48.000 MW	1792,7 MW
Güneş	300 TWh/yıl	-
Jeotermal	600 MW	114,2 MW
Biyoenjerji	17 MTEP	117,4 MW

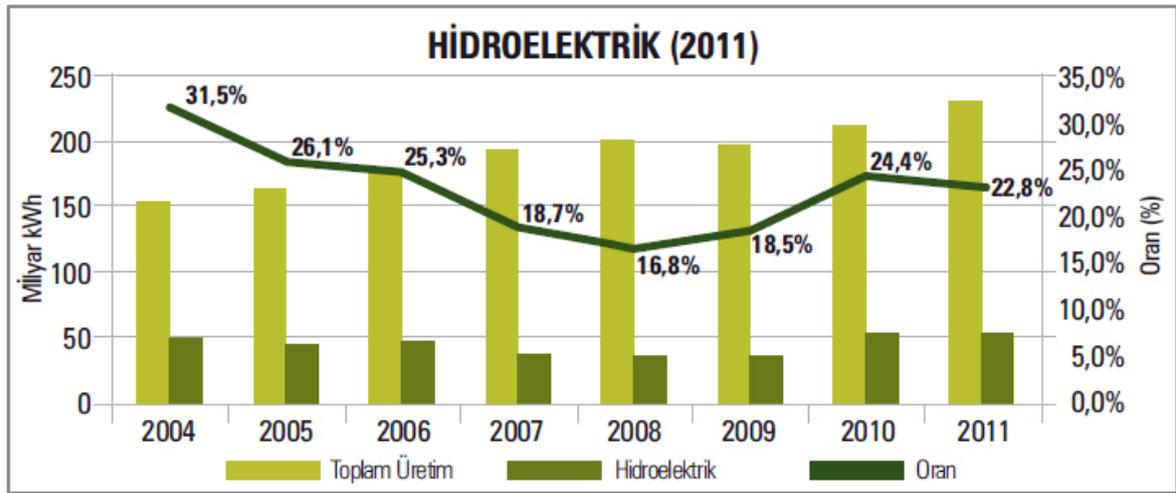
Kaynak: EPDK Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012

⁶⁹ ETKB, 2010-2014 Dönemi Stratejik Planı, Ankara, 2009, s.18.

Yenilenebilir enerji bakımından önemli bir potansiyele sahip Türkiye, jeotermal potansiyeli ile dünyada 7., Avrupa’da ise 1. sırada yer almaktadır. Söz konusu enerji kaynağının yanı sıra, hidroelektrik kaynakları, rüzgâr ve güneş enerjisinin geliştirilmesine de öncelik verilmektedir. Bu çerçevede, 18 Mayıs 2009 tarihinde kabul edilen Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi uyarınca, 2023 itibariyle rüzgâr enerjisi kurulu kapasitesinin 20.000 MW jeotermal enerji kapasitesinin ise 600 MW’a çıkartılması, elektrik enerjisinin asgari %30’luk bölümünün yenilenebilir enerjiden karşılanması hedeflenmektedir.⁷⁰

Ekonomik kategoride olduğu belirlenen 140 milyar kWh/yıllık Türkiye hidrolik enerji potansiyelinin yüzde 37’lik kısmı işletmede, yüzde 15’lik kısmı (özel teşebbüs tarafından yapımı sürdürülen projeler dâhil) ise inşa halindedir.⁷¹ % 48’lik kısım ise beklemektedir.

Şekil 8: Türkiye’de Hidroelektrik Üretimi (2011)

Kaynak: EPDK Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012

Yenilenebilir enerji türlerinin genel olarak elde edilmesindeki maliyetin yüksekliği, bunların pek çoğundan aralıklı/kesikli olarak elde edilen enerjinin depolanmasındaki güçlük ve yenilenebilir enerji alt yapısının sınırlı olması,

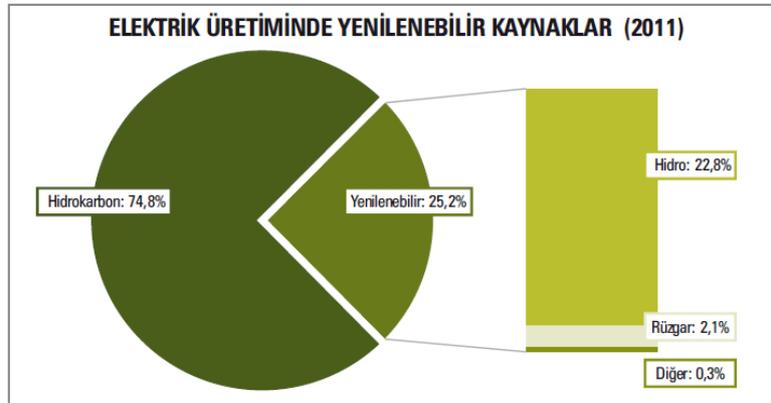
⁷⁰ Türkiye Enerji Ajandası 2011, s. 12, [Hiperlink \(2013\) enerjiajandasi.com](http://hiperlink.com).

⁷¹ Betül Oğuz İrkıçatal, Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sunumu, 2011, EPDK.

yenilenebilir enerjinin dünyada yaygın kullanımını engellemektedir. Ancak, küresel ısınma ve çevre konularında giderek artan bilinçlenme, enerji üretim ve iletim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak, gelecek yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarına olan talebin daha da çoğalması beklenmektedir.⁷²

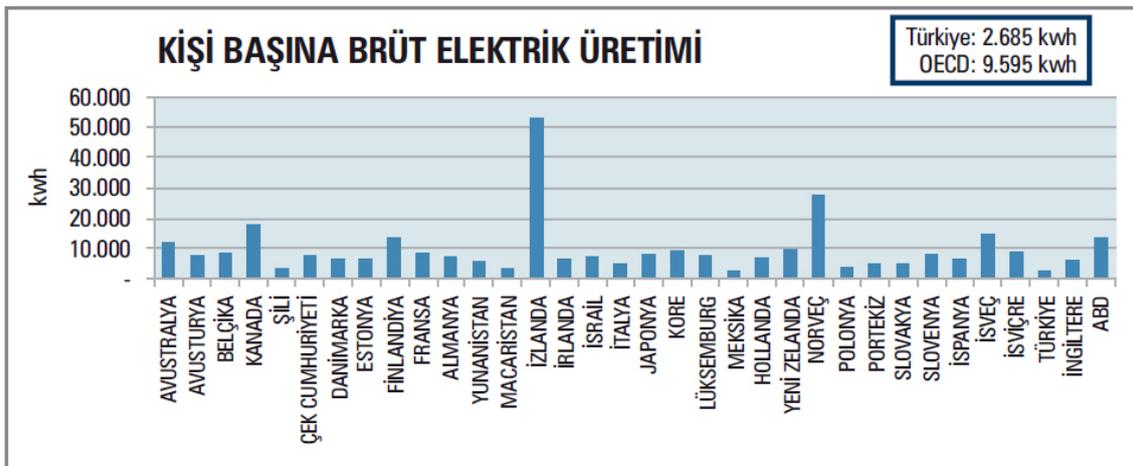
2011’de elektrik tüketimi, 2010 yılına göre yüzde 9 artarak 229 milyar 344,4 milyon kilovatsaate ulaşırken 3 bin 600 megavata yakın yeni kapasite devreye girmiştir. Bu gücün bin 710 MW’lık kısmı yenilenebilir enerjidir.⁷³

Şekil 9: Türkiye’de Elektrik Üretiminde Yenilenebilir Kaynaklar (2011)

Kaynak: EPDK Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012

Şekil 10: Ülkelere Göre Kişi Başına Elektrik Üretimi (2011)

Kaynak: EPDK Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012

⁷² H. Naci Bayraç, **Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir, Cilt 10, Sayı 1, s. 117.

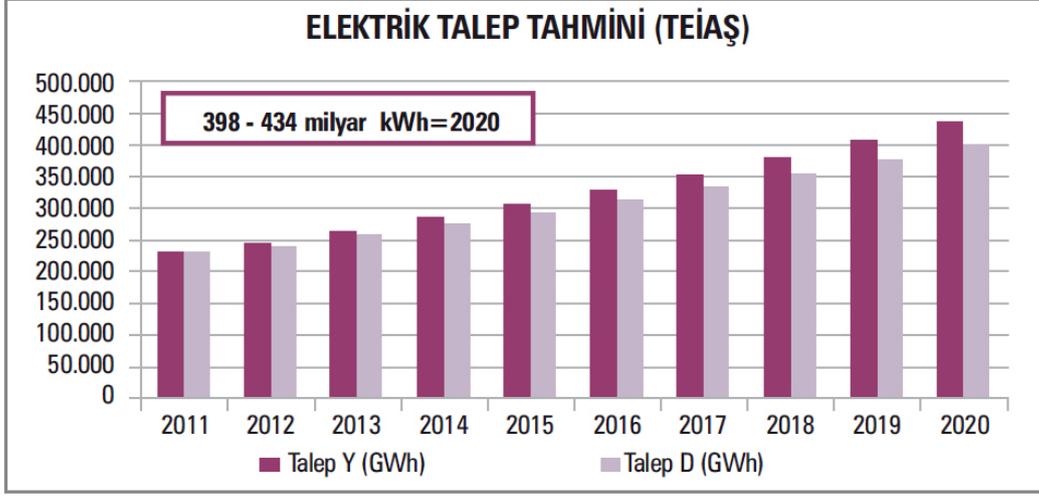
⁷³ Türkiye Enerji Ajandası 2011, Yenilenebilir Enerji, s. 2, Hiperlink (2013) enerjiajandası.com.

Türkiye enerji piyasasının büyüklüğü ve piyasadaki genişleme trendi hem yerli hem de yabancı yatırımcıların ilgisini çekecek boyuttadır. Türkiye'de nihai enerji tüketimi son yıllarda hızlı bir artış eğilimi göstermiş ve 2010 yılı itibari ile 83,4 MTEP olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında Türkiye'de 229,3 milyar kWh elektrik (Şekil 11) ve 44,2 milyar metreküp doğal gaz ekonomideki çeşitli aktörler tarafından tüketilmiştir. 2011 yılında Türk rafinerileri tarafından işlenen ham petrol miktarı ise hemen hemen 21 milyon ton seviyesinde gerçekleşmiştir (EPDK, 2012). Kişi başına tüketim rakamlarına bakıldığında ise Türkiye'nin OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) ve Avrupa ortalamalarının altında tüketim seviyelerine sahip olduğu görülmektedir(Şekil 10). ETKB (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı) verilerine göre kişi başına elektrik üretimi 2009 yılı itibariyle yıllık brüt 2.685 kWh olarak gerçekleşmiştir. IEA (Uluslararası Enerji Ajansı) ortalamasının yaklaşık dörtte birine tekabül etmekte olan bu seviyenin, Türkiye'nin büyüyen ekonomisi ve artan enerji ihtiyacına paralel olarak artması beklenmektedir. Nitekim fert başına brüt elektrik üretimi 2010 yılı itibariyle brüt 2.865 kWh olarak gerçekleşmiştir.

IEA, enerji talebinin orta ve uzun vadede üye ülkeler arasında en hızlı artışı kaydedeceği tahmin edilen ülkenin Türkiye olmasını beklemektedir (IEA, 2010). ETKB tarafından yapılan çalışmalarda da, toplam nihai enerji talebi ile toplam birincil enerji talebinin 2020 yılı itibari ile iki kata yakın bir artışla sırasıyla 170,3 ve 222,4 MTEP seviyesine ulaşması; elektrik, doğal gaz ve petrol talebinin ise sırasıyla 398-434 milyar kWh, 59 milyar metreküp ve 59 milyon ton seviyelerini bulması tahmin edilmektedir. Artan talebi karşılamak her üç piyasada da büyük oranlarda yatırım gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu yatırımların umumiyetle özel sektör tarafından yapılmasını hedefleyen Türk hükümetleri, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve yatırımcılara yatırımlarını öncesiyle ve sonrasıyla şeffaf, öngörülebilir, rekabetçi ve serbest piyasa kurallarının hâkim olduğu bir çerçevede gerçekleştirebilmeleri için uygun ortamın sağlanması noktasında tüm imkânlarını seferber etmiş durumdadır.⁷⁴

⁷⁴ Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012, EPDK, Ankara, s. 8.

Şekil 11: Türkiye Elektrik Talep Tahmini (2020)

Kaynak: EPDK Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012

2.8.2.1. Hidroelektrik Enerji Potansiyeli Atlası HEPA Projesi

Hidroelektrik Enerji Potansiyeli Atlası (HEPA) Projesi, Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) Genel Müdürlüğü tarafından bugüne kadar çeşitli seviyelerde projelendirilen ve bundan sonra projelendirilecek Hidro Elektrik Santrallerinin (HES'lerin) sayısal ortama aktarılarak Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yardımıyla sorgulama, sunum ve analiz elde etme çalışmalarını kapsamaktadır.

Bu amaçla öncelikle, EİEİ tarafından geliştirilen (işletmedeki barajlı santraller ve işletmedeki regülatör tipi santraller dahil) HES'lerin detaylı karakteristik bilgileri (proje seviyesi, ili, ilçesi, nehir, kurulu gücü vb.) konumsal verilerini de içerecek şekilde sayısal ortama aktarılmıştır. HEPA Projesi için 1/25.000 ölçekli haritalar altlık olarak kullanılmıştır.⁷⁵

Toplam 382 proje (*Şubat 2013 itibariyle*) her türlü sorgulama, sunum ve analize hazır hâle getirilmiştir. Ön çalışma olarak basit sorgulamaları içeren bir yazılım hazırlanmış ve EİEİ internet sitesinin <http://www.eie.gov.tr/HES/index.aspx> hiper linkinde kullanımdadır.

⁷⁵ **Mavi Kitap 2012**, ETKB ile Bağlı ve İlgili Kuruluşların Amaç ve Faaliyetleri, Ankara, s. 52-53.

Yazılımda **HES adı, havzası, proje seviyesi** (*fizibilite, ilk etüt, inşa halinde, işletmede, kesin proje, master plan*), **ili, tipi** (*baraj, regülatör*) ve **durumu** (*4628 (Elektrik Piyasası Kanunu), DSİ, inşa halinde, işletmede, müracaata açık*) seçenekleriyle arama yapılarak mevcut güncel verilere ulaşılabilir.

HES Proje verilerinden başka, EİEİ tarafından işletilmekte olan Akım Gözlem İstasyonları'na (AGİ) ilişkin bilgiler de derlenerek sisteme aktarılmış, sembololoji, format vb. çalışmalar tamamlanarak test aşamasına getirilmiştir.

HEPA kapsamında bundan sonraki aşamada, EİEİ tarafından geliştirilen yeni projelere ilave olarak özel sektör tarafından geliştirilen projeler ve DSİ enerji projeleri ile bu projelerin genel yerleşim planlarının da çizilerek sisteme dâhil edilmesi hedeflenmiştir.

2.8.2.2. Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası (GEPA)

Ülkemiz güneş kuşağı içinde yer almakta olup bu konuda önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyel sıcak su üretiminde kullanılmakla birlikte elektrik üretimi yok denecek seviyededir. Bu potansiyeli elektrik üretiminde kullanılabilmesi amacıyla Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası GEPA hazırlanarak EİE internet sayfası üzerinden kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Kullanıcılar internet sayfası üzerinden il ve ilçe bazlı aylık güneş enerjisi potansiyellerini ve güneşlenme sürelerini rahatlıkla öğrenebilmektedirler. “Güneş Enerjisi Potansiyel Belirleme Çalışması” kapsamında hazırlanan atlas ile ülkemizdeki güneş enerjisi uygulamaları açısından en iyi alanların nereler olduğu ve belirlenen bu alanlardaki güneş enerjisine dayalı elektrik veya ısı enerjisi üretim imkânlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.⁷⁶

2.8.2.3. Rüzgâr İzleme ve Tahmin Merkezi Projesi (RİTM)

Rüzgâr hızlarının ileriye dönük (1-48 saat) tahmin edilmesi ve böylece rüzgâr elektrik santrallerinden üretilen enerji miktarlarının önceden belirlenerek enerji üretim sistemi içinde (üretim, iletim, dağıtım) rüzgârın kapasite kredisinin artırılması

⁷⁶ Mavi Kitap 2012, ETKB ile Bağlı ve İlgili Kuruluşların Amaç ve Faaliyetleri, Ankara, s. 52-53.

oldukça önemlidir. Böylece, bir rüzgâr elektrik santralinden 1-48 saat sonrası için elde edilebilecek enerji miktarının tahmin edilmesi sektördeki yatırımcının ve şebeke işleticilerinin yapacağı planlamaların sağlıklı olmasını sağlayacaktır. Bu amaca yönelik olarak yapılacak bu proje ile hem mevcut işletmedeki RES'lerden üretilen enerji miktarlarının izlenmesi hem de bu tesislerin ileriye dönük enerji üretimlerinin tahmin edilebilmesi için bir merkezin kurulması ve işletilmesi amaçlanmıştır.⁷⁷

Söz konusu merkezin kurulum çalışmaları 2010 yılında TÜBİTAK Uzay Bilimleri Enstitüsü iş birliğiyle başlatılmış ve 2012 yılında tamamlanmıştır.

2.8.3. Enerjide 2023 Hedefleri⁷⁸

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 2012 yılında yayınladığı Dünya ve Türkiye'de Enerji Görünümü Raporu'nda Türkiye'nin Enerji'de 2023 hedefleri şu şekildedir;

1. 2023 yılında elektrik enerjisi ihtiyacımızın, bugüne kıyasla iki kat artarak yaklaşık 500 milyar kWh olacağını tahmin ediyoruz. Bu talebi karşılayabilmek için bugün kurulu gücümüzü de 2 katına çıkarmamız ve 100.000 MW'a ulaşmamız gerekiyor.
2. Bunun için de her yıl 5 milyar dolar tutarında enerji yatırımını hayata geçirmek durumundayız.
3. Enerjide üretim tesislerinin özelleştirilmesiyle özel sektörün payı % 75'e çıkacaktır.
4. Kömür kaynaklarımızın şu anda yalnızca % 37'lik kısmı değerlendirilmektedir. 2023 yılında tüm kömür kaynaklarımızı ekonomiye kazandırmak istiyoruz.
5. Türkiye'nin hidrolik santrallerden elde edilebilecek enerji potansiyeli 140 milyar kWh civarında olup, buna karşılık gelen kurulu güç yaklaşık 36.000

⁷⁷ Mavi Kitap 2012, s. 53.

⁷⁸ Dünya ve Türkiye'de Enerji Görünümü Raporu, ETKB, 2012, Ankara

MW'tır. Buna göre, 2023 yılına kadar yaklaşık 20.000 MW toplam kurulu güce sahip hidroelektrik santralin özel sektör tarafından yapılmasını hedefliyoruz.

6. Rüzgâr enerjisindeki kurulu gücümüzü 20.000 MW'a çıkarmayı, güneş enerjisinde 3000 MW ve jeotermal enerjide 600 MW'ı hedefliyoruz.
7. Nükleer santrallerle ilgili Sinop ve Mersin Akkuyu çalışmaları hızla devam ediyor. 40 milyar dolarlık yatırımla 10.000 MW gücünde 8 Keban Barajının ürettiği enerjiye eşdeğer güçte nükleer santrale sahip olacağız.
8. 2023'e kadar elektrik üretiminde yenilenebilir kaynakların payını yüzde 30'a çıkaracağız. Doğalgazın payını da yüzde 30'a düşüreceğiz. Yüzde 30'unu kömürden ve kalan yüzde 10'unu da nükleer enerjiden sağlayacağız.
9. Petrol ve doğalgaz aramalarımızdan ümitliyiz. 2023 hedefimiz petrol ve doğalgaz ithal etmeyen bir Türkiye'dir.
10. 2023 yılında madencilik sektörünün ihracatı 20 milyar dolara çıkacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMI VE GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ GAP

3.1. KALKINMA KAVRAMI

Sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik içerikleriyle birlikte toplumsal bir anlayış/algılayış/kavrayış ve olgu olan kalkınma kavramı, ekonomi gibi tek disiplini ve alanı kapsayacak şekilde anlamı ve kapsamı daraltılarak uzun yıllar boyunca literatürde yalnızca ekonomik büyüme olarak kullanılmıştır. Sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasal yönleri ise ihmal edilmiştir.

Tarihsel süreçte ekonomik ilişkilerin toplumsal yaşam içerisindeki konumuyla, kalkınma kavramının kullanım biçimi arasında yakın ilişki vardır. İktisadi ilişkilerin toplumsal yaşamın bir parçası olarak değerlendirildiği dönemlerde kalkınma kavramı iktisadi olandan daha geniş bir içerikte kullanılmış; iktisadi ilişkilerin toplumsal yaşamdan soyutlanarak incelenmesiyle birlikte kavramın içeriği ekonomiyle sınırlandırılmıştır. Bugün için kavram daha çok ikinci anlamda kullanılmaktadır. Fakat kalkınma olgusunun ekonomi dışı alanlarla olan iç içeliği ve kavramla izah edilen geri kalmışlığın ekonomik faktörler dışında da bir takım nedenlere bağlı oluşu; kavramın doğru kullanılmadığını, anlamının genişletilerek kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Fakat bu durumda da yakın kavramlarla olan farklılığında problemler yaşanmaktadır. Bilindiği gibi kalkınma kavramı yapısal değişim kavramıyla büyüme kavramına; sanayileşme kavramıyla da modernleşme kavramına yakınlaşmaktadır.⁷⁹

1947'de Birleşmiş Milletler, kalkınma planlarına dair incelemelerinde hükümetlerin iktisadi kalkınmada nihai amacının tüm nüfusun refah seviyesini yükseltmek olduğunu duyurmuştur. Bu dönemden itibaren iktisadi kalkınma, az gelişmiş ülkelerdeki kişi başına gelir artışıyla neredeyse eş anlamlı hâle gelmiştir.⁸⁰

⁷⁹ Cengiz Yaviloğlu, *Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s. 74.

⁸⁰ Cengiz Yaviloğlu, (2002), s. 62.

Kalkınma kavramı için ‘soğuk savaş’ döneminin sona ermesi bir eşiktir. İki kutuplu dünyanın nihayete ermesi, yönlerini döndükleri kutbun çekiminden kurtulan ülkelerin dikkatlerini aşamalı olarak ulusal iktisadi, beşerî, sosyal ve sosyo-kültürel kalkınma meselelerine yoğunlaştırmıştır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın⁸¹ (UNDP United Nation Development Programme) İnsani Gelişme Ölçütü Raporu’nun yayınlanmaya başlama tarihinin komünist blokun dağılmasından bir yıl önceye 1990’a gelmesi tesadüfi değildir. Belli aralıklarla yayınlanan araştırma “İnsani kalkınma” kavramını iktisatçılar, politikacılar ve bireyler için dünyada daha da görünür hâle getirmiştir.

Kalkınma/development günümüzde; II. Dünya Savaşı’nın ertesinde ortaya çıkıp gelişmiş olan kalkınma iktisadının ifade ettiği bir ekonomide üretim ve kişi başına gelirin artırılması yanında, beşeri ve sosyo-kültürel yapının da sosyal devlet kavramı çerçevesinde değişmesi ve gelişmesini içerir. Ekonomik refahın, toplum kesimleri ve iller, bölgeler arasında, kısacası mekânda dengeli dağılımının sağlanması, günümüz toplumlarında sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu politika, aynı zamanda ekonomik ve sosyal uyum ile toplumsal istikrarın önemli unsurları arasında yer almaktadır. Günümüzün gelişmiş toplumlarında, genel büyüme oranı ve ortalama gelir düzeyi kalkınmışlığın tek göstergesi olarak görülmemektedir. Artık bu gelirin nasıl bir yapıda, hangi kesimlerin katkısıyla üretildiği ve kesimler arasında ve mekânda nasıl dağıldığı da gelişmişlik göstergeleri arasında zikredilmektedir. Ayrıca, büyümenin ve gelişmenin sürdürülebilirliği bu hususları dikkate alan bir yönetim ve üretim yapısının varlığıyla doğru orantılı görülmektedir. Dengeli dağılımı dikkate almayan yönetim anlayışı ve politikaları, sadece sosyal adaletten uzaklaşmış olmamakta, aynı zamanda istikrarı temin etmekte de zorlanmakta ve sürdürülebilir bir gelişme performansı yakalayamamaktadır.⁸²

⁸¹ Kasım 1965’te, BM Teknik Yardım Genişletilmiş Programı ve BM Özel Fonu’nun ortaklığı ile kurulmuştur. 1971’e gelindiğinde, iki kurum da **UNDP** adı altında birleşmiştir. Özel Fon Birleşmiş Milletler’in teknik yardımının kapsama alanını genişletmek için çalışırken, Teknik Yardım Genişletilmiş Programı da gelişmemiş ülkelerin ekonomik ve politik problemlerine yardımcı olmak için çalışmaktaydı.

⁸² 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, **Gereke Bölümü**, Resmi Gazete, Sayı 26074, Ankara, 08.02.2006, s.1.

3.2. BÖLGESEL KALKINMA VE KALKINMA AJANSLARI

Bölgesel gelişme, bölge planlama ve yerel kalkınma alanında oluşan bilgi ve tecrübe birikimi, günümüzde “dengeli dağılım” hedefinin yalnızca sanayi faaliyetlerinin yer seçimini etkilemeye yönelik bölgesel politikalara bağlı olamayacağını göstermiştir. Bölgesel gelişme ve bölge planlama alanında, dünyadaki anlayış ve uygulamalar son 20 yılda çok büyük bir değişim göstermiştir. Her şeyden önce bölgesel gelişmenin ülke içi ve dışı çok yönlü bir etkileşim sürecini gerektirdiği anlaşılmış ve merkezden yönlendirilen, sadece içe dönük yerel, kırsal, kentsel veya bölgesel gelişme modellerinin başarılı olamadığı görülmüştür. Aynı şekilde yerel aktörlerin hem planlama, hem de uygulama safhalarında sürekli aktif olması, sahiplenme göstermesi, araştırma ve proje üretme kapasitesi geliştirmesi ve bunu kurumsallaştırması başarılı bölgesel/yerel kalkınma modellerinin en önemli özelliği haline gelmiştir. Buna bağlı olarak, zaman ve mekân boyutunda, planların esnek, dinamik ve paylaşımcı bir anlayışla yapılmasını ve uygulanmasını gerektiren bu değişimi zorlayan etkenlerden biri de küreselleşme olmuştur.

Küresel rekabet süreci, karşılaştırmalı üstünlükler temelinde, yerel ve bölgesel uzmanlaşma sürecini de hızlandırmaktadır. Yerel girişimcilik, yerel kaynakların harekete geçirilmesi, bilgi ve beceri birikimi ve diğer yerel potansiyellere de bağımlı olarak, belirli sektörlerde uzmanlaşabilen yöreler, dünya ekonomisi içerisinde karşılaştırmalı üstünlük elde edebilmekte ve bu sayede ülke ortalamasından daha fazla büyüme ve gelişme şansı bulurken, ülkenin genel büyümesine, refah ve istikrarına da daha fazla katkı sağlayabilmektedir. Mevcut şartlar altında, ülkeler arası rekabetin artık kentler ve bölgeler arası rekabete dönüştüğü gözlenmektedir. Bölge ekonomilerinin, yeni ulusal ve yerel rekabet koşullarına ayak uydurma yeteneğini geliştirmek ve bunun için gerekli her türlü altyapıyı hazırlayabilmek için ise, çabuk karar alıp uygulayabilen, esnek ve dinamik yeni kurumsal yapılara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda, artık, bütün dünyada bölgesel gelişme planlarının hareket noktası sadece bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik değildir. Yeni bölgesel gelişme ve planlama anlayışının en önemli özellikleri; sürdürülebilir, dengeli, insan odaklı, esnek, rekabetçi, katılımcı olması ve yerel

aktörlerin çabalarını, yerel potansiyelleri ve dinamikleri, stratejik yaklaşımı, öğrenmeye dayalı uygulamaları içermesidir.

Ajanslar başta eski ve yeni AB üyesi ülkeler ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere birçok gelişmiş ülkede bölgesel ve yerel kalkınmanın en önemli kurumları arasında yer almaktadır. Başta İngiltere olmak üzere çok çeşitli ülkelerde, farklı yapılarda, statülerde ve işlevlerde kurulmuş olan ajanslar, 1950’li yıllardan bu yana hizmet vermektedir. Bölgesel gelişme ve bölge planlama anlayışının köklü değişikliklere uğradığı 1980’li ve 1990’lı yıllarda ajanslar daha da yaygın hale gelmiş ve bölgesel gelişme çabalarının odağında yer alan kurumsal kapasiteleriyle, özellikle Avrupa’da AB yapısal fonlarının da desteğiyle bazı bölgelerin geliştirilmesinde asli rol üstlenmiştir. Günümüzde Avrupa ülkelerinde kendi bölgelerinin kalkınması amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren farklı nitelik, yapı ve statüde 200’ü aşkın kalkınma ajansı bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmının, özellikle Brüksel gibi önemli dış merkezlerde temsilcilikleri bulunduğu gibi Avrupa genelinde 150 üyeye sahip örgütlenmiş bir üst kuruluşları da (Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği-EURADA-European Association of Regional Development Agencies) bulunmaktadır.⁸³

3.3. TÜRKİYE’DE KALKINMA AJANSLARI

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 126. Maddesinde Türkiye’nin idari bölünüşüne dair hükümler şu şekilde belirtilmiştir: “Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır.”

Türkiye’deki bölge planlama çalışmalarında planlama alanı olarak seçilen mekânlar alansal boyutları ve sahip oldukları nitelikleri ne olursa olsun “bölge” adıyla ifade edilmektedir.⁸⁴ 06-21 Haziran 1941 tarihleri arasında Ankara’da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde toplanan Birinci Coğrafya Kongresi Türkiye’yi 7 büyük coğrafi

⁸³ 5449 Kanun, **Gerekçe Bölümü**, 2006, s.4.

⁸⁴ Ali Özçağlar, **Türkiye’de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama üzerindeki Etkileri**, Coğrafi Bilimler Dergisi, 2003, 1 (1), s. 3.

bölgeye (mıntıkaya) ve 22 tali (alt) bölgeye ayırmıştır.⁸⁵ Buna göre VII. bölge Cenup Doğu Anadolu mıntıkası yani Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir ve Dicle bölgesi ile Orta Fırat bölgesi olma üzere ikiye ayrılır. Bölge Mülki idari yapı olarak Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illerinden oluşur.

Türkiye'nin coğrafi bölgelerinin sınırlarının çizilmesinde coğrafi konum, yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü, hidrografya, toprak, yerleşme, nüfus ve ekonomik faaliyetler dikkate alınmış olup, genelde doğal unsurlar (yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü, hidrografik koşullar) bölge sınırlarının çizilmesinde belirleyici unsur olmuştur. Beşerî faaliyetlerin şekillenmesi temelde doğal faktörlere bağlı olduğu için, 1941 yılında coğrafi bölgelerinin taksimatıyla ilgili çalışmalar yapan coğrafyacılar ağırlıklı olarak doğal unsurları esas almışlardır.⁸⁶ Ancak o günün şartlarında yapılan sınıflama çalışması mülki idare açısından bile günümüzün şartlarıyla örtüşmemektedir. Bu nedenle mülki idare yapısına dokunulmayarak “kalkınma” odaklı yeni bir bölgesel sınıflandırma çalışmasına gidilmiştir.

Türkiye'nin ekonomik, sosyal, demografik ve kültürel yapısı ile ilgili sayım ve araştırmalardan elde ettiği bilgileri, başta kamu kurum ve kuruluşları ve araştırmacılar olmak üzere kamuoyunun kullanımına sunma görevi yasal dayanakla kendisine verilen Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyoekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı DPT ile birlikte ülke çapında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) yapmıştır. 22 Eylül 2002 tarihli 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Avrupa Birliği “İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması NUTS”a (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) uyumlu olarak yürürlüğe giren Türkiye İBBS'de, 81 il tek başlarına; Düzey 3 olarak kodlanmış, ekonomik, sosyo-kültürel ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller, bölgesel kalkınma planları ile demografik büyüklükleri ve yapısı dikkate

⁸⁵ Ali Özçağlar, 2003, s. 12.

⁸⁶ Ali Özçağlar, 2003, s. 14.

alınarak Düzey 2; 26 alt bölge ve Düzey 1; 12 bölge olarak gruplandırılarak hiyerarşik İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmış ve bütün planlamalara altlık olmak üzere yürürlüğe girmiştir.

Tablo 25: Türkiye İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)

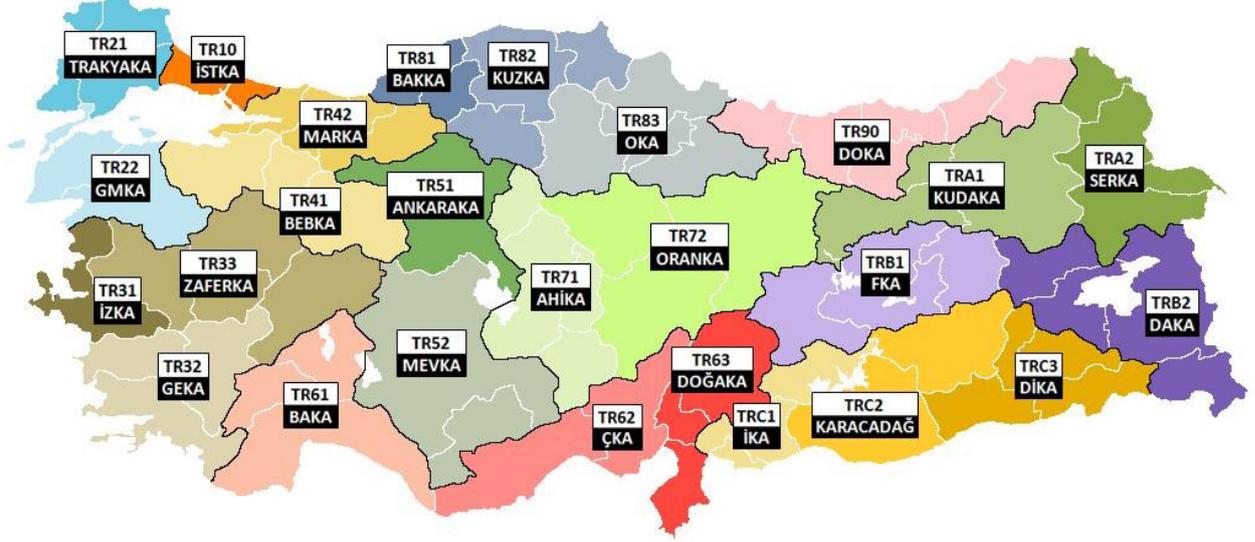
Kod	Düzey 1 (12 bölge)	Kod	Düzey 2 (26 alt bölge)	Kod	Düzey 3 (81 il)		
TR1	İstanbul	TR10	İstanbul alt bölgesi	TR100	İstanbul		
TR2	Batı Marmara	TR21	Tekirdağ alt bölgesi	TR211	Tekirdağ		
				TR212	Edirne		
				TR213	Kırklareli		
				TR221	Balıkesir		
TR22	Balıkesir alt bölgesi	TR222	Çanakkale	TR222	Çanakkale		
				TR310	İzmir		
TR3	Ege	TR31	İzmir alt bölgesi	TR310	İzmir		
				TR32	Aydın alt bölgesi	TR321	Aydın
						TR322	Denizli
		TR323	Muğla				
		TR33	Manisa alt bölgesi	TR331	Manisa		
				TR332	Afyonkarahisar		
				TR333	Kütahya		
				TR334	Uşak		
		TR4	Doğu Marmara	TR41	Bursa alt bölgesi	TR411	Bursa
						TR412	Eskişehir
TR413	Bilecik						
TR42	Kocaeli alt bölgesi			TR421	Kocaeli		
				TR422	Sakarya		
				TR423	Düzce		
				TR424	Bolu		
TR425	Yalova						
TR5	Batı Anadolu	TR51	Ankara alt bölgesi	TR511	Ankara		
		TR52	Konya alt bölgesi	TR521	Konya		
TR6	Akdeniz	TR61	Antalya alt bölgesi	TR611	Antalya		
				TR612	Isparta		
				TR613	Burdur		
		TR62	Adana alt bölgesi	TR621	Adana		
				TR622	Mersin		
		TR63	Hatay alt bölgesi	TR631	Hatay		
				TR632	Kahramanmaraş		
				TR613	Osmaniye		
		TR7	Orta Anadolu	TR71	Kınıkkale alt bölgesi	TR711	Kınıkkale
						TR712	Aksaray
TR713	Niğde						
TR714	Nevşehir						
TR715	Kırşehir						
TR72	Kayseri alt bölgesi			TR721	Kayseri		
				TR722	Sivas		
				TR723	Yozgat		
				TR811	Zonguldak		
				TR812	Karabük		
TR813	Bartın	TR813	Bartın				
		TR821	Kastamonu				
		TR822	Çankırı				
TR823	Sinop	TR823	Sinop				
		TR831	Samsun				
TR832	Tokat						
TR833	Çorum						
TR834	Amasya						
TR9	Doğu Karadeniz	TR90	Trabzon alt bölgesi	TR901	Trabzon		
				TR902	Ordu		
				TR903	Giresun		
				TR904	Rize		
				TR905	Artvin		
				TR906	Gümüşhane		
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1	Erzurum alt bölgesi	TRA11	Erzurum		
				TRA12	Erzincan		
		TRA2	Ağrı alt bölgesi	TRA21	Ağrı		
				TRA22	Kars		
TRA23	Iğdır						
TRA24	Ardahan						
TRB	Ortadoğu Anadolu	TRB1	Malatya alt bölgesi	TRB11	Malatya		
				TRB12	Elazığ		
				TRB13	Bingöl		
				TRB14	Tunceli		
		TRB2	Van alt bölgesi	TRB21	Van		
				TRB22	Muş		
				TRB23	Bitlis		
				TRB24	Hakkari		
				TRC11	Gaziantep		
				TRC12	Adıyaman		
TRC13	Kilis	TRC13	Kilis				
		TRC21	Şanlıurfa				
TRC22	Diyarbakır						
TRC3	Mardin alt bölgesi	TRC31	Mardin				
		TRC32	Batman				
		TRC33	Şırnak				
		TRC34	Siirt				

Kaynak: Türkiye İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 1, 2 ve 3 listesi 22

Eylül 2002 tarih ve 24884 sayılı Resmi Gazete'ye göre yapılmıştır.

2006 yılında 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunun⁸⁷ yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye’de, İBBS Düzey 2’ye paralel olarak ilk etapta 2, 2008’de 8, 2009 yılında da 16 olmak üzere toplamda 26 bölgesel kalkınma ajansı kurulmuştur.

Harita 9: İBBS Düzey 2’ye Göre Kurulan Kalkınma Ajansları

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı

5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunla GAP’ın yürümekte olduğu dokuz ili kapsayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin alt bölgesi TRC1’de Gaziantep, Adıyaman ve Kilis illerini kapsayan İpekyolu Kalkınma Ajansı İKA, TRC2’de Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin illerini içine alan Karacadağ Kalkınma Ajansı ve TRC3’te de Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinde faaliyet yapacak Dicle Kalkınma Ajansı DİKA kurulmuştur.

⁸⁷ 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Sayı 26074, 08.02.2006, Ankara.

3.4. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ GAP NEDİR?

2011 tarihli GAP Yönetici El Kitabı'nda GAP "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek bu yörede yaşayan insanlarımızın gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölgelerarası farklılıkları gidermeyi ve ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan ve ülkemizi uluslar arası alanda markalaştıran; toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirmeyi hedefleyen, entegre, sosyo-ekonomik, sürdürülebilirlik ilkesine dayalı bir bölgesel kalkınma projesi"⁸⁸ olarak tanımlanmaktadır.

Atatürk'ün emri ile Fırat Nehri'nde araştırmaların başlamasından 1989 yılına kadar olan süreçte Türkiye, projeyi konvansiyonel anlamda enerji, su, sulama-tarım vb. kaynaklarının geliştirilmesi anlayışıyla ve iktisaden değerlendirmiştir. GAP Master Planı'nın hazırlanmasının tarihlendiği 1989 yılından itibaren ise çalışmalar insanı merkeze alan, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, beşeri, sürdürülebilirlik ilkesine dayanan, bölgesel-ulusal kalkınma odaklı ve bütüncül yaklaşımla yürütülmektedir. Bu anlayışla GAP; tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, çevre, turizm, kırsal ve kentsel altyapı yatırımlarıyla bölgesel kalkınmayı kapsamakta; bölge halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmayı ve kırsal alandaki verimlilik ile istihdam imkânlarını artırarak sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Hidrolojik olarak Türkiye 25 havzaya bölünmüştür⁸⁹ (Tablo 1, Harita 3). Bu havzalardan toplam ortalama yıllık su akışı 186 milyar m³'tür. DSİ verilerine göre bunun yaklaşık üçte biri, ülkenin doğusunda yer alan Fırat-Dicle Havzası'na aittir.

Hem alan olarak hem de kapasite itibarıyla diğer havzalardan daha büyük olan, aynı zamanda "Yukarı Mezopotamya" biçiminde de adlandırılan Fırat ve Dicle nehirlerinin tek havza olarak ele alınmasının en önemli nedeni uluslararası su

⁸⁸ GAP Yönetici El Kitabı 2011, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, 2011, Şanlıurfa, s.3.

⁸⁹ Ulusal Havza Yönetimi Stratejisi 2012-2023, (Taslak), T.C. Orman Su İşleri Bakanlığı, 2012 Ankara, s. 3.

hukukunun henüz oluşma aşamasında bulunmasıdır. Bu hususta “tek bir nehir halinde denize dökülen Fırat ve Dicle Nehirlerinin tek bir havza oluşturduğu genel kabul görmektedir. İki nehir tek havza ilkesi Türkiye için vazgeçilmez bir koşuldur”.⁹⁰ (Bkz. *Türkiye'nin Su Politikası konu başlığı*).

3.4.1. GAP'ın İlleri

Proje alanı Fırat ve Dicle havzaları ile Yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin 9 ilini (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) kapsamaktadır.

Harita 10: GAP İlleri Haritası

İDBS Düzey 3'e göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi İlleri ve Kodları: Gaziantep (TRC11), Adıyaman (TRC12), Kilis (TRC13), Şanlıurfa (TRC21), Diyarbakır (TRC22), Mardin (TRC31), Batman (TRC32), Şırnak (TRC33), Siirt (TRC34)

⁹⁰ Türkiye'nin Su Politikası, Hiperlink http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-su-politikasi.tr.mfa

3.4.2. GAP Bölgesi'nin Yüzölçümü ve Nüfusu

GAP Bölgesi 75.193 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye'nin 783.562 km² olan yüzölçümünün %9,7'sini oluşturmaktadır.

Nüfus bakımından ele alındığında ise Türkiye İstatistik Kurumu, 2014 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre Türkiye'nin 76.667.864 olan toplam nüfusunun 8.096.352'si, yani yüzde 10,6'sı GAP Bölgesi'nde yaşamaktadır.

En kalabalık iller Gaziantep (1.844.438), Diyarbakır (1.607.437) ve Şanlıurfa (1.801.980) olurken en az nüfusa sahip il 128.586 kişiyle Kilis'tir.

Tablo 26: GAP Bölgesi Nüfusunun İllere Göre Dağılımı (2000, 2010, 2013)

İller	2000	2010	2013
Adıyaman	623.811	590.935	597.184
Batman	456.734	510.200	547.581
Diyarbakır	1.362.708	1.528.958	1.607.437
Gaziantep	1.285.249	1.700.763	1.844.438
Kilis	114.724	123.135	128.586
Mardin	705.098	744.606	779.738
Siirt	263.676	300.695	314.153
Şanlıurfa	1.443.422	1.663.371	1.801.980
Şırnak	353.197	430.109	475.255
GAP	6.608.619	7.592.772	8.096.352
TÜRKİYE	67.803.927	73.722.988	76.667.864
GAP/TÜRKİYE (%)	9,74	10,3	10,6

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri (2014)

Nüfus bakımından Türkiye'de 2013 yılında şehirleşme oranı % 91,3 iken bu oran Bölge'de 91,5'e çıkmaktadır. Kilometre kareye düşen yoğunluk bakımından ise nüfus yoğunluğu Ülke genelinde 100 iken Bölge'de 108'e çıkmaktadır.

Tablo 27: GAP Bölgesi'nde Şehirleşme Oranı ve Nüfus Yoğunluğu (2000, 2010, 2013)

	2000 Yılı		Şehirleşme Oranı (%)	2010 Yılı		2013 Yılı	
	Şehirleşme Oranı (%)	Nüfus Yoğunluğu (Kişi / km ²)		Nüfus Yoğunluğu (Kişi / km ²)	Şehirleşme Oranı (%)	Nüfus Yoğunluğu (Kişi / km ²)	
GAP	62,7	88	68,5	101	91,5	108	
TÜRKİYE	64,9	87	76,3	96	91,3	100	

Kaynak: TÜİK (2014)

Bölge'nin yıllık nüfus artış hızı Türkiye ortalaması olan binde 13,66'nın oldukça üzerinde seyretmekte, 2013 verilerine göre binde 3,52 oranında farkla binde 17,18 olarak gerçekleşmiştir.

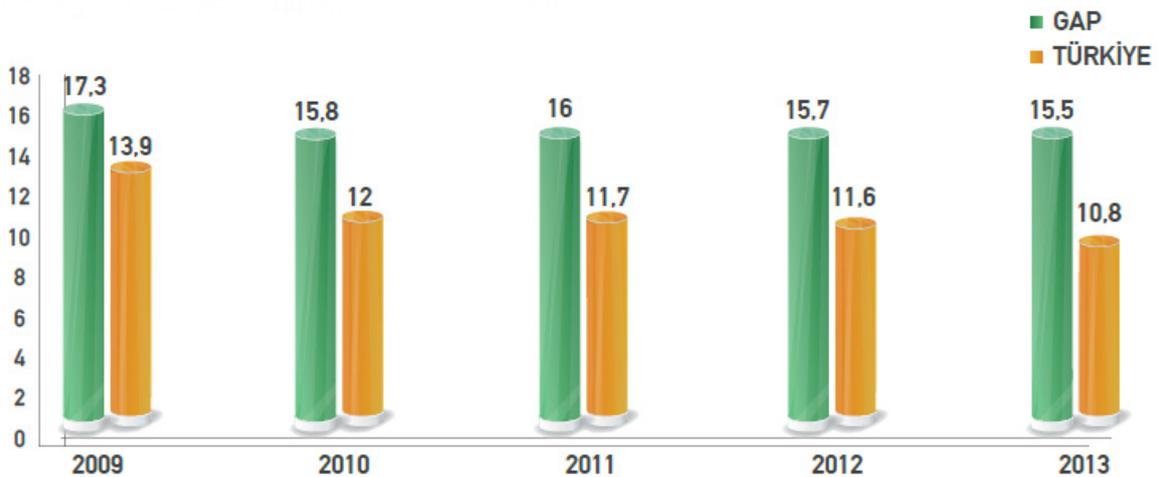
Tablo 28: GAP Bölgesi İl, İlçe Merkezleri ile Belde ve Köy Nüfusu ve Nüfus Artış Hızı (2013)

İller	Toplam Nüfus	İl ve İlçe Merkezleri Nüfusu	Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde)
Adıyaman	597.184	373.183	3,23
Batman	547.581	420.833	20,7
Diyarbakır	1.607.437	1.607.437	10,9
Gaziantep	1.844.438	1.844.438	24,63
Kilis	128.586	936.40	33,74
Mardin	779.738	779.738	8,65
Siirt	314.153	193.282	10,48
Şanlıurfa	1.801.980	1.801.980	22,39
Şırnak	475.255	296.790	17,56
GAP	8.096.352	7.411.321	17,18
TÜRKİYE	76.667.864	70.034.413	13,66

Kaynak: TÜİK (2014)

GAP illerinde 2002 yılında %52 olan sağlık kuruluşlarında gerçekleşen doğum oranı, 2012 yılında %95,5'e yükselmiştir. Anne ölüm oranı 2008 yılında yüz binde 38,9 iken, 2012 yılında yüz binde 14,7'ye gerilemiştir. Bebek ölüm oranı 2009 yılında binde 17,4 iken 2012 yılı sonunda binde 15,6'ya ve 2013 yılında da 15,5'e düşmüştür

Tablo 29: GAP Bölgesi ve Türkiye'de Bebek Ölüm Hızı (Binde) (2013)

Kaynak: TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu, Doğum ve Ölüm İstatistikleri, 2014

3.4.3. GAP'ın Kronolojik Tarihi

1936 Elektrik İşleri Etüt İdaresi kuruldu

1936 Atatürk'ün emri ile Fırat Nehri'nde “Keban Projesi” ile ilgili keşif etütlerine başlanılmış ve Fırat Nehri'nde incelemeler yapmak üzere Palu, Pertek, Keban Boğazı, Kömürhan, Karakaya ile Kemaliye'de birer rasat istasyonu kurulmuştur.

1938 Keban Boğazı'nda jeolojik ve topografik etütler başladı, akım istasyonları teşkil edildi.

1939 İkinci Dünya Savaşı sebebiyle kaybedilen 13 yıl.

1954 DSİ Kuruldu. Bu dönemde Türkiye havza çalışmaları başladı, ülke 26 havzaya ayrıldı.

1961 Fırat Planlama Amirliği kuruldu.

1964 Amirlik “Fırat Havzası İstikşaf Raporu”nu yayınladı.

1967 Amirlik “Aşağı Fırat Projesi İstikşaf Raporu”nu yayınladı.

1970 Amirlik “Aşağı Fırat Fizibilite Raporu”nu yayınladı

1971 Amirlik “Dicle Havzası İstikşaf Raporu”nu yayınladı.

1966 Keban Barajı'na ilk kazma vuruldu.

1968 Aşağı Fırat Havzası'nda önerilen depolama tesisleri ve hidroelektrik santraller fizibilite aşamasında, sulama tesisleri de master plan aşamasında bir yerli-yabancı firmalar grubuna ihale edildi. Çalışmalar 1970 yılında tamamlanmıştır.

- 1974 Keban Barajı işletmeye alındı.
- 1976 Karakaya Barajı inşaatı başladı.
- 1977 Aşağı Fırat Havzası ile Dicle Havzası'ndan ne şekilde faydalanılacağı açıklık kazandı. İki havza için düşünülen projelerin birleştirilerek "Güneydoğu Anadolu Projesi" olarak adlandırılması benimsendi.
- 1980 Aşağı Fırat ve Dicle Projeleri birleştirilip GAP adı altında toplandı.
- 1981 Atatürk Barajı derivasyon tünelleri ve Şanlıurfa Tünelleri'nin inşaatı başladı.
- 1986 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin entegre bölgesel planlama çerçevesinde ele alınması, yürütülmekte olan faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması ve yönlendirilmesi görevi Devlet Planlama Teşkilatına verilmiştir.
- 1987 Karakaya Barajı elektrik üretmeye başladı.
- 1988 DPT, GAP'ı entegre ve çok sektörlü bir sosyo-ekonomik kalkınma projesi olarak ele almak amacı ile GAP Master Plan çalışmasını başlattı.
- 1989 **GAP Master Planı Hazırlandı.**
- 1989 **T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı kuruldu.**
- 1990 Atatürk Barajı'nda su tutuldu.
- 1992 Atatürk Barajı'nda elektrik üretimi başladı.
- 1994 Şanlıurfa Tünelleri'nden Harran Ovası'na su verildi.
- 1997 Kralkızı ve Dicle Barajları'na su tutuldu.
- 1998 Batman Barajı'nda su tutuldu.

- 1998 Bakanlar Kurulu GAP'ın en geç 2010 yılında bitirilmesi kararı aldı.
- 1999 Karkamış Barajı ve HES tamamlandı.
- 2000 Birecik Barajı ve HES tamamlandı.
- 2001 Hükümetler arası İkili İşbirliği çerçevesinde Yaylak Ovası Sulaması inşaatına başlandı.
- 2002 GAP Master Planı 2002-2010 yılını kapsayan GAP Bölge Kalkınma Planı'na dönüştürüldü.
- 2002 Hükümetler arası İkili İşbirliği çerçevesinde Bozova Pompaj Sulaması 1. Kısım İnşaatına başlandı.
- 2007 2013 yılında bitirilmesi planlanan Ilısu Barajı'nın temeli atıldı.
Ağustos 2007 yılında mukavelesi yapılan Baraj inşaatında, çeşitli nedenlerden dolayı durmalar yaşanmış ve 2014 yılında ancak %75'i tamamlanabilmiştir. Tahmini bitiş yılı 2016 yılı sonu olarak güncellenmiştir.
- 2008 GAP Eylem Planı (2008-2012) hazırlandı.
Eylem Planı'nın uygulandığı beş yıllık süre içerisinde gerçekleştirilen yatırımlar ile klasik anlamda GAP büyük ölçüde tamamlanmış; Bölge'nin kalkınma göstergelerinde somut ve önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bu dönemde altyapı çalışmalarına devam edilirken insani kalkınmaya odaklanan yatırımlara ağırlık verildiği gözlemlenmektedir.
- GAP EP (2008-2012)'de 4 gelişme ekseninde 73 ana eylem kapsamında 300'den fazla proje ve faaliyet yer almıştır.*
- 2014 GAP Eylem Planı (2014-2018) hazırlandı.
Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu tarafından açıklanan eylem planı ile 26,7 milyar TL'lik kamu yatırımı planlanmıştır. Eylem Planı kapsamında,

Bölge'nin mevcut potansiyelinin değerlendirilerek rekabet gücünün artırılması, ekonomik kalkınmasının ve sosyal gelişmesinin hızlandırılarak ulusal büyümeye ve Türkiye'nin 2023 yılı hedeflerine katkısının azami düzeye çıkarılması hedeflenmiştir.

3.4.4. GAP'ın Kalkınma Aşamaları

3.4.4.1. GAP Su Kaynakları Geliştirme Programı

Fırat Havzası ve Dicle Havzası projeleri olmak üzere iki gruptan oluşan GAP, Su Kaynakları Geliştirme Programı kapsamında 22 baraj, 19 hidroelektrik santral inşası öngörülmüş, projenin tamamlanması sonucunda 1,822 bin hektar alanın sulanması ve yılda 27 milyar kilovatsaat elektrik enerjisi üretilmesi planlanmıştır. Ayrıca münferit projeler kapsamında 7 baraj ve 1 HES'in yapımı yer almıştır.⁹¹

Güneydoğu Anadolu'da çok geniş alanların sulamaya açılmasıyla başlayacak olan büyük değişim Bölge'nin sosyal ve ekonomik bütün sektörlerini etkileyecektir. İlk aşamada Bölge ekonomisinin sanayi, ticaret, ulaştırma gibi tarım dışı sektörlerinin tarımsal üretimdeki artıştan doğrudan etkilenmesiyle başlayacak olan değişim, ikinci aşamada tarım dışı sektörlerin birbirinden etkilenmeleriyle de birçok boyut kazanacaktır. Tarımda sulamayla başlayıp, sanayi ve giderek diğer hizmetlere yayılacak olan bu zincirleme reaksiyon bir yandan çok değişik konularda geniş yatırım ve gelişme olanakları yaratırken, diğer yandan da sosyal ve fiziki altyapıda önemli ihtiyaçlar doğuracaktır.⁹²

Yatırımlarda etkinliğin ve sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması, birbirlerini tamamlayıcı nitelikteki yatırımların zaman ve mekân itibariyle koordineli bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu amaçla hazırlanan GAP Master Planı Nisan 1989'da tamamlanmıştır.

⁹¹ GAP'ta Son Durum 2012, T.C. Kalkınma Bakanlığı, GAP Bölge İdaresi Başkanlığı, 2012.

⁹² GAP'ta Son Durum 2012, T.C. Kalkınma Bakanlığı, GAP Bölge İdaresi Başkanlığı, 2012.

Tablo 30: GAP Su Kaynakları Geliştirme Programı (Fırat-Dicle)

GAP Su Kaynakları Geliştirme Programı

KURULU GÜÇ	:	7 389 MW (Münferit Projeler Dahil)	BARAJ ADEDİ :	22			
ENERJİ ÜRETİMİ	:	26 853 GWh (Münferit Projeler Dahil)	HES ADEDİ :	19			
SULAMA ALANI	:	1 779 884 ha (Münferit Projeler Dahil)					
FIRAT – DİCLE HAVZASI							
Proje ve Üniteleri	Kurulu Güç (MW)	Enerji Üretimi (GWh)	Sulama Alanı (ha)	Proje ve Üniteleri	Kurulu Güç (MW)	Enerji Üretimi (GWh)	Sulama Alanı (ha)
1.KARAKAYA PROJESİ	1 800	7 354		8.DİCLE-KRALKIZI PROJESİ	204	442	119 755
Karakaya Brj. ve HES	1 800	7 354	-	Kralkızı Barajı ve HES	94	146	-
2.AŞAĞI FIRAT PROJESİ	2 450	9 024	691 858	Dicle Barajı ve HES	110	296	-
Atatürk Barajı ve HES	2 400	8 900	-	Dicle Sağ Sahil Caz. Sul.	-	-	50 743
Şanlıurfa HES	50	124	-	Dicle Sağ Sahil Pom. Sul. (P ₂ -P ₅)	-	-	23 085
Ş.Urfa Tüneli ve Sulamaları:	-	-	376 699	Dicle Sağ Sahil Pom.Sul. (P ₆)	-	-	8.100
(a) Ş.Urfa-Harran Ovası Sulaması	-	-	(151 419)	Dicle Sağ Sahil Pom.Sul. (P ₃ -P ₄)	-	-	37.827
(b) Mardin-Ceylanpınar Caz. Sul	-	-	(109 184)	9.BATMAN PROJESİ	198	399	34 421
(c) -Mardin-Ceylanpınar Pomp.Sul.	-	-	(116 086)	Batman Barajı ve HES	198	399	-
Mardin-Ceylanpınar YAS Sul.	-	-	111 939	Batman Sol Sahil Sulaması	-	-	15 828
Siverek-Hilvan Pom.Sul.	-	-	158 053	Batman Sağ Sahil Caz. Sul.	-	-	18 593
Bozova Pompaj Sul.	-	-	45 167	10.BATMAN-SİLVAN PROJESİ	160	623	235 048
3.SINIR FIRAT PROJESİ	861	3 168		Silvan Barajı ve HES	160	623	-
Birecik Barajı ve HES	672	2 516	-	Dicle Sol Sahil Caz .Sul.	-	-	169 321
Karkamış Barajı ve HES	189	652	-	Dicle Sol Sahil Pom .Sul.	-	-	65 727
4.SURUÇ YAYLAK PROJESİ			113 419	11.GARZAN PROJESİ	55	199	39 164
Yaylak Ovası Sulaması	-	-	18 322	Garzan Barajı ve HES	55	199	-
Suruç Ovası Sulaması	-	-	95 097	Garzan Sulaması	-	-	39 164
5.ADIYAMAN-KAHTA PROJESİ	195	437	77 631	12.ILISU PROJESİ	1 200	3 833	
Çamgazi Barajı Sulaması	-	-	8 000	İlisu Barajı ve HES	1.200	3.833	-
Gömikan Barajı ve Sulaması	-	-	7 243	13.CİZRE PROJESİ	240	1 280	121 000
Koçalı Barajı ve HES, Sulama	40	120	17 761	Cizre Barajı ve HES	240	1 280	-
Sırımtaş Barajı ve HES (4.628)	19	87	-	Nusaybin-Cizre-İdil Sul.	-	-	89 000
Fatopaşa HES	22	32	-	Silopi Ovası Sulaması	-	-	32 000
Kahta Barajı ve HES	75	71	-	TOPLAM	2 057	6 776	549 388
Bulam Reg. ve HES (4.628)	9	43	-	MÜNFERİT PROJELER(*)			36 548
Büyükçay Barajı ve HES, Sulama	30	84	12 322	KÜÇÜK SU İŞLERİ			3 258
Atatürk Baraj Gölünden Pom.Sul.	-	-	23 998	GENEL TOPLAM	2.057	6.776	589.194
Samsat Pompaj Sulaması	-	-	8 307				
6.ADIYAMAN-GÖKSÜ-ARABAN	12	52	70 968				
Çetintepe Barajı	-	-	-				
Adıyaman-Göksu Araban Sul.	-	-	70 968				
Erkenek HES	12	52	-				
7.GAZİANTEP PROJESİ			140 903				
Hancağz Barajı ve Sulaması	-	-	6 945				
Kayacık Barajı ve Sul.	-	-	20 000				
Kemlîm Barajı ve Sul.	-	-	3 088				
Seve Barajı (İçme Suyu)	-	-	-				
Belkıs-NizipPom. Sul.	-	-	10.164				
Birecik B. Göl. Pom.	-	-	95 976				
Bayramlı Regülatör ve Sul.	-	-	3 783				
TOPLAM	5 318	20 035	1 094 779				
MÜNFERİT PROJELER(*)	14	42	90 072				
KÜÇÜK SU İŞLERİ			5 839				
GENEL TOPLAM	5 332	20 077	1 190 690				

Kaynak: DSİ Genel Müdürlüğü, 2014

(*) Münferit Projeler ve küçük su işleri toplamı dahildir.

3.4.4.2. GAP Master Planı

Bölge kalkınmasının çerçevesini çizen GAP Master Planı, özellikle su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesini mali ve teknik kapasiteleri de dikkate alarak bir takvime bağlamış; bu değişimin ekonomik ve sosyal sektörlerde uyaracağı gelişmeyi, yaratacağı istihdamı, bunun getireceği nüfus büyüklüğü ile bu nüfusun kentler ve kırsal alanlarla muhtemel dağılımını saptamış; eğitim ve sağlık hizmetleriyle konut ve kentsel altyapı ihtiyaçlarını makro düzeyde belirlemiş ve yıllara göre finans ihtiyacını ortaya koymuştur. GAP Master Planı, çeşitli kamu kuruluşlarının kalkınma çabalarının bütünleştirilmesi ve eşgüdümlendirilmesini kolaylaştıran ve Bölge gelişmesinin alması gereken seyir ve alt ölçeklerde üretilecek plan, program ve projeler için de bir rehber niteliği taşımaktadır.

GAP Master Planı'nda plan dönemi başlangıcı olarak kabul edilen 1985 yılında, GAP'ta kişi başına düşen Gayrisafi Bölgesel Hasıla'nın (GSBH), Türkiye kişi başına düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasılası'nın (GSYİH) % 47'si düzeyinde olduğu tahmin edilmiştir. GAP Master Planı'nda maksimum gelişme senaryosuna göre, GSBH'nin yılda % 7,7 oranında artması öngörülmektedir.

Master Plan Hedefleri

- 1,7 milyon hektar alanın sulanması (GAP Bölge Kalkınma Planı'nda sulanacak alan 1,82 milyon ha olarak hedeflenmiştir.)
- Yılda 27 milyar kilovatsaat hidroelektrik enerji üretiminin sağlanması
- Kişi başına gelirin % 209 oranında artması
- 3,8 milyon kişiye istihdam olanağı sağlanması
- GSBH'da % 445 artış sağlanması⁹³ hedeflenmiştir.

3.4.4.3. Sürdürülebilir İnsani Gelişme

GAP, insanı merkez alan bir bölgesel kalkınma projesidir. Tüm kamu kaynaklı yatırımlar eşit, adil, erişilebilir, sürdürülebilir bir kalkınmanın aracıdır. Asıl hedef insan mutluluğudur. Sürdürülebilir insani gelişme; doğal ve beşeri kaynakların optimum kullanımı yoluyla, gelecek kuşakların olanakları tüketilmeden, halkın tercih ve potansiyelinin eksiksiz bir biçimde hayata geçirilebileceği bir ortamın yaratılmasını ifade

⁹³ GAP Yönetici El Kitabı 2011, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, 2011, Şanlıurfa.

etmektedir. Bu çerçevede toplum, ekonomi, kültür, kalkınmada adillik, kadın-erkek eşitliği, eğitim, sağlık, fiziksel planlama, tarım ve çevre ile ilgili konular dikkate alınmakta, bütün bu konuların merkezinde ise insan bulunmaktadır.

GAP, Bölge'nin doğal kaynaklarının akılcı kullanımı ve yönetimi, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve ulusal kaynakların rasyonel tahsisi ile Bölge'de sürdürülebilir insani gelişmeyi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Proje bölgesi ile Türkiye'nin daha gelişmiş bölgeleri arasındaki farkı ortadan kaldırmayı ve eşitlikçi bir gelişmeye katkıda bulunmayı öngören GAP'ta; sosyal, çevresel, kültürel araştırmalar ve bunlara dayalı uygulamalar da bu anlamda en önemli bileşenlerdir.

Sürdürülebilirlik kavramının uluslararası kalkınma konularının gündemine girmesiyle birlikte her ülke, özel koşullarından hareketle, kendi sürdürülebilir kalkınma ölçütlerini belirlemek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin bu alandaki gereksinimlerini belirlemek amacıyla 1995 yılı Mart ayında GAP İdaresi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) ile birlikte Şanlıurfa'da bir seminer gerçekleştirmiştir. GAP Bölgesi'nin kalkınma süreciyle ilgili kesimlerin ve temsilcilerin yer aldığı, etkin bir danışma ve katılım sürecinin sağlandığı bu seminerde gerek seminerin sonuçlarına gerekse GAP Master Planı'nın amaç ve öngörülerine dayanarak, kalkınma süreci için "sürdürülebilirlik" bağlamında aşağıdaki hedefler benimsenmiştir:

1. Bölge'deki ekonomik koşulları mümkün olan en ileri düzeyde geliştirecek şekilde yatırımların artırılması,
2. Sağlık ve eğitim hizmetlerinin ülke düzeyine ulaşacak biçimde geliştirilmesi,
3. Yeni istihdam olanaklarının yaratılması,
4. Kentlerde yaşam kalitesi ile kentsel ve toplumsal altyapının, daha sağlıklı kentsel çevreler yaratılmasına olanak tanıyacak biçimde iyileştirilmesi,
5. Kırsal altyapının sulamada optimal gelişmeye olanak tanıyacak biçimde tamamlanması,
6. Bölge içi ve bölgeler arası ulaşabilirliğin artırılması,
7. Mevcut ve yeni kurulacak sanayilerin altyapı gereksinimlerinin karşılanması,
8. Suyun, toprağın, havanın ve bunlarla ilintili eko-sistemlerin öncelikli olarak korunması,
9. Karar alma ve proje uygulanmasında halk katılımının geliştirilmesi.⁹⁴

⁹⁴ GAP Yönetici El Kitabı 2011, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, 2011, Şanlıurfa.

GAP çerçevesinde sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenleri ise sosyal, tarımsal, fiziksel, mekânsal, çevresel sürdürülebilirlik ile ekonomik geçerlilik olarak ifade edilmiştir. Çevresel ve kültürel sürdürülebilirlik doğal kaynakların sürdürülebilirliğine, çevre ve kültürel mirasın korunmasına bağlıdır. Ekonomik geçerlilik verimli ve etkin projelerin uygulanması, istihdam olanakları, ekonomik gelişme ve özel sektör katılımı ile çok yakından ilgilidir. Sosyal sürdürülebilirlik ise katılımcılık, eşitlik, adillik ve insan kaynaklarının gelişimi ilkelerinin benimsenmesi ile sağlanabilmektedir.

Diğer yandan, sürdürülebilir kalkınma kamu sektörü ile birlikte özel sektör ve halk katılımından oluşan bir tabana dayalıdır. Kamu yatırımları sürdürülebilir kalkınmada gerekli altyapıyı oluşturmak, özel sektör ağırlıklı olarak sanayi yatırımlarını gerçekleştirmek, halk ise planlamadan uygulamaya kadar her alanda gelişmenin içinde olmak durumundadır.

Sürdürülebilir insani gelişme kavramının GAP literatürüne girmesiyle birlikte proje, ağırlıklı bir biçimde çevresel ve insani boyutları da kapsamına almış ve temel hedef olarak da Bölge insanının yaşam kalitesinin yükseltilmesini benimsemiştir. Bu yaklaşım ile ekonomik büyümeye yönelik fiziksel yatırımlar da dâhil tüm proje ve uygulamalar insani gelişmeye yaptığı katkı açısından değerlendirilmektedir.

3.4.4.4. GAP Bölge Kalkınma Planı

GAP Master Planı'nın yapımından sonra Bölge'de ve Türkiye'de plan kapsamındaki varsayımlara uymayan önemli gelişmeler (Körfez Savaşı, Irak Ambargosu, Irak'ın İşgali, Suriye'deki iç karışıklıklar, göç dalgaları, terör, ekonomik krizler) meydana gelmiş ve özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren derinleşen kamu kesiminin finansal sorunları nedeniyle plan hedeflerinden önemli ölçüde sapmış ve GAP'ın 2005 yılında tamamlanmasının mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Diğer yandan, dünyada çevre konularına duyarlılık artmış, katılımcılık, kalkınmanın sürdürülebilirliği, cinsiyet dengeli kalkınma gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Tüm bu nedenlerle, Bölge kalkınmasına farklı bir yaklaşım getirecek yeni bir plan hazırlanması ihtiyacı doğmuştur.

Haziran 1998'de alınan Bakanlar Kurulu kararı ile GAP'taki tüm yatırımların tamamlanması için 2010 hedef yılı olarak belirlenmiş ve GAP'ın tüm sektörel

bileşenleriyle birlikte öngörülen tarihte tamamlanması için gerekli koordinasyon ve planlama çalışmalarını yapma görevi GAP İdaresine verilmiştir. Böylece, 1989 yılından farklı olarak, insani gelişmeyi öncelikli hedef kabul eden GAP Bölge Kalkınma Planı (BKP), sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda ve çeşitli kesimlerden paydaşların etkin katılımıyla hazırlanmıştır. Plan, aynı zamanda uygulanacak projeleri kapsayan eylem planını da içermektedir. Hazırlanan GAP Bölge Kalkınma Planı 6.11.2002 tarihli ve 2002/48 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile ilgili kurum ve kuruluşlara gönderilmiştir.⁹⁵

Plan'ın hazırlanması sürecinde paydaşların talepleri doğrultusunda üç temel amaç belirlenmiştir. Bunlar; “kalkınma altyapılarının geliştirilmesi ve çevrenin korunması”, “insan kaynaklarının geliştirilmesi” ve “Bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması”dır. Bölge Kalkınma Planı bu amaçlar çerçevesinde hazırlanmıştır.

BKP, GAP Master Planı'nda ve daha sonraki çalışmalarda belirlenen yatırımlar ve projelerin tümünün 2010 yılı itibariyle gerçekleşmesini öngörmekte ve yeni Kalkınma Planı'nın çıkış noktalarını oluşturan insan odaklılık, katılımcılık, sürdürülebilirlik, insani gelişme ve toplumsal gelişme gibi ilkeleri ön plana çıkarmaktadır.⁹⁶

BKP'ye ilişkin başlıca temel göstergeler aşağıda özetlenmiştir. Yatırımlar ve hasılaya ilişkin değerler 1998 yılı fiyatlarıyla milyar dolar cinsinden verilmiştir.

Tablo 31: GAP Bölge Kalkınma Planı Temel Öngörülleri

	(Milyar Dolar)
Toplam Yatırımlar (2002-2010)	23,4
- Kamu Yatırımları	12,0
- Özel Yatırımlar	11,4
Bölgesel Hasıla	23,9
Toplam Sulama (brüt bin ha)	1 505,3
Toplam İstihdam (bin kişi)	3 305,1
Nüfus (bin kişi)	8 601,8

Kaynak: GAP'ta Son Durum 2012, Kalkınma Bakanlığı, GAP Bölge İdaresi Başkanlığı, 2012.

⁹⁵ Hiperlink, gap.gov.tr (Şubat 2013)

⁹⁶ Hiperlink, gap.gov.tr (Şubat 2013)

Plan'ın Finansman İhtiyacı

2002-2010 dönemini kapsayan Plan'ın toplam kaynak ihtiyacı 1998 yılı fiyatlarıyla 23,4 milyar dolardır. Bu yatırımların 12 milyar dolarlık kısmının kamu kesimi kaynaklarından; kalan 11,4 milyar dolarlık yatırımın ise özel sektör tarafından karşılanması öngörülmüştür.

Yatırım Öncelikleri

Bölge'ye sabit sermaye yatırımı olarak tahsis edilecek toplam kamu kesimi kaynaklarının % 54,2'sinin tarım kesimine, % 10,9'unun sanayi kesimine, % 6,2'sinin ulaştırma sektörüne, % 8,1'inin eğitime, % 4,3'ünün sağlık sektörüne ve % 16'sının altyapı ve diğer hizmetlere tahsisi planlanmıştır.

Bölge'nin sosyo-ekonomik yapısının değişim ivmesi kazanabilmesi, istihdam olanaklarının artırılması ve şimdiye kadar yapılmış yatırımların nemasının alınması açısından sulama yatırımlarına önem verilmiştir.

Halk sağlığını korumak ve yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla kentsel içme suyu ve kanalizasyon yatırımlarıyla arıtma tesisleri ve köy içme suyu teminine öncelik verilmiştir.

Toplumsal dönüşüm açısından eğitim ve sağlık tesislerinin önemi büyüktür. Plan'da yeni tesis yatırımları yanında, mevcutların yeterli donanımına kavuşturulmasına ve devam eden yatırımların tamamlanmasına dikkat edilmiştir.

Ayrıca, turizme yönelik altyapının iyileştirilmesi, kültür varlıklarının kurtarılması, korunması ve restorasyonuna yönelik yatırımlara önem verilmiştir.

Çevrenin korunmasına yönelik olarak toprak-su kaynaklarının ve biyolojik çeşitliliğin korunması, doğal koruma alanlarının oluşturulması ve yönetilmesi, yer altı sularının kirliliğe karşı korunması, hava kalitesinin korunmasını sağlayacak yönetim yapısının oluşturulması ile sanitasyon programlarının ve katı atık yönetiminin hayata geçirilmesi hedeflenmiştir.

Plan'ın Öngörüleri

1998 yılında 10,5 milyar dolar olan Gayri Safi Bölge Hasılası yıllık ortalama 7,8'lik bir büyüme hızı ile 2010 yılında yaklaşık 24 milyar dolara (1998 yılı fiyatlarıyla) ulaşacaktır.

Bölge'de 1998 yılında 1685 dolar olan Kişi Başına Gelir, yıllık ortalama % 6,4 oranında artarak 2010 yılında 3563 dolara ulaşacaktır. Böylelikle, Bölge Kişi Başına Geliri'nin ülke Kişi Başına Geliri'ne oranı 1998'de % 52 iken 2010 yılında % 62'ye yükselecektir.

2010 yılında Bölge nüfusu 8,6 milyon kişiye ulaşırken, kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı % 37'den % 33'e düşecektir. Plan döneminde yaklaşık 1 milyon 200 bin kişi daha çalışan nüfusa dâhil edilecektir. Sağlanacak ek istihdamın % 58'i tarım sektöründe, % 32'si hizmet sektöründe ve kalan yaklaşık % 10'u da sanayi sektöründe değerlendirilecektir.⁹⁷

Ancak yaşanan iç ve dış siyasi olaylar, 2008'de ortaya çıkan küresel ekonomik kriz, terör olayları, komşu ülkelerde yaşanan karışıklıklar hedefi saptırmıştır. GAP Bölge Kalkınma Planı'nda "2002-2010 döneminde 1,5 milyon hektarlık bir alan sulu tarıma açılacaktır" denilmesine rağmen daha öncekilerde olduğu gibi bu hedef tutturulamamıştır.

3.4.4.5. GAP Eylem Planı (2008-2012)

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki yatırımların hızlandırılarak büyük bir bölümünün 2012 sonuna kadar tamamlanması, ekonomik büyüme, sosyal gelişme ve istihdam artışı sağlanarak Bölge'de yaşayan vatandaşların refah, huzur ve mutluluğunun artırılması amacıyla bütün yatırımlar ve yaşanan gelişmeler gözden geçirilmiş, başta sulama olmak üzere temel altyapı yatırımlarının hızlandırılarak büyük bir bölümünün 2012 yılı sonuna kadar tamamlanması kararı alınmış; GAP Eylem Planı (2008-2012) hazırlanarak uygulamaya konulmuştur.

GAP Eylem Planı kapsamında;

- ◆ Ekonomik Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi,
- ◆ Sosyal Gelişimin Sağlanması,

⁹⁷ Hiperlink, gap.gov.tr (Şubat 2013)

- ◆ Altyapının Geliştirilmesi,
- ◆ Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi olmak üzere dört stratejik gelişme eksenini ve bu eksenler altında 73 ana eylem bulunmaktadır. Ana eylemler çerçevesinde yer alan proje ve faaliyetlerin sayısı ise 300'ün üzerindedir.⁹⁸

3.5. GAP BÖLGESİ SEKTÖREL VERİLERİ

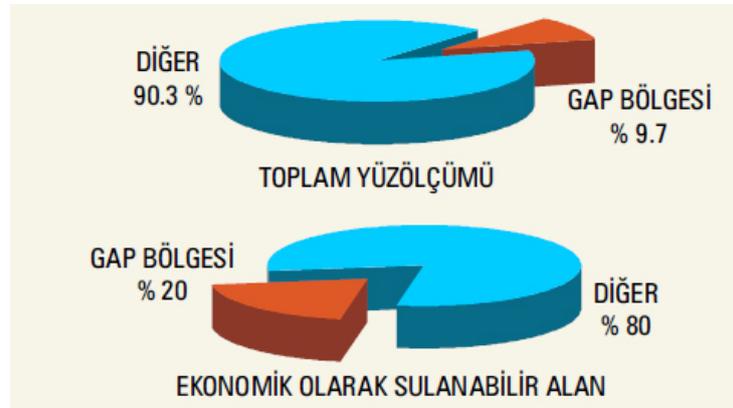
3.5.1. Tarım Sektörü

GAP Türkiye'nin güneydoğusunda 9 ili içine alan bölgede uygulanmaktadır. GAP Bölgesi 75.358 kilometre karelik yüzölçümü ve 6,6 milyon nüfusu ile Türkiye'nin alan ve nüfus açısından yaklaşık % 10'luk bölümünü oluşturmaktadır. Bölge, güneyde Suriye, güneydoğuda ise Irak'la sınır komşusudur.

GAP Bölgesi'nin doğal kaynak potansiyeli yüksektir. Yer üstü su kaynağı açısından Fırat ve Dicle nehirlerinin yıllık ortalama debisi 53 milyar m³/yıl, nehirlerin ana kol debileri ise sırasıyla, 30 milyar m³ ile 16,7 milyar m³'tür. Bölge'nin yıllık toplam 46,7 milyar m³ düzeyindeki ana kol akarsu potansiyeli, Türkiye toplam akarsu potansiyelinin % 28,5'ini oluşturmaktadır. Bölge'nin yer altı suyu potansiyeli, toplam 1,5 milyar m³ olarak tahmin edilmektedir.⁹⁹

İşlemeli tarıma elverişli I., II. ve III. sınıf arazi miktarı 2.467,5 bin ha olup, toplam arazinin % 33'ü kadardır. Kısıtlı işlemeye uygun arazi 649,3 bin ha (IV. sınıf) hesaba katıldığında, Bölge topraklarının % 42,2'si tarıma elverişli görülmektedir.

Şekil 12: GAP Bölgesinin Türkiye Alanına Oranı

Kaynak: GAP Yatırım Fırsatları Kitapçığı

⁹⁸ Hiperlink, gap.gov.tr (Şubat 2013)

⁹⁹ Hiperlink, gap.gov.tr (Şubat 2013)

Tarıma kazandırılabilir taşlı arazi miktarı 266 bin ha'dır. Bunun % 60'ı Şanlıurfa ili sınırları içerisinde. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin toplam arazi varlığının (7,5 milyon ha) % 43,6'sı bitkisel üretim (3 290 575), % 29,4'ü çayır-mera (2 214 473) ve % 19,2'si orman-fundalık (1 451 185) arazisidir. Türkiye'de ortalama işletme büyüklüğü 61 dekar iken, GAP alanında ortalama 104,8 dekar olup, Türkiye ortalama işletme büyüklüğünün hayli üstündedir.¹⁰⁰

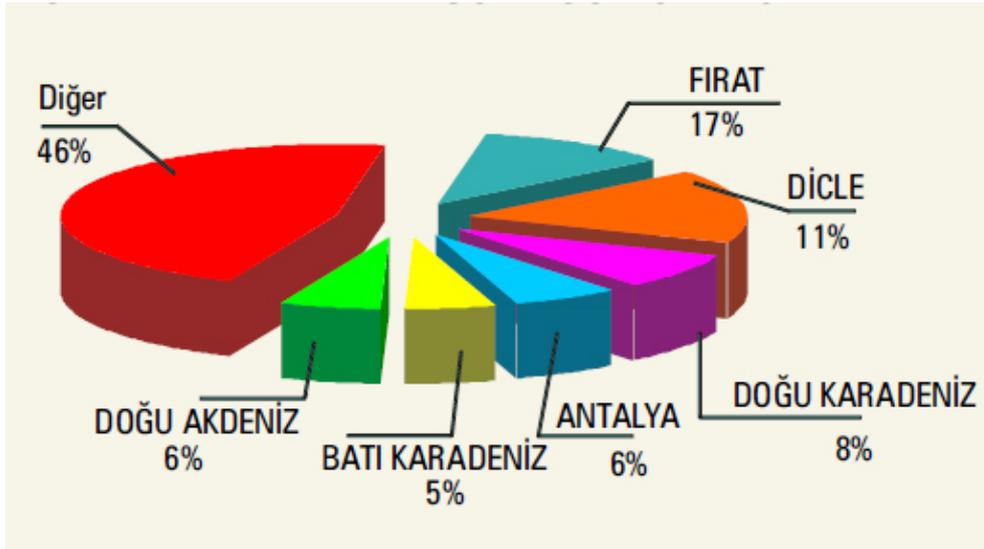
Bölge'nin yaklaşık 2,1 milyon ha'lık brüt alan sulama potansiyeline sahiptir. Bu, Türkiye'nin ekonomik olarak sulanabilir arazisinin % 20'sini oluşturmaktadır. DSİ Genel Müdürlüğü, Fırat ve Dicle nehir havzalarında, münferit projelerle birlikte, toplam olarak 1,8 milyon ha'lık brüt alanda sulama imkânı oluşturacaktır. Buna ek olarak, mülga Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) projelerinin 200 bin ha ve halk sulamalarının ise 100 bin ha brüt alanda sulama potansiyelinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bölge kırsal alanı agro-ekolojik yapılara ve üretim imkanlarına sahip bulunmaktadır. Planlama çalışmalarında, agro-ekolojik açıdan birbirinden farklılık gösteren 22 adet bölge tespit edilmiştir. Sulama alanları ile sulama dışı alanların gelir yapıları farklı potansiyel taşıdığı gibi söz konusu bölgelerin alt bölgeleri de farklı gelir imkânlarına sahip bulunmaktadır. GAP İdaresi tarafından planlama sürecinde Bölge'nin 7 iline bağlı 21 köyünde gerçekleştirilen bir gözlem çalışmasının sonuçlarına göre, dağlık bölgelerdeki köylerin gelir düzeyi, ovada ve çok sınırlı alanlarda sulama imkânına sahip bulunan köylerdeki gelirin 1/3'ü düzeyini ancak yakalayabilmektedir. Bu bağlamda, sadece işletme ve köy düzeyinde sürdürülecek kalkınma faaliyetlerinin sınırlı sonuçlar vereceği gözlenmekte, bu nedenle benzerlik gösteren kırsal alt bölgeler düzeyinde kalkınmanın ekonomik ve sosyal bir çok dinamiğe dayandırılması ihtiyacı doğmaktadır. Özellikle, kamu hizmetlerini bütünleştiren ve eş zamanlı sunulmasına imkân veren kalkınma programlarının katılımcı bir süreçle hayata geçirildiği katılımcı kırsal kalkınma yaklaşımı önem kazanmaktadır.

GAP Bölgesi, ülke genelinde ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın % 20'sine sahiptir ve Fırat ve Dicle nehirleri birlikte Türkiye'nin toplam su potansiyelinin % 28'ini oluşturmaktadır.

¹⁰⁰ GAP Yönetici El Kitabı 2011, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, 2011, Şanlıurfa.

Şekil 13: Havzalara Göre Türkiye'nin Su Potansiyeli

Kaynak: GAP Yatırım Fırsatları Kitapçığı

Bölge’de gerçekleşen ürün deseninde sulu tarım alanlarında pamuk başat üründür. GAP Bölgesi, Türkiye pamuk üretiminin yarısından fazlasını karşılamakta olup (% 55), ülkemizde yetiştirilen bitkisel ürünlerden kırmızı mercimeğin % 98’i, Antepfıstığının % 87’si, Arpanın % 23’ü, Buğdayın % 18’i ile Mısır’ın % 12’si yine Bölgemizden karşılanmaktadır. Bölge’de sulamaların tamamlanmasıyla birlikte özellikle yaş sebze, meyve ve endüstri bitkilerinin (pamuk, mısır, soya) üretiminde büyük artış beklenmektedir.¹⁰¹

Aşağı Fırat Projesi kapsamında yer alan Şanlıurfa-Harran Ovaları sulama alanında, kuru tarımdan sulu tarıma geçişle birlikte, üretim yapısı ve ilişkilerinde önemli değişimler yaşanmış ve tarımsal hâsıla artmıştır. Bazı ürünlerin verimliliğinde görülen artışlar, özellikle sulu tarım koşullarında yetiştirilen pamuk ve mısırdaki önemli sayılabilecek düzeylere varmıştır.

Bölge’nin arazi varlığındaki miras yoluyla parçalanma ve dağınık parsellerin sorunu devam etmektedir. Bunun yanında, tapu-kayıt sisteminin, miras ya da devir yoluyla intikal eden arazilerin nihai mülkiyet durumlarına göre yenilenmediği anlaşılmaktadır. Şanlıurfa-Harran sulama alanında GAP İdaresi tarafından gerçekleştirilen bir gözlem çalışmasına göre toprak sahiplerinin % 33’ünün tapuya sahip bulunmadıkları belirlenmiştir. Dengesiz mülkiyet yapısı bağlamında mevcut işletmelerin sermaye ve mevsimlik emek kısıtları; kiracılık, ortakçılık gibi arazi kullanım modellerinin sürmesini engellemektedir.

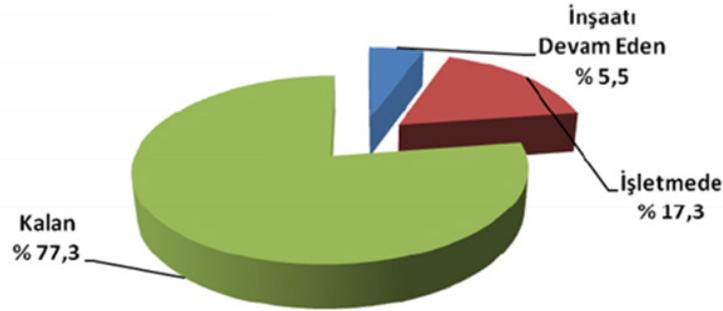
¹⁰¹ GAP Yönetici El Kitabı 2011, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, 2011, Şanlıurfa.

Baraj üst havzalarında, insan odaklı gelişmenin temini yanında doğal kaynak tabanının korunması ve geliştirilmesine ve erozyon kontrolüne yönelik önlemlerin (mera ıslahı ve yönetimi dahil) etkinlikle alınması, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü ve gönüllü kuruluşların katılımı ve GAP İdaresinin koordinasyonu ile katılımcı havza yönetimi programlarının sürdürülmesi önem arz etmektedir.¹⁰²

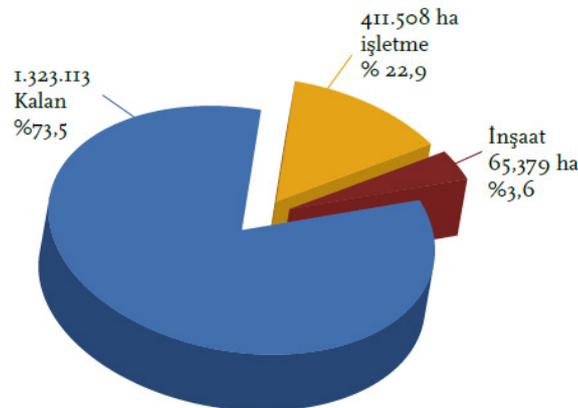
3.5.2. Sulama Yatırımları

GAP Bölgesi'nde DSİ Genel Müdürlüğü tarafından 1.822.000 ha alanın sulamaya açılması planlanmıştır. 2011 yılı sonu itibarıyla Fırat ve Dicle Havzası'nda toplam 313.165 ha alan sulamaya açılmıştır. 99.939 ha alanda halen sulama şebeke inşaatı devam etmekte olup, 1.408.896 ha alan proje ve planlama aşamasındadır. DSİ tarafından yürütülen sulama projelerinin % 17,3'ü işletmededir. Ayrıca 2011 sonu itibarıyla TİGEM tarafından toplam 57.253 ha alanın sulamaya açılmasıyla birlikte Bölge'de toplam sulanan alan 370.418 ha olmuş, sulama yatırımlarının fiziki gerçekleşmesi de % 20,3'e yükselmiştir.

Şekil 14: DSİ Tarafından Sulamaya Açılan Alanlar, 2012 ve 2013 (%)

Kaynak: GAP'ta Son Durum 2012, T.C. Kalkınma Bakanlığı, GAP Bölge İdaresi Başkanlığı, 2012

Kaynak: GAP Eylem Planı 2014-2018, DSİ Genel Müdürlüğü 2013 Verileri

¹⁰² GAP'ta Son Durum 2012, T.C. Kalkınma Bakanlığı, GAP Bölge İdaresi Başkanlığı, 2012.

3.5.3. Kültür-Turizm Sektörü

3.5.3.1. Turizm

GAP Bölgesi doğal güzelliklerinin yanı sıra çok sayıda kültürel varlığa da sahip olmasına rağmen turizm altyapısındaki yetersizlikler nedeniyle turizm potansiyelini yeterince kullanamamaktadır.

2010 yılında tesise gelen ve geceleleyen yabancı turist sayısında 2008 yılına göre artış olduğu görülmektedir. Bu artış Türkiye geneli için de söz konusudur. Ancak, yerli turist açısından 2008 yılına göre hem GAP'ta hem de Türkiye genelinde bir düşüş yaşınamıştır.

Tablo 32: Belediye Belgeli Konaklama Tesislerinde Geliş ve Geceleme Sayıları (2008, 2010)

İller	Tesis Geliş Sayısı 2008			Geceleme Sayısı 2008			Tesis Geliş Sayısı 2010			Geceleme Sayısı 2010		
	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli
Gaziantep	88.244	5.372	82.872	161.416	11.039	150.377	85.623	11.979	73.644	143.594	19.731	123.863
Adıyaman	25.891	506	25.385	29.884	4.212	25.672	47.880	1.885	45.995	51.954	3.984	47.970
Kilis	5.695	349	5.346	8.824	550	8.274	4.705	371	4.334	6.783	703	6.080
şanlıurfa	112.261	6.132	106.129	134.199	10.607	123.592	125.281	10.721	114.560	173.632	17.551	156.081
Diyarbakır	380.593	16.052	364.541	390.187	23.114	367.073	173.981	8.680	165.301	255.375	19.492	235.883
Mardin	35.838	1.944	33.894	75.631	2.548	73.083	23.118	3.078	20.040	32.902	3.936	28.966
Batman	6.150		6.150	6.150		6.150	22.523	-	22.523	22.523	-	22.523
şırnak	25.922	2.625	23.297	26.537	3.197	23.340	37.607	2.577	35.030	42.594	3.151	39.443
Siirt	12.660	832	11.828	13.126	1.265	11.861	21.213	204	21.009	28.302	394	27.908
GAP	693.254	33.812	659.442	845.954	56.532	789.422	541.931	39.495	502.436	757.659	68.942	688.717
Türkiye	15.584.016	4.115.212	11.468.804	36.167.014	16.672.587	19.494.427	23.499.891	7.834.701	15.665.190	51.028.935	25.814.082	25.214.853
GAP/Türkiye %	4,45	0,82	5,75	2,34	0,34	4,05	2,31	0,50	3,21	1,48	0,27	2,73

Kaynak: Bölgesel Göstergeler, TÜİK, 2011

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sağlıklı bir turizm politikası üretilmesi için GAP'ın genel hatlarının tanımlanması ve belirli girdilerinin Turizm sektörüne yönelik değerlendirilmesi amacı ile T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü tarafından "GAP Turizm Envanteri ve Turizm Master Planı" 1998 yılında başlatılan çalışmalar sonucunda hazırlanmıştır. Yapılan alışmayla GAP Master Planı çerçevesinde bölgedeki turizm sektörüne yönelik darboğazlar tespit edilmiş ve genel gelişme stratejisi belirlenmiştir.

Bölge diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de geri kalmıştır. Sektörün son yıllardaki gelişme eğilimleri de genelde giderek düşüş göstermektedir.

Dokuz ilden oluşan GAP Bölgesi'nde turizm faaliyetlerinin tümü batı kıyılarımızda yer alan en küçük sahil kasabamızdan daha küçüktür.

Ancak, 1999 yılında Bakanlık tarafından yerinde yapılan incelemelerde durumun gerçekte farklılıklar arz ettiği, sayısal verilerin gerçeği yansıtmadığı gözlemlenmiştir. Hemen tüm büyük kentlerde yeni oteller hizmete girmiştir. Gaziantep ve Şanlıurfa başta olmak üzere nitelikli otellerde yer bulmak oldukça zordur ve bu oteller yüksek doluluk oranlarıyla çalışmaktadır. Ören yerlerinde ise yerli turist sayısının azımsanmayacak sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Bu gözlemler 1997'den bu yana bölgede turizm konusunda önemli sayılabilecek gelişmeler olduğunu veya istatistiklerin sağlıklı verilere dayanmadığını göstermektedir ki bu ikinci durum daha olasıdır. Bunun en belirgin kanıtı İran'dan gelen turistlerdir.¹⁰³

Yapılan değerlendirmeye göre Bölge'ye halen yaklaşık 70.000 kişinin sırf turizm amaçlı geldiği tespit edilmiştir. Bu kişiler daha çok turizm işletme belgeli tesislerde konaklamakta ve geceleme sayısı 2-3'tür. Bu durumda turizm amaçlı geceleme sayısı yıllık yaklaşık 150-200.000 olarak değerlendirilmelidir.

Mevcut durumu ile GAP Bölgesi'nin özel sektörden yatırım çekme şansı çok zayıftır. Özel sektörde yapılacak turizm yatırımlarının sağlıklı çalışabilmesi için kamunun bir seri temel altyapı sorunlarını çözmesi gereklidir. Yatırımlardan elde edilecek faydanın kısa vadede çok kısıtlı olabileceği gerek mevcut durumun gerekse eğilimlerin incelenmesi ile kolayca görülebilmektedir.

GAP İdaresi tarafından il merkezlerinin 2005 ve 2020 yılları için nüfus tahminleri yapılmıştır. 2005 yılı için yapılan nüfus tahmini toplam bölge için 2 764 635 ve 2020 yılı için 4 004 105 kişidir. GAP'ta 2020 yılında nüfusu bir milyonun üzerinde 2 adet metropol yerleşimi (Gaziantep ve Diyarbakır) yer alacaktır. Projenin bölgeye en önemli katkısı turizm açısından çok rekreasyon açısından beklenmelidir.

¹⁰³ T.C. Kültür Bakanlığı, **GAP Turizm Envanteri ve Turizm Geliştirme Planı Hiperlink**, (Şubat 2013), <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,10160/gap-turizm-envanteri-ve-turizm-gelistirme-plani.html>

Çok sayıda baraj gölünün oluşturulması bölgede önemli bir rekreasyon potansiyeli yaratabilecektir.¹⁰⁴

Master Planı'na göre kapsamında bölgede kültür varlıkları ve turizm sektöründe belirlenen darboğazlar şunlardır:

- Bölge'de bulunan kültür varlıklarına yönelik koruma, restorasyon ve diğer çalışmalar gerektiği ölçüde yapılamamakta ve tarihi eserlere gereken önem verilememektedir.
- Müze kent konumunda olan şehirlerde, düzensiz ve kontrolsüz kentleşme özgün dokuyu bozmaktadır.
- Kültür varlıklarının korunması ve turizm konusunda yöre halkı yeterli bilinç düzeyine sahip değildir.
- Finans kaynakları sınırlıdır.
- Kültür birikimi gerektiği ölçüde ve biçimde değerlendirilememektedir.
- El sanatları, yöre mutfağı, halk oyunları gibi etmenlerin oluşturduğu "Halk Kültürü" yaşatılamamaktadır.
- Bölge'ye gelecek turistlerin kalabilecekleri, bölge kültürünü ve sanatını toplu halde gezip görebilecekleri ve alışveriş yapabilecekleri geleneksel kent merkezleri hiçbir GAP kentinde oluşmamıştır.
- Konaklama tesisleri hem kalite hem de miktar bakımından yetersizdir.
- Bölge kültür varlıkları açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu halde, sınırlı bir şekilde kullanılmaktadır.

Buna göre Planlamada şu hedefler belirlenmiştir;

- Bölge'deki turizm türleri ve kaynaklarının çeşitlendirilmesi
- Bölge'de uzun süreli tatil imkânı sağlayabilecek kaynakların değerlendirilmesi
- Halen Bölge'nin batısında yoğunlaşmış turizm faaliyetlerinin mekâna dengeli dağıtılması
- Bölge'de yabancı gelişlerin özellikle arttırılması.

¹⁰⁴ T.C. Kültür Bakanlığı, **Hiperlink**, (Şubat 2013)

3.5.3.2. Kültür

Tarih ncesi çağlardan başlamak üzere günümüze kadar ulaşmış birçok uygarlığa ve üç büyük dine ait kültür varlığına ev sahipliği yapmış olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi başta Mardin, şanlıurfa, şırnak olmak üzere tüm illeriyle bir dinler mozaiği oluşturmaktadır. şanlıurfa'nın Nuh Peygamber tarafından kurulması, dağlarda Musa Peygamber'in çobanlık yapması ve İsa Peygamber tarafından kutsanarak batıda da "Kutsal şehir" olarak anılması bu mozaiğin renklerinden birkaçını oluşturmaktadır.

Anadolu uygarlıklarının gelişmesinde tartışmasız önemli bir yeri olan Mezopotamya'nın parçası olan Güneydoğu Anadolu, tarihsel geçmişini günümüze kadar kalan sivil ve dini mimarlık örnekleri, sit alanları ve ticaret yapıları ile kanıtlamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞUDA YENİ DÖNEM FIRSATLAR VE RİSKLER

4.1. ORTADOĞU

Ortadoğu kavramının kullanılması ve yaygınlaşmasının geçmişi 200 yıl kadardır. Ondan önce Osmanlı Devleti'nin, daha da önce kısmen Selçuklu Devleti hâkimiyeti altında olan bölgeye genel bir isim verilmemiş, Irak, Suriye, Filistin, Bilad-ı Şam, Mısır, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'ya Arapların Orta Çağ'da verdikleri Ifrikiyye gibi adlandırmalar, Sancak ya da Vilayet idari yapılandırmaları ile kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde "Sistem adalet idealini hareket noktası olarak alır. Bu yüzden devletin hayatiyetini sürdürebilmesi için gerekli olan gelirlerini arttırma politikası adalete dayanmalıdır. Bu yaklaşım antik İran'dan beri önemli bir kültür unsuru oluşturan adalet dairesinin esasıdır. Nasıl özellikle aydınlanma çağından itibaren, Batı'da toplumun işleyişine tabiat örnek alınmışsa geleneksel İslâm toplumlarında da adalet ilkesi ön plana çıkarılmıştır. Adalet dairesinde birbirine bağlı sekiz daire vardır. Buna göre:

- 1.Asker olmadan devlet olmaz
- 2.Mal olmadan asker olmaz
- 3.Mal üreten reayadır
- 4.Reayanın devlete bağlılığını adalet sağlar
- 5.Dünyada düzeni sağlayan da adalettir
- 6.Dünya bağının duvarı devlettir

7.Devlete nizam veren şeriattır

8.Şeriatın koruyucusu da devlettir

Bu ilkeler ahlâk kitaplarında daire şeklinde sıralanarak, meselâ 8. İlkenin 1. İlkeye bağlı olduğu geometrik olarak gösterilirdi.¹⁰⁵

Adaletin bir başka yönü sosyal refahtır. Devletin aldığı iktisadi kararlara gerekçe olarak “*İbadullahın terfih-i ahvalleri*”ni yani sosyal refahın sağlanmasını göstermesi buna bir örnektir. Bu denge bozulduğunda yani devlet gelirlerini arttırma gereği ile adalet ve refah dengesi bozulduğunda bunalım ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁶

Osmanlı “idaresi altındaki her karış toprak vatandır, birinin diğerinden farkı yoktur. Bu geleneksel devlet anlayışının sırrı, Osmanlı diplomatikasında kullanılan “*Mahrûsa*” veya “*Mahmiye*” tabirlerinde gizlidir. Korunmuş, himaye edilmiş manasında olan bu terimler, Osmanlı hâkimiyetine dâhil olan her karış toprak için kullanılmaktaydı. Bütün şehirler Mahrûsa veya Mahmiye sıfatları tavsif edilirdi. Konstantiniyye-i Mahrûsa, Mahmiye-i Edirne, Mahmiye-i Brusa, Mahrûsa-i Üsküb, Mahrûsa-i Bağdat gibi. Bazı şehirlerin kendine has sıfatları vardı. Mekke; *Mükerreme*, Medine; *Münevvere*, Şam ve Kudüs; *Şerîf*, Halep; *Şehbâ* idi. Bu şehirlerin dışındaki bütün şehirler Mahrûsa veya Mahmiye ile birlikte zikredilirdi”.¹⁰⁷

Osmanlı yönetim tarzında “Anavatan” ve “Koloniler” ayırımı hiçbir zaman olmadığı için bütün ülke toprakları aynı değerdedi, Kırım ile Kahire’nin, Bosna ile Basra’nın, Trabzon ile Trablusgarp’ın, Yemen ile Yanya’nın hiçbir farkı, birbirlerine üstünlükleri yoktu. Keza Osmanlı sınırlarında yaşayan her ırk, din ve mezhepten insanlar da Osmanlı Devleti’nin yüksek hâkimiyeti altında, Allah’ın Sultan’a emanetiydiler. Devlet bu hususta çok samimiydi. Çünkü 1876 Meşrutiyet Meclisi’ne ülkenin her tarafından her dil ve dinden Mebuslar seçilmiştir. Osmanlı Devleti için

¹⁰⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800*, Osmanlı Araştırmaları II, İstanbul 1994, s.443..

¹⁰⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, 6. Basım, s. 132.

¹⁰⁷ Mustafa Öztürk, *Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi*, History Studies – Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 330.

bütün halkı aynı değerdedi. Ama aynı dönemlerde İngiltere veya Fransız Parlamentolarına bir Cezayirli, Senegalli veya Avusturalyalı, Güney Afrikalı bir kişinin girmesi hayal dahi edilemezdi. Çünkü Avrupalı nezdinde oraları (yalnızca) birer sömürgeci.¹⁰⁸

4.1.1. Ortadoğu Neresidir?

Bütün ekonomi, politika veya ekonomi-politik çalışmalarda ve araştırmalarda öncelikle isimlendirmenin ifade ettiği coğrafi kapsamın belirlenmesi koşulu vardır. Bu Ortadoğu için kavram ve temsil ettiği içerikten uzaklaşmamak ve kavram kargaşası tuzağına düşmemek bakımından çok daha önemlidir. Zira bölgeler için zamanla ve amaca göre yeni adlandırmalar, kategorizasyonlar ve tasnifler ortaya çıkmaktadır.

Ortadoğu isimlendirmesi ilk kez 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan tarafından kullanılmıştır. Londra’da yayınlanan National Review Dergisi’ndeki “Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler” isimli makalesinde, Hindistan ve Arabistan arasında kalan, merkezi Basra Körfezi olan bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Bu yeni kavramı Mahan’dan sonra The Times Gazetesi’nin Tahran muhabiri Valentino Chirol ve ardından Lordlar Kamarası’ndaki konuşmasında Lord Curzon, Hindistan’a yakın bölgeleri tanımlamak için resmi bir konuşmada kullanmıştır.¹⁰⁹

Mahan (1840-1914) “Deniz Gücü” teorisini oluşturan kişidir. Dünya hakimiyeti için denizlere hâkim olmanın, diğer bir deyişle deniz gücü konumuna yükselmenin önemini belirttiği tezi ile ilk jeopolitik modeli ortaya koymuştur.¹¹⁰

Kavram İngilizlerin denizaşırı kontrol ve merkantilizm döneminin kolonyal egemenlikleriyle ilgili Avrupa’yı merkez alarak Asya’nın doğusuna kadar olan geniş

¹⁰⁸ Mustafa Öztürk, 2010, s. 325.

¹⁰⁹ Davut Dursun, “Ortadoğu Neresi”, 1. Basım, İstanbul, İnsan Yayınları 1995, s. 15.

¹¹⁰ Yılmaz Tezkan, M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye**, Genişletilmiş 3. Basım, İstanbul, Ülke yayın, s. 31.

bölgeyi amaca göre belli bölge ve bölümlere ayırarak tanımlama ihtiyacından doğmuştur.

Avrupalı coğrafyacılar Fırat ve Dicle nehirlerinin vadilerinin belirlediği hattın batısında kalan toprakları “Yakın Doğu” (Near East), bu hatla Seylan-Burma arasında kalan toprakları “Orta Doğu” (Middle East), bu hattın daha doğusundaki coğrafi alanları da “Uzak Doğu” (Far East) olarak kabul ediyorlardı.¹¹¹

Kavramın resmiyet kazanması I. Dünya Savaşı’na denk gelmektedir. İngiltere hükümetinde Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde “*Middle Eastern Department*” adında bir idari teşkilatın oluşturulmasıyla söz konusu resmiyet gerçekleşmiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nden koparıldıktan sonra İngiliz manda yönetimine verilen ve Milletler Cemiyeti (MC) tarafından onaylanan Filistin, Mâvera-i Ürdün ve Irak yönetimleri bu teşkilata bağlanmıştır. Bu arada İngiltere’deki Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu (Permenant Commission on Geographical Names) adlı kuruluş “*Yakın Doğu*”yu Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken, Ortadoğu kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez Bölgesi, İran ve Irak’ı kapsamına alacak şekilde sınırlarını belirlemiştir. Böylece 20. Yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı’ndan Hindistan’ın doğu kıyılarına uzanan bölge Ortadoğu olarak isimlendirilmiş oldu.¹¹²

2000’li yıllara kadar ekonomik ve siyasi analizler Ortadoğu isimlendirmesi kapsamı üzerinden yapılırken kavramın bölgeyi ve çevresini analiz edebilmek için yetersiz kaldığı görülmüş, milenyum sonrasında bölge ABD tarafından dış politika planlamalarına bağlı olarak önce Büyük Ortadoğu Projesi BOP ardından Kuzey Afrika’yı da dâhil ettiği 22 ülkeyi kapsayan Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika GOKAP Projesi isimlendirmesi, Dünya Ticaret Örgütü’nün MENA (Middle East North Africa) bölgesi tanımı, 2013 yılında, Uluslararası Para Fonu İMF’in MENA ülkelerine Afganistan ve Pakistan’ı da ekleyerek oluşturduğu MENAP (Orta Doğu,

¹¹¹ **Büyük Orta Doğu Projesi**, Editörler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, 1. Basım, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 15.

¹¹² Davut Dursun, **Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler**, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2010, sayı 50, s. 1233

Kuzey Afrika, Afganistan, Pakistan) gibi yeni tanımlamalarla değerlendirilmeye başlanılmıştır.

Birleşmiş Milletler ise çalışmalarında bölgeyi Ermenistan, Azerbaycan, Bahreyn, Kıbrıs, Gürcistan, Irak, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen olmak üzere 15 ülke ve bir de Filistin'i "İşgal Altındaki Filistin Toprakları" şeklinde niteleyerek Batı Asya (West Asia) olarak adlandırır.

Bölge isimlendirmeleri pre-kapitalizm döneminde alanın bir takım tarihi ve yerel özelliklerine atfen belirlenirken, kolonyalizmin yaygınlaşmaya başlamasıyla coğrafi adlandırmalarda ekonomi-politik saikler öne çıkmıştır.

Tezimizin adında geçen Ortadoğu kavramı geleneksel tanımdaki (traditional definition) 14 ülkeyi kapsayan bölgeyi ifade etmektedir. Bu ülkeler **Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (B.A.E.), Filistin, İran, İsrail, Irak, Katar, Kuveyt, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Amman, Ürdün ve Yemen**'dir.

Hem nüfusunun dini, kültürel, tarihi ortak paydaları, demografik benzerlikleri ve hem de coğrafi tanım bakımından Türkiye'yi de dâhil ettiğimizde ülke sayısı 15'e çıkmaktadır. Tezimizin konusunun dışında olmakla beraber, ağırlıklı olarak objektiflik kriterlerinden uzak "tarafli siyasi" tartışmaların konusu da olsa saydığımız özelliklerinden dolayı Ortadoğu'ya dâhil etmek Türkiye'yi Avrupa kapsamının dışına çıkarmaz. Türkiye'ye salt Ortadoğulu veya salt Avrupalı bakış sağlıklı multi-disipliner bir bakışın sonucu değil, olsa olsa salt pragmatik siyasi bir anlayışın neticesi olmalıdır.

4.1.2. Ortadoğu'nun Ekonomik ve Politik Önemi

Bölgenin tarih boyunca ekonomik ve politik açıdan değişmeyen genele yayılmış iki temel niteliği öne çıkmaktadır:

İktisadi olarak bakıldığında Ortadoğu ilk çağlardan bu yana ticaret ve göç yollarının en önemli kavşağı, ticaretin ve göçün atar ve toplardamarı olagelmıştır.

Bölge'den geçen tarihi “İpek Yolu” kervanlar vasıtasıyla yapılan kara ticaretinin ana arteri, Akdeniz ise gemi ve gemi filolarıyla işleyen deniz ticaretinin merkezi olmuştur. Bu özellikleri Ortadoğu'nun stratejik önemini hep muhafaza ettirmiştir.

Ticaretin yükü sadece alınıp satılabilen mallar olmamış kültürün, bilimin, pratik (üretim) yöntemlerinin, buluşların ve dinlerin de göç vasıtasıyla taşınması sağlanmıştır.

Dünyanın iktisadi ve siyasi bakımdan en önemli kara ve su yollarının içermesinin yanı sıra kanıtlanmış petrol rezervlerinin % 65'ini ve doğalgaz rezervinin de % 26'sına sahip olmasının kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer Bölge'yi küresel güç dengesinin merkezine oturtmuştur.

Siyasi açıdan ele alındığında ise Bölge üç büyük semavi din Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın doğduğu ve bu dinlerin müntesiplerince kutsal sayılan topraklardır. Sırasıyla Sümer, Babil, Mısır, Pers, Arap, Roma, Selçuklu ve Osmanlı gibi medeniyetler bu topraklarda doğmuş, büyümüş ya da hüküm sürmüşlerdir.

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesinin jeopolitik ve jeo-ekonomik önemi uluslararası rekabetin ve çatışmanın dinamiğini oluşturmuştur. Zira süper güçlerin çatışma alanlarından biri olarak öne çıkan bölge üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri ile güneye doğru nüfuzunu genişletmeye çalışan Sovyetler Birliği arasındaki gerilim bölgede ideolojik, ekonomik, siyasi ve kültürel çatışmaların alt yapısını şekillendirmiştir. ABD'nin çevreleme (containment) politikaları ile SSCB'nin sıcak denizlere inme politikaları bu bölge üzerinde çatışmıştır.¹¹³

Soğuk Savaşın sona ermesiyle küresel dengede taşlar yerinden oynamış ancak Bölge siyasi bakımdan kürede en istikrarsız bölgelerin başındaki yerini korumuştur. Arap-İsrail savaşından (1967) günümüze kadar, ülkeler arasında çeşitli sebeplerden dolayı çok sayıda savaş ve düşük, orta ölçekli çatışmalar yaşanmış, iç kargaşalar

¹¹³ Davut Dursun; 2010, s. 1244

oluşmuş uluslararası terörizmin eylem alanı hâline gelmiş, Ortadoğu’da güvenlik sorunları ve ihtiyacı had safhalara çıkmıştır. Savaşlar, gerginlikler, terörizm kaynaklı kaotik siyasi ortam bölgede ekonomik kaynakları eritirken, savunma ve silah harcamaları önemli kaynak israfına yol açmaktadır. İstikrarsızlık özel sektörün ve yabancı yatırımların da ekonomik faaliyetlerini sınırlandırmaktadır.

Günümüzde bölgeye ilişkin objektif veya subjektif bütün değerlendirmeler jeopolitik, ekopolitik ve teopolitik sütunlara ait saikleri dikkate almak zorundadır.

4.1.3. Ortadoğu’nun Ekonomik Yapısının Siyasal ve Tarihsel Perspektifi

Fosil yakıtlardan petrol ve doğalgazın iktisadi yapıya yön verecek kadar hâkim olmasından önce bölgede ticaret ve tarım faaliyetlerinin ağırlıklı olduğu bir ekonomik ortam söz konusudur. Bu durum 16. Yüzyılda başlayan Osmanlı hâkimiyetinin 19. Yüzyılın ortalarında bitmesine kadar da devam etmiştir.

Günümüzde ise Ortadoğu ekonomisi yapısal özellikleri bakımından diğer dünya ekonomilerinden genel olarak ayrılmaktadır. Bölgenin kendi içerisinde de “*petrol zengini ülkeler*” ve “*petrol zengini olmayan ülkeler*” olmak üzere kategorize etmek gerekir.

Ekonomileri ağırlıklı olarak petrole dayanan ve Körfez İşbirliği Konseyi KİK (Gulf Cooperation Council-GCC) ülkelerinin; **Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan** ve **BAE**’nin en büyük özelliği çok yüksek petrol gelirlerine rağmen nüfus ve yüzölçümü bakımından küçük alanlara sahip olmalarıdır. Bu da onları göreceli bir refah ve siyasi istikrara kavuşturmuştur.

Körfez ülkelerinin ortaya çıkmasında ve varlıklarını sürdürmelerinde başlangıçta İngiliz daha sonra ABD girişimleri ve desteği hayati rol oynamıştır. Bölgenin coğrafi koşulları, görece izole olması, Körfez bölgesinde nüfusun seyrek oluşu, bölgedeki bedevi şeflerinin yeni koşullara hemen uyum sağlamaları vb. nedenlerle Körfez ülkelerinin bulunduğu bölgenin sömürge ya da manda haline

getirilmelerine gerek duyulmamıştır. İngiliz himayesi (protectorate) bu bölgede İngiliz hâkimiyeti için yeterli olmuştur. Daha sonra da bu devletler rejim ya da toprak bütünlüğü bakımından varlıklarını ancak bir dış destek sayesinde koruyabileceklerini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla bu ülkeler iç ve dış politikalarını varlıklarını borçlu oldukları dış güçlere göre düzenlemek ve sürdürmek zorunda olmuşlardır.¹¹⁴ Söz konusu ülkeler arasında Suudi Arabistan'ı Müslümanlar için Mekke (-i *Mükerreme*) ve Medine (-i *Münevvere*) gibi iki kutsal şehre sahip olmasından dolayı, **İsrail**'i ise Anglosakson ülkelerinin uluslararası politikada takındıkları “korumacı” yaklaşımlarından ötürü siyasi bakımdan ayrı değerlendirmek gerekir.

Günümüzde “kapitalist çizgide yeniden şekillenen bölge ekonomisi özellikle tarım faaliyetlerinde yeniden yapılanmıştır. Tarımdaki asıl amaç artık karın doyurmak değil, çiftçinin kendi ihtiyaçlarından fazlasını üreterek ticari kazanç sağlamak olmuştur. Yaşam standartlarını iyileştirme isteğine dönüşen yaşam tarzı, Batılı tüccarların talepleri ile teşvik edilmiştir. Bu şekilde kapitalist dünya ekonomisi ile Ortadoğu bütünleşme sürecine girmiştir”.¹¹⁵

Bölgede “Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından 1929 ekonomik bunalımı yaşanmıştır. Bu kriz Ortadoğu'da dünyanın geri kalanından farklı yaşanmıştır”.¹¹⁶ Merkezi ABD olan krizin yıkıcı etkisi çok daha sönük kalmıştır. Bunun en temel sebebi de Bölge'nin henüz sanayi devrimin dalga dalga yayılan kapsamına ve finansal yapısına tam anlamıyla girmemiş ve ev ekonomisine dayalı tarımsal faaliyetlerin hâlâ yaygın olarak devam ediyor olmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bölge ülkeleri bağımsızlıklarının ilk yıllarında kişi başına düşen milli gelirinde artış yaşanmıştır. Fakat bu gelişme, uzun dönemde yaşanan nüfus patlaması, doğal kaynak yetersizliği, kötü yönetim ve yanlış politikalar yüzünden istikrarlı biçimde sürdürülememiştir. Aynı dönemde bölge ülkeleri arasında

¹¹⁴ M. Hilmi Özev, **Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği**; Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 311.

¹¹⁵ M.E. Yapp, **The Making of The Modern Middle East, 1972-1923**, 1. Basım, New York: Longman Publication, 1987, s. 29.

¹¹⁶ Illan Pappé, Ortadoğu'yu Anlamak, Gül Atmaca (Çev.), 1. Basım, İstanbul: NTV yayınları, 2009, s. 53-54.

petrol üretici ülkeler ve diğer ülkeler arasında ekonomik farklılıklar çıkmaya başlamıştır.¹¹⁷

1970'li yıllar için genelde Ortadoğu, özelde Körfez ülkeleri açısından bakıldığında şöyle bir manzara ön plâna çıkmaktaydı: 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın etkileri nedeniyle Ortadoğu'da genel durum son derece gergin hale gelmiş, İsrail karşısında güç kaybına uğrayan Mısır bölge dengelerinde farklı bir konuma oturmuş, Mısır'dan uzaklaştırılan Sovyetler bölgede gücünü restore etmek için farklı arayışlar içine girmiş, İngiltere Körfez bölgesindeki himayecilik ilişkilerini tümüyle sona erdirmiş, İngiltere'nin ayrılması ile Körfez'de oluşan güç boşluğunu doldurmak üzere İran ön plâna çıkmış, İran'ın elinin güçlenmesi karşısında Irak Şattularab ve Kürt sorunu gibi konularda geri çekilmek zorunda kalmış ve dolayısıyla İran-İrak arasındaki gerginlik artmıştı. Vietnam sendromundan henüz kurtulamamış olan ABD bölgede doğrudan çatışmalara müdahil olmaktan kaçınmakla birlikte, bölge politikalarına derinlemesine angaje olmuştu. Lübnan'da gerginlik ve çatışmalar had safhaya çıkmış ve iki Yemen arasındaki savaş iyice kızışmıştı. İçerde sağ-sol çatışmalarından bunalmış durumda bulunan Türkiye ise, Kıbrıs, ucuz enerji tedariki ve finansal sorunları çözme vb. konularda Ortadoğu ve özellikle Körfez ülkelerine giderek daha fazla gereksinim duyan bir konumdaydı.¹¹⁸

1973 yılında petrol fiyatlarının 4 katına çıkması, 20. Yüzyılda zenginliğin en hızlı ve en geniş biçimde el değiştirdiği süreçlerden birini başlatmıştır. İş gücü sıkıntısı çeken petrol ihracatçısı ülkelerle sermaye sıkıntısı çeken iş gücü ihracatçısı ülkeler sermaye akışları ile birbirlerine bağlanmış ve bölgede daha önce görülmemiş bir ekonomik canlılık yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde 7 çok uluslu şirketin petrol sektörü üzerindeki hâkimiyeti devam etse de OPEC üyesi ülkeler batı ekonomisinde daha belirgin rol oynamaya başlamıştır.¹¹⁹

¹¹⁷ Fatih Gezgin, **2000 Sonrası Ortadoğu Ülkelerinde Bilgi Ekonomisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, 1. s. 38.

¹¹⁸ M. Hilmi Özev, s. 315-316.

¹¹⁹ Illan, s. 61.

Ancak 1980'lerden sonra bu ekonomik canlılık yerini durgunluğa bırakmıştır. 1985'te Suudi Arabistan'ın OPEC'den bağımsız bir şekilde kararlaştırılardan daha fazla petrol üretimi ve satışını gerçekleştirmesi, petrol pazarını olumsuz etkilemiştir.¹²⁰ Bu davranış diğer ülkelerin de üretimlerini artırmasıyla petrolde talep fazlası oluşturmuş dolayısıyla da dünyada petrol fiyatlarında dalgalanmalara ve ani düşüşe yol açmıştır. Ortaya çıkan finansal açığı kapatmak isteyen bölge ülkeleri dış borçlanmaya gitmişler ardından da ekonomik çöküşler yaşanmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise yaşanan Körfez Savaşı Ortadoğu'yu siyasi ve ekonomik bakımdan çok daha zor bir döneme sokmuştur.

1992 yılında dünya bir tarafta ABD ve müttefiklerinin diğer tarafta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin oluşturduğu diğer kutup Varşova Paktı'nın çökmesiyle Ortadoğu'yu da ilgilendiren yeni bir döneme girmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde ise totaliter Ortadoğu ve Kuzey Afrika rejimlerinde adına "Arap Baharı" denilen halk hareketleri yaşanmış, birçok diktatör devrilmiş ve bölge ülkeleri yeni bir ekonomi-politik türbülansa girmiştir.

Yeni dönemle birlikte bölgede taşlar yerinden oynamış sosyal, siyasi ve iktisadi açıdan fırsatların ve risklerin açığa çıktığı bir ortam şekillenmektedir.

4.1.4. Türkiye'nin Körfez İşbirliği Konseyi – KİK'le İlişkileri

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin gelişmelerini sürdürebilmeleri için en çok ihtiyaç duyduğu şey yabancı sermayedir. Gelişmekte Olan Ülke kategorisinde yer alan Türkiye ekonomisi kronikleşmiş tasarruf yetersizliği ve kısa vadeli sermaye akımlarına duyarlılığı bakımından göreceli kırılgan bir özelliği sahiptir. Her iki

¹²⁰ J. Hartshorn, **Oil Trade: Politics and Prospects**, Cambridge University Press, 1. Basım 1993, s. 3.

makroekonomik zaafıtan kısa ve orta vadede kurtulabilmek de mümkün gözükmemektedir.

Türkiye'nin gelişmesini sürdürebilmesi için yüksek miktarlarda ve orta-uzun vadeli finansal sermayeye ihtiyacı vardır. Bu açıdan bakıldığında dünyadaki Devlet Yatırım Fonlarının % 35'ini elinde bulunduran Ortadoğu ülkeleri ile özellikle finansman fazlası olan Körfez Ülkeleri ile ilişkileri ayrı bir önem taşımaktadır.

Türkiye'nin "Stratejik Diyalog Ortağı" olduğu KİK'in kurulmasına 4 Şubat 1981 tarihinde Riyad'da toplanan altı ülkenin Dışışleri Bakanlarınca karar verilmiş ve Örgüt Şartı 25 Mayıs 1981 tarihinde Abu Dhabi'de imzalanmıştır. Örgütün tam adı "Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi" (Cooperation Council for the Arab States of the Gulf) olmakla birlikte, Örgüt kısaca Körfez İşbirliği Konseyi – KİK (Gulf Cooperation Council - GCC) olarak anılmaktadır.¹²¹

Sermaye hareketlerinin serbest olduğu kapitalist küresel ekonomik sistemde, tasarruf açığı olsun ya da olmasın ülkeler finans açıklarını kapatabilmek için tasarruf fazlasına sahip ülke ve kurumların yatırımlarına ihtiyaç duyarlar. Özellikle 2008 küresel finans krizinde ABD ve Avrupa ekonomileri yaşadıkları kaynak ve likidite sorunlarını aşabilmek için "petrol zengini" ülkelerin fonlarını da kullanmışlardır. Ağırlıklı olarak, Ortadoğulu petro-dolar zengini ülkeler ile Asya'nın yüksek ticaret fazlasına sahip ülkelerinin kurmuş olduğu bu fonlar "*bir devletin, ulusal tasarruflarını değerlendirmek amacıyla yabancı para varlıklarına dayanarak kurduğu, ancak devlete ait diğer varlıklarından ayrı tutularak yönetilen yatırım aracı*"¹²² olarak tanımlanan Bağımsız Varlık Fonları (SWF-Sovereign Wealth Fund) içerisinde Körfez Ülkeleri Devlet Yatırım Fonları önemli bir yer tutmaktadır. SWF İstitute'nin internet sitesinde yayınladığı Mart 2014 verilerinden yaptığımız derlemeye göre BAE 975 milyar, Suudi Arabistan 681,2 milyar, Kuveyt 410 milyar, Katar 170 milyar, Umman 14,2 milyar, Bahreyn 7,1 milyar, dolar olmak üzere Körfez Ülkeleri'nin 2.257.5 trilyon (USD) dolar fonu bulunmaktadır. Büyüklük bakımından kıyaslandığında Çin devlet fonları

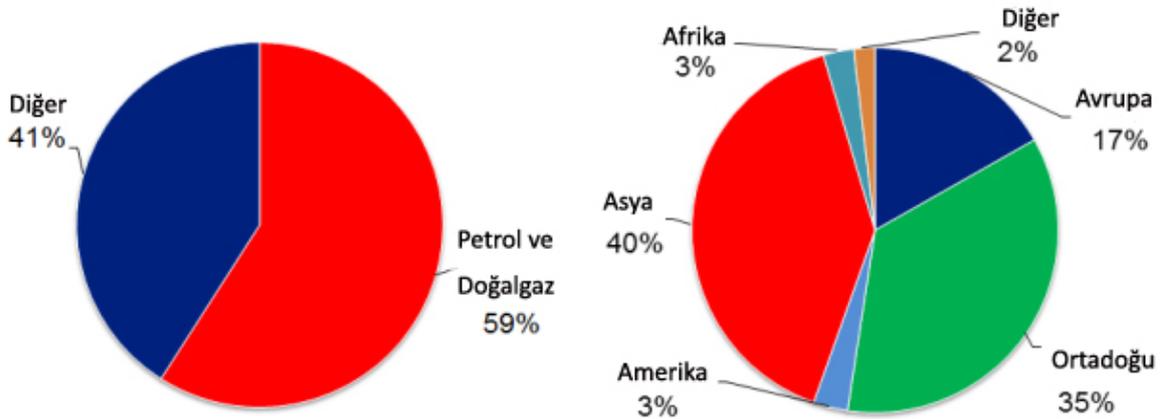
¹²¹ T.C. Dışışleri Bakanlığı resmi internet sitesi, mfa.gov.tr, 2013.

¹²² Özcan Çikot, **Devlet Yatırım Fonları**, Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği Gündem Bülteni, İstanbul, Sayı 67, s. 7

Körfez fonlarının arkasında 1.630.4 trilyon dolarla dünyada ikinci, Norveç ise 838 milyar dolarla üçüncü sıradadır.¹²³

Ağustos 2013 rakamlarına göre Devlet Yatırım Fonları'nın % 59'u petrol ve doğalgaz kaynaklı iken bunun küresel dağılımı Afrika ve Amerika % 3'er, Avrupa % 17, ağırlıklı olarak Çin olmak üzere Asya % 40, yine ağırlıklı olarak Körfez Ülkeleri olmak üzere Ortadoğu % 35 şeklinde gerçekleşmektedir.

Şekil 15: Devlet Yatırım Fonları'nın kaynağı ve küresel dağılımı-Ağustos 2013.

Kaynak: "SWF İstıtute" istatistikleri

11 Eylül 2001 tarihinde düzenlenen Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan sivil ve askerleri hedef alan bir dizi terör saldırısının ardından Amerika ve Avrupa'da yayılan ve "İslam korkusu" İslamofobi olarak isimlendirilen Müslümanlara karşı duyulan irrasyonel nefret, ayrımcılık, düşmanlık ve kin besleme sosyal katmanlarda karşılığını bulmuş, İslam dinine ve müslümanlara karşı sürdürülegelen önyargı ve ayrımcılığı daha da görünür kılmıştır. Bunun ekonomik neticesi olarak Müslüman Ortadoğu ülkelerinin yönettiği Devlet Yatırım Fonları Amerika ve Avrupa'daki kotasyonlarını azaltma eğilimine girmiştir. Bu coğrafyalardan çıkacak finansmanın en

¹²³ Hiperlink; <http://www.swfinstitute.org/fund-rankings/>

önemli adreslerinden biri de hiç kuşkusuz Türkiye'dir. Zira sermaye su gibidir. "Kendi gölgesinden korkacak kadar ürkek, gerçeklerden uzaklaşmayacak kadar da pragmatiktir".¹²⁴ Özellikle uluslararası sermaye, sudan daha akışkan ve kıvraktır. Ürktüğü yani ortamın kendisi için riskleri yoğunlaştıracak kadar ısındığı anda en yakın çatlaktan sızarak sıcak mekânı terk edip güvenli liman arayışına girer.

Genel olarak Türkiye'nin özel olarak da GAP'ın önümüzdeki dönemde finansal kaynak ihtiyacının karşılanmasında KİK ülkeleri ile kurulacak finansal ortaklıkların önemi büyüktür.

4.2. TERÖR ve GAP

Almanya'nın Polonya'yı işgal ettiği 1 Eylül 1939 yılında başlayıp 1945 Ağustos ayına kadar süren, Dünya'nın gördüğü en büyük insan kaybına yol açan II. Dünya Savaşı'ndan sonra, BM Şartı'yla meşru müdafaa kapsamına giren "nefsi müdafaa" ve yaptırım uygulama hariç savaş yasaklanmıştır. Bunun sonucu olarak terör yıllarca dış politikanın gizli/yarı açık bir enstrümanı olarak kullanılagelmiştir.

"Terörün uluslararası politikadaki yerini iki ana başlık altında ele almak mümkündür:

1. Terörü dış politik araç olarak kullanmak
2. Dış politikasını terör tehdidine göre oluşturmak.

Birinci durumda devlet(ler), normal yolla veya silahlı güç kullanarak elde edemediği sonuca terörü kullanarak ulaşmaya çalışmaktadır. Buna "devlet terörü" veya "devlet destekli terör" de denmektedir. Devlet(ler)in terörü araç olarak kullanmasının da birçok şekli bulunmaktadır. Bunlar devletin doğrudan kendi halkı ya da başka bir halk üzerinde şiddet kullanması; devletin doğrudan kendi istihbarat birimleri tarafından başka ülkelerde terörist faaliyetlerde bulunması ve son olarak devletin diğer terörist

¹²⁴ İhsan Toy, **Sıra Mody's ve Fitch'te**, 22 Eylül 2011, Haber7.com, hiperlink <http://www.haber7.com/yazarlar/ihsan-toy/786966-sira-modys-ve-fitchte>

örgütlerle iş birliği yaparak ya da onlara destek sağlayarak onlar aracılığı ile kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışması şeklinde olabilir”.¹²⁵

Başta BM Güvenlik Konseyi üyeleri olmak üzere merkezi devletlerin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere ekonomik alanda olduğu gibi güvenlik ve terör gibi konularda da eşitsiz bir bağımlılık ilişkisi dayattıkları bir gerçektir. Siyasi, ekonomik, askeri veya bunların ülkeye ve şartlara göre bir bileşkesi olarak diğerlerine istek veya operasyonlarını dikte ettirebilme gücüne sahip merkezi gücün / güçlerin ilişkilerde çoğunlukla belirleyici rol oynadıkları ve ayrılıkçı terör örgütlerinin faaliyetlerini de zaman zaman kolaylaştırıcı etkileri olduğu açıktır.¹²⁶

Ülkemizde yıllardan beri devam eden ayrılıkçı terör örgütüne karşı Ortadoğu ülkeleri dışında birçok batılı devlet de destek vermektedir. Merkezi güçlerin büyük oranda egemen oldukları uluslararası sistem, mevcut düzende muhtemel bir istikrarsızlığın oluşmasını önlemek amacıyla çoğunlukla ülke sınırlarının korunmasını tercih eden bir yapıya sahiptir. Bununla beraber eğer bir milliyetçi hareket uluslararası sistemi tehdit etmiyor, merkezi güçlerin statükosu açısından tehlike oluşturmuyorsa, sınırların yeniden çizilmesi sürecinde terör hareketlerine göz yumulabilir, hatta desteklenebilir. Böyle bir durumda özellikle merkezi ülkeler milliyetçi hareketin yer aldığı çevre ülkelerdeki siyasi ve ekonomik gelişmeleri kontrol etmek ve böylece mevcut veya potansiyel pazarı ele geçirmek yahut hisse kapmak için mücadeleye girişebilirler.¹²⁷

Türkiye’de Kürdistan İşçi Partisi (Partiye Karkerên Kurdistan) PKK terörü 1979’da silahlı, 1984’te kanlı eylemlerine başlamıştır. GAP’ın isimlendirmesi ise Aşağı Fırat Havzası ile Dicle Havzası için düşünülen projelerin birleştirilerek “Güneydoğu Anadolu Projesi” adının benimsenmesi 1977 yılına tarihlenir. 1980 tarihi ise GAP adının resmîyet kazandığı tarihtir. Terör olaylarının başlamasıyla GAP’ın resmîyet kazanması arasındaki somut tarihsel örtüşme tesadüfi değildir.

¹²⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış politika*, 6. Baskı, İstanbul 2006, Alfa Yayınları, s. 555.

¹²⁶ Emin Gürses, *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem*, 1. Baskı, İstanbul 1998, Bağlam Yayınları, s. 235-236.

¹²⁷ Emin Gürses, *Ayrılıkçı Terörün Anatomisi:IRA-ETA-PKK*, 2. Baskı, İstanbul 2001, Bağlam Yayınları, s. 128.

SONUÇ

Benzetme yaparak yaşamakta olduğumuz küresel sistemin özetlemek gerekirse; Azınlıktaki birileri (Gelişmiş Ülkeler) pasta, öbürleri (Gelişmekte Olan Ülkeler) ekmek yemekte, diğerleri ise (En Az Gelişmiş Ülkeler- kısaca EAGÜ) sürekli yutkunarak seyretmektedirler.

İktisadın kurallarından biri de şudur; Dünyada paylaşılabilir pasta sabittir, ancak (bireyler, şirketler ve ülkeler için) paylaşım oranları her zaman değişkendir. Paylaşım, Gelişmiş Ülkeler lehine artarken En Az Gelişmiş Ülkeler aleyhine ve sürekli azalmaktadır.

Uluslararası siyasi sistem, şekilleri ve hacimleri farklı olan iki ya da daha fazla kabın tabanlarının birleştirilmesiyle elde edilen ve içinde sıvı barındıran “bileşik kap” gibidir. Açık ya da örtük yöntemlerle menfaatlerini temin için, iktisadi, siyasi veya askeri basınç uygulayabilme yeterliliği ve iradesine sahip büyük devletlerin güçleri, çıkarların yoğunlaştığı “dar boğazlarda” çok daha şiddetlenir.

Geleneksel tanımda (traditional definition) Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (B.A.E.), Filistin, İran, İsrail, Irak, Katar, Kuveyt, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Amman, Ürdün ve Yemen olmak üzere 14 ülkeyi kapsayan Ortadoğu Bölgesi de fosil yakıtlardan özellikle petrol bakımından zenginliği dolayısıyla çıkarların çatıştığı “**dünyanın en dar boğazı**”dır.

2000’li yıllarda yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal, gelişmeler dünyada çok kutuplu bir geleceğin teşekkül ettiğini göstermektedir.

Yaşanan gelişmeler Soğuk Savaş döneminin jeopolitik konjonktürüne göre şekillenen bölgesel ve küresel ortama, alanlara ve sorunlara yeniden günümüzün değişen şartlarıyla ve multidisipliner nazarla bakmayı gerektirmektedir.

1936 yılı “Keban Projesi” etütleri ile başlangıcı tarihlenen ve 1977 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi olarak adlandırılan GAP’ın da bu bakış açısıyla ve her yönüyle değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Projenin GAP ismini almasıyla aynı tarihlerde başlayan, terörün gölgesinden, yine aynı yıllarda aşama aşama kurtulan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Projesi, ekonomi ve politika disiplinlerinin bakışıyla değerlendirildiğinde, beliren yeni dönemde taşıdığı enerji, tarım, gıda, hayvancılık, turizm, lojistik potansiyeli ve dinamik nüfusuyla Türkiye için insani ve iktisadi kalkınmanın lokomotif olabilecek özelliklere sahiptir. Bölgenin Ortadoğu ülkelerinin ticaretinin yoğun olduğu merkezlere ve şehirlere yakınlığı göz önüne alındığında ortaya çıkacak fırsatlar daha net anlaşılacaktır.

GAP Bölgesi’nin jeopolitik, ekopolitik ve teopolitik sütunların üzerine oturan jeo-stratejik konumundan kaynaklanan iktisadi ve sosyal fırsatların değerlendirilip sürdürülebilmesi, riskleri ortadan kaldıracak istikrarlı bir siyasi ortam ile bölgeye ilişkin çalışmaları kesintisiz sürdürecektir siyasi iradenin varlığını gerektirmektedir.

Hassas stratejik alanlarda çıkarlar riskleri ve fırsatlar da beraberinde getirir.

DSİ öngörülerine göre GAP tamamlandığında sulama faydası olarak 1,3 milyar ABD Dolar’ı ve enerji faydası olarak 2,0 milyar ABD Doları olmak üzere Ulusal Ekonomi’ye yılda toplam 3,3 milyar ABD Doları katkı sağlayacaktır.

Proje ile 3.800.000 kişiye doğrudan istihdam sağlamış olacaktır, ayrıca binlerce kişiye de dolaylı iş imkânı temin edilecektir. Bu da yaklaşık olarak Türkiye'nin 2012 tarihindeki mevcut işsizlik rakamına denk gelmektedir.

Başta terör ve ekonomik sebepler olmak üzere siyasi istikrarsızlıklardan dolayı bitişi sürekli ileri tarihlere atılan GAP'ın tamamlanması, Türkiye'nin açıkladığı 2023 hedeflerine ulaşabilmek için "olmazsa olmaz" ölçüsündedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2003.
- Akgün İlhan, **Yeni Bir Su Politikasına Doğru**, Sosyal Değişim Derneği Yayını, 1. Bs. İstanbul 2011.
- Ana Elisa Cascao and Mark Zeitoun, **Power Hegomony and Critical Hydropolitics**, Transboundary Water Management, Principles and Practice, Edited by Anton Earle, Anders Jagerskog and Joakim Öjendal, Stocholm Internationel Water Institute, 2010.
- Büyük Orta Doğu Projesi**, Editörler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, 1. Basım, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006.
- Davut Dursun, **“Ortadoğu Neresi”**, 1. Basım, İstanbul, İnsan Yayınları 1995.
- Dursun Yıldız, **Su’dan Savaşlar**, Truva Yayınları, İstanbul. 2010.
- Emin Gürses, **Ayrılıkçı Terörün Anatomisi:IRA-ETA-PKK**, 2. Baskı, İstanbul.
- Emin Gürses, **Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem**, 1. Baskı, Bağlam, İstanbul 1998.
- Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012**, EPDK, Ankara, 2012.
- Filiz Kartal, **Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet**, TMMOB Su Politikaları Kongresi, 2006.
- GAP Yönetici El Kitabı 2011**, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, Şanlıurfa, 2011.
- GAP’ta Son Durum 2012**, T.C. Kalkınma Bakanlığı, GAP Bölge İdaresi Başkanlığı, 2012.
- Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Ankara: Remzi Kitabevi, 2004.
- Illan Pappé, **Ortadoğu’yu Anlamak**, Gül Atmaca (Çev.), 1. Basım, İstanbul: NTV yayınları, 2009.
- J. Hartshorn, **Oil Trade:Politics and Prospects**, Cambridge University Press, 1. Basım 1993.
- Lütfi Şehsuvaroğlu, **Su Barışı**, Gümüş Motif yayınları, İstanbul, 1997.
- M.E. Yapp, **The Making of The Modern Middle East**, 1972-1923, 1. Basım, New York: Longman Publication,1987.
- Mavi Kitap 2012**, ETKB ile Bağlı ve İlgili Kuruluşların Amaç ve Faaliyetleri, Ankara, 2012.

Mehmet Atalay, **Uygulamalı Hidrografya**, Ege Üniversitesi Yayını / İzmir, 1986.
Mine Kışlalıoğlu, Fikret Berkes, **Çevre ve Ekoloji**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

MTA, **Madencilik Ülkede Ekonomisindeki Önemi**, Ankara, MTA Yayını, 2000.

Nazif Kuyucuklu, **Doğal Kaynaklar ve Çevre Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998.

Raj. Krişna, “**International Watercourses: World Bank Experience and Policy**”, Water In The Middle East Legal Political and Commercial Implications, London: Tauris Academic Studies. 1995.

S. Postel, **Son Vaha-Su Sıkıntısı İle Karşı Karşıya**, TEMA Yayını, No: 7, Ankara, 2000.

Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış politika**, 6. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2006.

Türkel Minibaş, **Globalizmde Suyun Ekonomi Politikası**, VII. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi “Yaşam-Çevre-Teknoloji”, İzmir, Çağrılı Tebliğ, 24-27 Ekim 2007.

Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, **Türkiye'nin Yeni ve Temiz Enerji Kaynakları**, TÇS Vakfı Yayını, Ankara, 1984.

William James Ashley, “**The Present Position of Political Economy**”, The Economic Journal, (1907).

Yılmaz Tezkan, M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye**, Genişletilmiş 3. Basım, İstanbul, Ülke yayın.

Yüksel İnan, **Legal Dimentions of International Watercourse Euphrates and Tigris**, Water As An Element Of Cooperation and Development In The Middle East, Hacettepe University and Friedrich-Naumann Foundation , Ankara, 1994.

Sürelili Yayınlar

Ali Özçağlar, **Türkiye’de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama üzerindeki Etkileri**, Coğrafi Bilimler Dergisi, 1 (1), 2003.

Bahaeddin Yediyıldız, **Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800**, Osmanlı Araştırmaları II, İstanbul 1994.

Cengiz Yaviloğlu, **Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri**, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2002.

Davut Dursun, **Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler**, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, sayı 50, 2010.

Ferruh Müftüoğlu, “**Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye**” yazı dizisi, Zaman Gazetesi, s.10. (1-8 Kasım 1998).

H. Hasan Can, **Türkiye’nin Sınır Aşan Suları**, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi / Sayı: 12, s. 62 2003.

H. Naci Bayraç, **Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir, Cilt 10, Sayı 1.

Hayri Çamurcu, **Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Balıkesir, Cilt 8, Sayı 13, 2005.

Maude Barlow, **“Commodification of Water - The Wrong Prescription”**, Water Science and Technology, Cilt 43, Sayı 4, 2001.

Mesut Elibüyük, Erkan Yılmaz, **Türkiye’nin Coğrafi Bölge ve Bölümlerine Göre Yükselti Basamakları ve Eğim Grupları**, Coğrafi Bilimler Dergisi, CBD, Yıl:8, Sayı:1, 2010.

Mustafa Öztürk, **Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi**, History Studies – Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.

Özcan Çikot, **Devlet Yatırım Fonları**, Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği Gündem Bülteni, İstanbul, Sayı 67.

Pulat Tacar, **Türkiye’nin Sınır Aşan Suları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi-75. Yıl Özel Sayısı / Sayı: 42, Cilt: XIV, Kasım 1998.

S. Ahmet Çeliker, Hakan Anaç, **21. YY’da Su Kıtlığı**, T.E.A.E.-Bakış, Sayı: 5, Nisan 2004.

Zekeriya Kitapçı, **“İslam Coğrafyacılarından El Hamevi'ye Göre Fırat Havzası Şehirleri”**, Fırat Üniversitesi Coğrafya Sempozyumu, Fırat Üniversitesi Yayını, Elazığ, s.192, 1990.

Raporlar

Avrupa Çevre Ajansı AÇA, **Avrupa’nın su kaynakları: Göstergeler bazında hazırlanan değerlendirme-Özeti**, Avrupa Toplulukları Resmî Yayın Bürosu, Kopenhag, Danimarka, 2003.

BM, **Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu (Brundtland Raporu)**, 1987.

DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara 2007

ETKB, **Dünya ve Türkiye’de Enerji Görünümü Raporu**, ETKB, Ankara, 2012.

ETKB, **2010-2014 Dönemi Stratejik Planı**, ETKB, Ankara, 2009.

FAO, **Crops and Drops: Making the Best Use of Water for Agriculture**, FAO, 2002, Rome.

Financing Water For All, **“Report of World Panel on Financing Water Structure”**, March 2003.

Su Hakkı Raporu, İnşaat Mühendisleri Odası, Su Hakkı Çalışma Grubu Yayını, İstanbul, 2009.

TÜBİTAK, Vizyon 2023 Bilim ve Teknoloji Öngörüsü Projesi, Tarım ve Gıda Paneli Ön Rapor, Ankara, Ocak 2003.

Ulusal Havza Yönetimi Stratejisi 2012-2023, (Taslak), T.C. Orman Su İşleri Bakanlığı, Ankara, 2012

UNWWDR, Water for People Water for Life, UN World Water Development Report, 2003, UK.

WSSD, World Summit on Sustainable Development, Implementation Report, Johannesburg, 26 Ağustos-3 Eylül 2002, Güney Afrika, www.johannesburgsummit.org.

İnternet

Atilla Sandıklı, Hiperlink, <http://www.tasam.org/index.php?altid=76> (2004)

Batiya Yön Veren Metinler, Nüfus Prensibine Dair Deneme, Thomas Malthus, Hiperlink (Ocak 2013) <http://www.dusuncetarihi.com/makale/nuefus-prensibine-dair-deneme>

Dursun Yıldız, Uzman Görüşü, (Ocak 2013) Hiperlink, <http://www.orsam.org.tr/tr/SuKaynaklari/uzmangorusugoster.aspx?ID=252>

Ercan Eren, Siyaset Ekonomisi, İktisat Siyaset İlişkisi, Hiperlink (Ocak 2013) <http://ekodialog.com/Makaleler/siyaset-ekonomisi-iktisat-siyaset-iliskisi.html>

Galip Yalman, Aydınlanmadan Günümüze Siyasal İktisat, Osmanlı Bankası Anşiv ve Araştırma Merkezi, Siyasi İktisat Söyleşileri 2008, Hiperlink (Ocak 2013) http://www.obarsiv.com/pdf/galip_yalman.pdf

Hiperlink, dsi.org.tr

Hiperlink, gap.gov.tr (Şubat 2013)

Hiperlink; <http://www.swfinstitute.org/fund-rankings/>

<http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm>

İhsan Toy, Edi ile Budü Libya'daydı, Hiperlink, (Ocak 2013) <http://www.haber7.com/ihsan-toy/haber/785407-edi-ile-budu-libyadaydi>

İhsan Toy, Sıra Mody's ve Fitch'te, (22 Eylül 2011), Haber7.com, hiperlink <http://www.haber7.com/yazarlar/ihsan-toy/786966-sira-modys-ve-fitchte>

Özden Bilen, Suyun Stratejik Önemi, 2000, Hiperlink (2013) <http://www.ozdenbilen.com/ozdenBilenYayinlari.aspx>

T.C. Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesi, mfa.gow.tr, 2013.

T.C. Kültür Bakanlığı, GAP Turizm Envanteri ve Turizm Geliştirme Planı Hiperlink, (Şubat 2013), <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/TR,10160/gap-turizm-envanteri-ve-turizm-gelistirme-plani.html>

Türkiye Enerji Ajandası 2011, Yenilenebilir Enerji, s. 2, Hiperlink (2013) enerjiajandasi.com.

Türkiye'nin Su Politikası, Hiperlink http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-su-politikasi.tr.mfa

United Nations, The Right to Water: 20/1/2003. E/C.12/2002/11 (General Comments), Substantive Issues Arising in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 15 (2002),(16.01.2009)

www.unep.org

www.unep.org/vitalwater/resources.htm

Sunumlar

Betül Oğuz İrkıçatal, **Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sunumu**, 2011, EPDK.

Ferhat Şelli, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı, Türkiye'nin Stratejik Vizyonu 2023, Stratejik Lokomotif Sektörler, **Tarım, Gıda ve Hayvancılık 2023 Çalıştay 2** sunumu, TASAM, İstanbul, 28 Ocak 2012.

Koray Haktanır “**Türkiye’de Toprak Kullanımı ve Tarımsal Arazideki Nicelik ve Nitelik Değişimleri**”, Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2000, Tarih Vakfı, İstanbul.

Kanunlar

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, **Gereğe Bölümü**, Resmi Gazete, Sayı 26074, Ankara, 08.02.2006, s.1.

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Sayı 26074, 08.02.2006, Ankara.

Tezler

Fatih Gezgin, **2000 Sonrası Ortadoğu Ülkelerinde Bilgi Ekonomisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

M. Hilmi Özev, **Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği**; Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.